

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

III

44002

1929 III

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 44002/1929 III

110

Page 24
of 18/12/1950

Д. Яковлев.

М. Чогацкер

оп. Вандерко

г. Сентенкоф.

Андрей

Чужий

В. Пятниченко.

В. Любавский

Фер. Нестер.

А. Кашин.

Александров

В. Чадаев

С. Милославский

1. Мисловский

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК

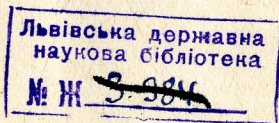
АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ТРЕТЯ (133)

ЛЮТИЙ — 1929

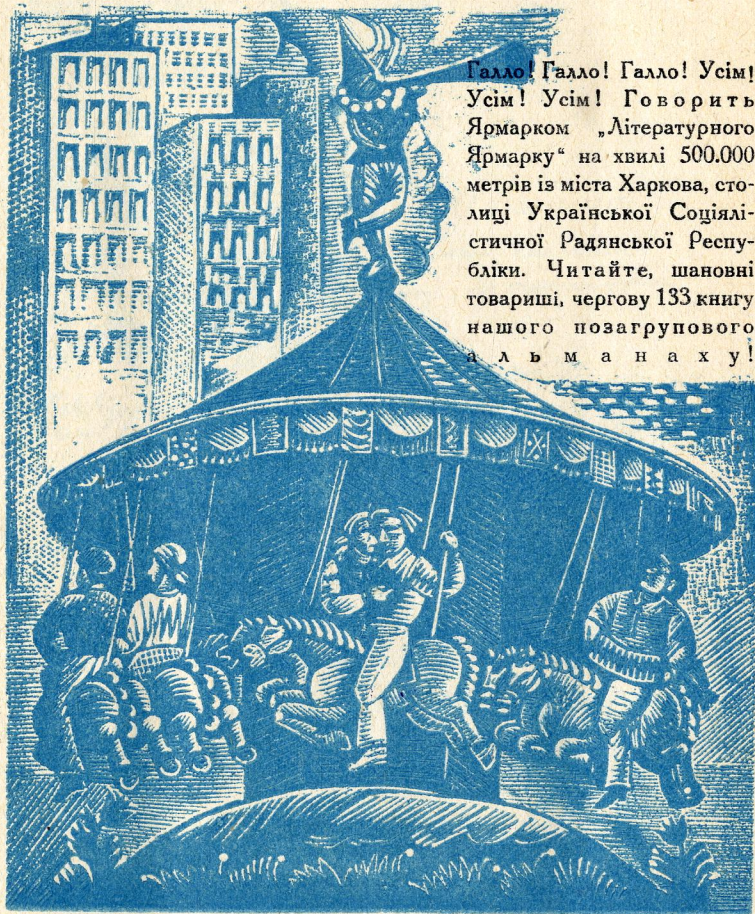
44002/3.

Д В У

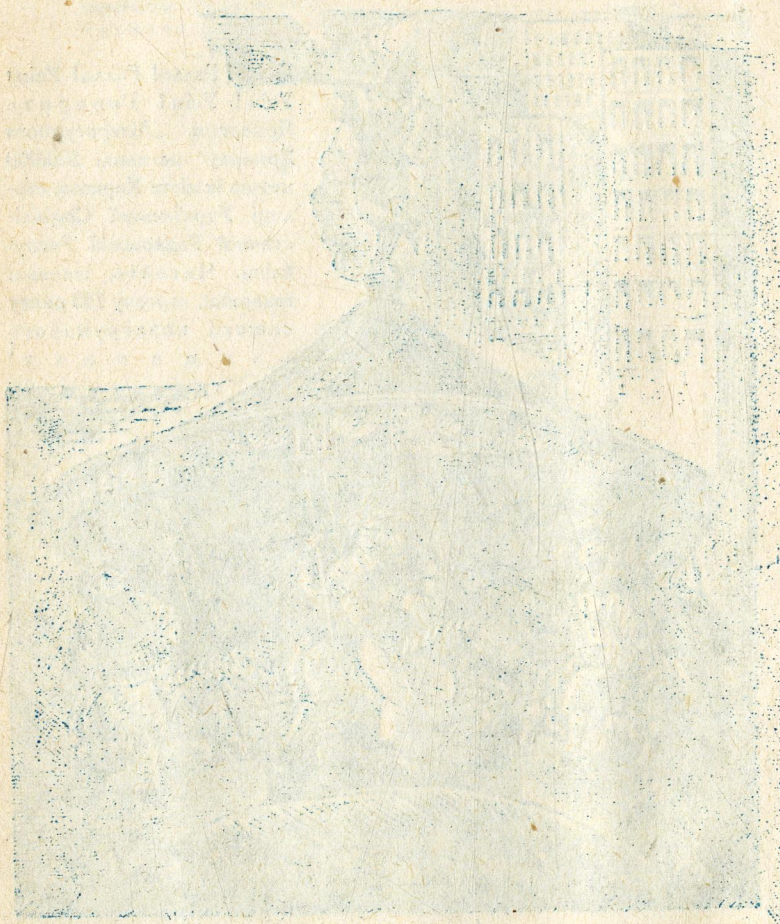
Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показчиках Української
Книжкової Палати

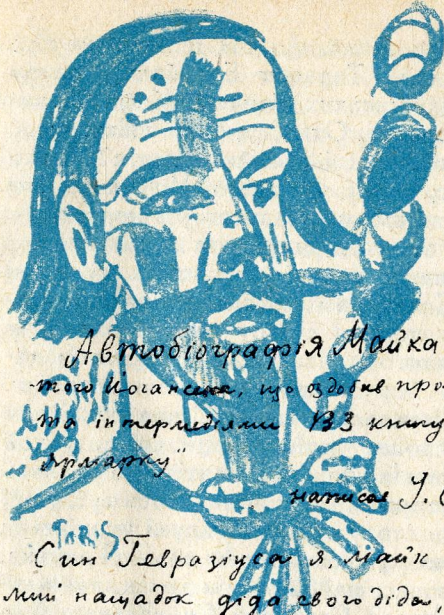

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 353.
від 13/І 1929. Зам. 728

Галло! Галло! Галло! Усім!
Усім! Усім! Говорить
Ярмарком „Літературного
Ярмарку“ на хвилі 500.000
метрів із міста Харкова, сто-
лиці Української Соціалі-
стичної Радянської Респу-
бліки. Читайте, шановні
товариші, чергову 133 книгу
нашого позагрупового
альманаху!

Автобіографія Майка Йогансена.
Майк Йогансен, що оддав пролог, епілогом
та інтермедією 133 книгу „Літературного
бюлетеню“

написав І. Євченко.

Син Гевразгуса з, майк Йогансені, - прамі-
ний нащадок дідів свого діда, що був писарем
у селі Екау Митавської губернії, - перші свої
вірші вирізав ножем на дверях ліоку
ї, хог опускалося коринки мого генеалогі-
чного дерева в сиву загоріську стари-
ну, всі ж перші вірші свої з, Майк Йоган-
сені, вирізав на дверях ліоку німецького мовто
ї, мавши вже 9 літ з дня народження, думав
розумно філософствував там про Сіба-
ріємі і смерті Проті, надивляючись на це
зріє іріє вгору і мав тепер один
метр і 144 сантиметри заввишки
Бід мого діда був, таким писарем, за пи-
саря, а мати Ганна Федорівна Крамаревська

була старобільська козачка, що дід її діда не був у дружніх стосунках із Тарасом Бульбою і разом з ним не ясирував українських дівчат до Кефи і Стамбулу, до Килії й Козлова. Отже, це було у віки, коли, за словом поета, на Україні „ревіли гармати“ і коли безрукий Сервантес, — ім'я котрого Мігуель записане незабутніми літерами в аналах історії людства, — писав свого незабутнього Дон-Кіхота Ламанчського і плакав, згадувавши у самоті днів своїх турецькі каторги. Мігуель Сааведра Сервантес плакав, згадувавши турецькі каторги і сестру свою полонянку донну Анну, і чубатого друга свого Грицька із далекого невідомого йому краю — з краю України. І, згадувавши їх, Мігуель Сервантес Сааведра зідхав тяжко і думками своїми летів кінець світа, у той кінець світа, де гомоніла пишна Візантія і де слалась країна козаків і каторжан — Україна. І ось тут, у цій країні, у хаті кінець столу сиділа в задумі українська жінка, ждавши і ніколи не дождавшись козака Грицька, свого мужа і, водночас, найбільшого друга, найбільшого з людей — Мігуеля Сааведри Сервантеса. Але вона не знала ні найбільшого із людей — Мігуеля Сервантеса, як не знала вона й долі Грицькової, що, будиши дванадцять разів втікачем із турецьких каторг, зазнав, зрештою, лютої смерті, посаджений на криваву палю. Українська жінка, що кінець українського столу, — сиділа низько схиливши голову. І десь у другому кінці світу так само сидів великий Мігуель Сааведра Сервантес. Вони сиділи печально і думали багато печального. І сльози їм поволі котились з очей. І от в цей час молодий Грицько син Грицька Скараного, запаливши в Стамбулі козацькі вогні, розбивав ґрати у гареми й в'язниці. І коли він уже летів назад на Україну, оздоблений якнайкращими квітами — гроном бранців і бранок, — в душі йому і в серці запалали враз дивні вогні. А чорноока бранка, сидівши серед ночі в козацькій човні і світивши йому тоді ясним і прекрасним сонцем, сказала йому чужою,

але чудовою мовою: „Любий козаче, я, донна Анна Сааведро. Я люблю тебе, скільки любити може сестра великого із найбільших, сестра Мігуеля Сааведра“. І віддала вона йому свою руку і своє серце і звід-ціль пішов мій, Майка Йогансена, рід по лінії моєї матері. І ось я, Майк Йогансен, стою своїми двома ногами і расту разом із трьох європейських культур, я, що дев'ятьох літ з роду написав свій перший твір німецькою мовою і, що, свій останній твір присвячу своїй, колись вільній в майбутньому, голубій і пре-красній Іспанії.

Тепер мені тридцять літ, я молодий і здоровий. Палю люльку, маю прозоре серце і ясні очі. Я не ношу ніяких окулярів, ні ультрамаринових, ні кольору ін-дійського індиго. Мій фах — грати у теніс, більярд і інше. Це інше і є те все, що останеться після мене, коли я, вмерши, не буду спроможний грати ні в те-ніс, ні на більярді.

Отже я, Майк Йогансен, умру в 1942 році і, осе-лившись в царстві тіней, буду вести розумну бесіду з Гезіодом, Гайне і Мігуелем Сааведро Сервантесом. Але я буду з ним говорити українською мовою, бо вірю, що наша квітчаста батьківщина є діамант у гроні вільних народів світу. І ще я скажу там, у царстві тіней, що я, Майк Йогансен, був при житті і залишусь по смерті одним із кращих поетів Укра-їнської оновленої землі, що я, вовік невтомний, словом і ділом ніс призначений мені прапор гордо і високо. І скажу там також, у тому царстві тіней, що я, бувши поетом, сценаристом, романістом, лін-гвістом, новелістом, автором граматик, поетик, слов-ників, численних перекладів із мов усіх народів світу, в середині життя свого написав також і великі ко-ментарі до коментарів великого філософа Авероеса і тим ще раз убезсмертнив своє ім'я.

Так ішли дні мого життя, Майка Йогансена. Це все, що я, син Езопа, міг сказати, підвівши голову од своїх многотомних і тяжких трудів. Амінь.

[Приклад неезопівської мови „Нині буває непівське літературне юродство : розперезалися різні блазні на штиб Йогансена“. (В. Коряк — „Українська література“, конспект, стор. 187).

Приклад езопівської мови „Я сам раз-у-раз був свідок, як тов. Василь (себто Вас. Блакитний — Ред.) роздавав з власної кишені безконечні (і безповоротні здебільшого!) позички різним „непевним“ людям, обдертим хлопцям, що прийшли з села чи то з приїжджої трупи, які згодом теж ставали відомими письменниками й спромоглися згодом навіть кпити з „мощів Еллана“. (В. Коряк — „Газетяр“, „Червона Преса“ № 12, стор. 20).]

Селям Алейкюм!¹ Я, Ібн до книги сто тридцять
Рошд, називаний від ТРЕТЬОЇ
франків Авероес, а від
усіх, хто у книгу читав Ста-
гіріта, називаний Великий Коментатор, я прийшов на
цей торг, де дзвенять таланти², сказати над ним
свій суд. Хай допоможе мені Стагіріт! Боги послали
Стагіріта на землю, щоб ми знали, що ми можемо
знати й того що ми не можемо знати.

Якби Стагіріт міг прочитати також оцю книгу, він, учитель, сказав би, що в ній написане те, що є і що написане те, чого нема. Але доведеться мені, Коментаторові, слабим своїм розумом самому вирішати про цю книгу.

Коли Сатана звелів сказати мені, що мене кличуть через стіл пояснити про цю книгу, котра находилася в країні кінокефалів, то розум мій був дуже збенте-

¹ Циган з батіжком, золотий півник у синій свитці на опашки і Сірій Чортик Зануда подалися в відпустку. Літярмарком, не шкодуючи зусиль, викликав з Пекла ученого Авероеса, найкращого коментатора Аристотеля. — Р е д.

² Талант - монета. — Р е д.

жений. Розум мій був, як вода оаз, яку скаламутили спітнілі морди спраглих верблюдів. Я боявся, що не доберу тієї нової й небувалої мови кінокефалів, бо, маючи вони кінокефальські голови, мали б і розмовляти кінокефальською мовою.

Та, прочитавши з допомогою Всесвітньої Матерії і Великого Стагіріта деяку частину отієї книги, я побачив у ній деякі еллінські слова, як от авто, кефаль, кіно, електрон, паляниця¹, і наважився її коментувати. Аджеж і Стагіріта коментував я, не добравши повного розуму еллінської мови і, судячи по суцільних уступах, увиходив у зміст усієї системи. Отож я відваживсь.

Але попереду, о людино, що постала з Матерії, Ібн Рошд, рекомий Авероес розкаже тобі, що він узнав із секстів про самий народ кінокефальський². Що народ той повний суперечностей.

Він полюбляє авто і він полюбляє кефаль, слова еллінські, але він проти автокефалії. Так, плодюча земля і прозора вода, будши змішані, є бруд.

Отже, о сине Всесвітньої Матерії, читай цю книгу, і я, називаний від франків, Авероес, у міру слабого розуму свого, допомагатиму тобі я, Коментатор. І хоч університет у Паризії лютеційській спалив мої коментарі до Стагіріта, але я гадаю, що ти, сине Всесвітньої Матерії³, розумієш, що вогнем не можна знищити Коментарі, як нічого не можна знищити вогнем на оцій землі. То ж, селям алейкюм! Читай у книгу!

¹ πῆλαγος — Р е д.

² Авероес сплутав скітію з краєм кінокефалів. — Р е д.

³ Перед тим, як повернутися в Пекло, Авероес прохав у нас у двох словах познайомити читачів з його концепцією. У Всесвітній Матерії зародком лежать форми, що розвивають в вище і, нарешті, в дух. Авероес заперечував нестерпність душі і філософське значіння релігії. Папа Лео X наложив анатему на Авероеса і авероїсті. Але вже Аль-Мансур-Якуб заслав його в Лювену коло Кордови за вєрсь. Все таки Авероес ще не був справжнім атеїстом. Він умер у 1198-му році.

По слухай
мене кур
носого хлоп
чика —
: увійди

ЯСНОСТЕ, ЯСНОСТЕ,
ЯСНОСТЕ,

Ворогам напоїв і тютюну
з любов'ю присвячую

АНДРІЙ ЧУЖИЙ

— туюю ходою
в
повнокровно м'язисті
людські
„ду
ші“ й го
лови й за
чини абсо
лютно двері
за собою
: Заму
руйся в
людях:
стань їх невід
ємною
власти
вістю (і бу
де тоді чу
десно!
: люди пере
стануть: ци
гарити,
пія
читити, зло
чинити,
а пір
нуть усі в
: радісну
— творчу пра
цю: бо з
ясністю в
: головах, кро

ви й м'язах —

ніякі тру

днощі й во

роги „в'ї“

„поза“ —

: нам не страшні!!!)

: Хіба ж

— ти забула

— що це

: справжнє

твое при

значення?!

Як же

ж можна

забувати

: найширїй,

наймогутній

красуні: Ясності?!

Вірша А. Чужого

І Н Т Е Р М Е Д І Я

„Ясносте, Ясносте,
Ясносте“ я, Авероес, для більшої ясности пере-
повім своїми словами, і він з чужого стане дуже
своїм та рідним.

„Послухай мене, курносого хлопчика: увійди
тугою ходою в повнокровном'язисті людські
„душі“ й голови й зачини абсолютно за собою
двері. Замуруйся в людях: стань їх невід'ємною
властивістю (і буде тоді чудесно: люди пере-
стануть цигарити, піячити, зло чинити, а пір-
нуть усі в радісну творчу працю, бо з ясністю
в головах, крові і м'язах ніякі труднощі й во-
роги „в“ і „поза“ нам не страшні!!!).

Хіба ж ти забула, що це справжнє твоє при-
значення?! Як же можна забути найширїй, най-
могутній красуні: Ясності?!

Тепер кожний зрозуміє, що цей вірш проти Аль-Коголю і за Курилиху. Щоправда, я, Коментатор, не добачив у ньому ані рим, ані асонансів, ані будь-якого звукопасу і він не всолодив моє вухо. За те ж я добачив у ньому веселий і бадьорий заклик до невжиття Аль-Коголю і захований натяк на читання „уваг“, бо все, що ясне, і все, що правдиве, є тільки в „конспекті“. Співець нагадав мені того продавця в цербкоопі, що дав покупцеві чотири літрових пляшки горілки, одначе, пильно закликав його цієї горілки не пити, а подарувати її бідним (бо був продавець секретарем протиалькогольного товариства).

Вони замерли, ніби ков- К О ЗА К Ш В А Ч К А
тнули міцної отрути, і
вона їм забила дух. Гала- Ю ЯНОВСЬКИЙ
тів чуб один ворухився, звисаючи над оком. Подзьо-
бане віспою обличчя Марченка стало страшним
одразу — оббите морською водою обличчя — кольору
сухого полину. Остюк безтурботно тримав у руці
соняшника і поклав руку на Шахаєве плече. Остан-
ній похмуро пригнувся на стільці, простягши наперед
зціплені руки. Він наче сидів на сідлі. Новенький
френч з плямами на плечах, де були погони, сал-
датські штани і нові шеврові чоботи з острогами,
букет весільних воскових квітів на грудях — так ви-
глядав Шахай.

Це сиділи на скелі орли, напустивши на себе всю
поважність завмерлих хвилин. Це — ще не порушена
нічим тиша, яка розірветься через голосне квиління
стріл, брязкіт щитів, іржання коней, і затремтить
степ, затрясуться шляхи під копитами сміливих вер-
шників. Чи знають вони свою силу і волю, замах
клинків своїх, мужність серць і світло очей? Не
знають вони ні сили, ні волі, ні мужности серць, ні

замаху клинків. Та що їм до таких дрібниць, коли вони почувають, що живуть! Їх четверо верховодить усім Ново-Спаським. Вони літають як птахи, кружляючи над рідними хатами, вище й вище, на синю скелю неба, ледве помітними крапками стають там, і на силу доходить згори завмираючий клекіт. Вони живуть!

— Ворушися, чортова клацалка! — сказав крізь зуби високий Галат. Проте, сам він не ворушився, упираючись рукою в бік і одставивши ліву ногу. Наймолодший з чотирьох, він був і найнетерплячіший.

Марченко сердито скосив очі на Галата, і в цей момент фотограф клацнув затвором. Так вони й залишилися на платівці — ці Марченкові косі очі.

— Готово, — сказав фотограф, граціозно вклонившись чотирьом друзям.

Вийшли на сільську вулицю. В повітрі літало довге біле павутиння. Ранок, чудний ранок Шахаєвого весілля кінчився. Галат біг попереду — довгоногий, тонкий і чубатий. Остюк забирав усю землю під себе, ступаючи кривими ногами кіннотчика. Він розмахнув правою рукою, а ліва увесь час висіла, не рухаючись, наче нею вічно притримував Остюк шаблю. На Марченкові була матроська сорочка і капелюх, тільки славетний кльош було запхано в чоботи. Шахай ішов, нечутно ступаючи по порохнявій дорозі.

— Ми знялися на карточку, — сказав похмуро Марченко. Він трохи гаркавив.

— На карточку! — прокричав Остюк сильним голосом: він звик бути вахмістром в ескадроні. — Тепер революція!

— Ми забули знятися з шаблями. І з револьверами в руках...

— Ми виходимо на дорогу, — раптом почав Шахай, перебивши Галата, — дайте мені тільки повінчатися. Як на карточці ми разом, так і скрізь чотири наших

голови не виходять з карточки. Ось ми всі нежонаті йдемо, а сьогодні я повинчаюсь, і всі ми повинчаємось, і одружить нас із собою далека путь та грізне життя.

Вони дійшли до ярмарку. Осінь, найкраща пора, пахла з усіх підвід Пшениця, ще не продана, стояла в лантухах. Її мідяне зерно поллято сонячним блиском. Вози гарбузів, кавунів та яблук, гарби соняшників, фортеці з капусти, буряків, картоплі, вінки цибулі, ще яблука, огірки, баклажани—все, що вродила випрацювана земля.

— Революція здала нам козирів у руки. Ми їх триматимемо, доки прийде наша гра. Я не знаю, що буде в містах, бо я загубив нитку до тих, що там керують. Але тут у нас ми будемо готові до того, щоб не дати нігде, нікому, нічого за нас вирішувати. Наше слово—у нас у пельці, а в руках шаблі і кулемети, і тридюймовки і сам господь! На колосальній площі віє зараз вітер, немає жодної влади, а кожен ярмарок—настояща революція.

Шахай показав рукою навкруги.

— Ось ті, що приїхали на наш клич. Я чекаю з дня на день від телеграфіста на станції повідомлення про офіцерський ешелон з фронту, який варто було б обеззброїти.

— Може їм, поміваєш, теж треба зброї вдома? — сказав Остюк.

— Гасити революцію? Бач, вони поодинці не можуть, вони їздять ешелонами! Справедливий і правий лише той, хто перемагає. Годі тобі згадувати за дурну справедливість. Сила і воля до життя—ось найсправедливіший закон. Хватай за горлянку і відбери зброю, а потім хай кажуть, де несправедливість. Мало тобі зуби били за твій вік?

Так розмовляючи, вони дійшли до валки підвід, що розташувалися на ярмарковій осторонь. Добрі військові хургони, коні, аж репаються, брезенти зверху, і під ними на двох возах кулемети. Хазяї

коней поважно ходили навкруги, лускаючи насіння, і груди їхні розпирало чекання.

— Здорові були,— сказав Шахай привітно.

— Здоров,— відповів йому Шворень,— рябий гевал, що пишався з свого кулемета, котрого він з братом Санькою привіз з фронту.

— Мовчи, дурень!— крикнув на нього Санька, метко підбігши до Шахая.

— Ми приїхали,— притишив Санька голос,— приїхали з усією бандою. Нас двоє, та Виривайлів аж четверо, Бубонів Петро з кулеметом, Василишиних два брати з хутора, дядько Макар — чередник. Огаки ми всі.

— Сила велика, а головне — надійна, — промовив Шахай, ручкаючися з усіма названими людьми, — я вас запрошую до себе на весілля сьогодні.

— А кулемети?

— І кулемети. Галат заведе вас до мого двору, а я піду ще погомоніти з людьми.

— А ми? — запитали Остюк та Марченко.

— Ви ж друзки. Підіть постережіть, щоб ніхто церкви не вкрав.

Шахай пішов між возами, питаючись за ціни, за врожай, за кількість салдатів, що поприходили з фронту. Він ходив по ярмарку, переступав калюжі, ніби широкі ріки, баклажани нагадували йому кров. Очеретяне віниччя біля яток перетворювалось йому на пишні бунчуки, плахти на руках — на прапори, і вітер над ярмарком — на гомін і шум армій. Бджола сіла Шахаєві на руку — він не прогнав її, доки та сама не злетіла, відпочивши. Пахло свіжою соломною і осінню.

До церкви люди посходилися, як на великдень. Церкву колись будували ще запорожці — вона була тісна і старовинна. За всім доглядало певне хазяйське око братчика низового, бо міцніше зробити церкву не стало б хисту й нині. Все окували залізом.

Навіть панікадило було такої неймовірної ваги, що влітку, підчас одправ, порипували сволоки, на котрих воно висіло, лускалися дошки, і, здавалося, втягне хреста з бані до церкви ця щира запорізька жертва. Суворі звички Січі Запорізької відбилися на церкві. Ікони було змальовано з братчиків - будівників, з кошового отамана, з курінних. В такій церкві ставало страшно серед вусатих чорних лицарів, уквітчаних оселедцями, в козацьких свитах, жорстких та відважних. Вони позирали зі стін, переморгувалися один з одним — часто з призириством до модельників, іноді — вибачливо, рідко — з потуранням. Та парафіяни вже позивали до своїх ікон.

— „Ой, скинемось та й по талюру,
Та купім коня отаману!“

Галат мугикав собі під ніс, обходячи церкву. Свічок наявно не хватало. Вусаті ікони гнівалися зі стін: їм треба більше світла. Але й так церкву не було вже давно освітлено. Хіба що запорожці, повертаючися з морських походів, клали вози свічок перед святими кошовими в церкві і викурювали їм же цілі шапки росного ладану зі Смирни.

— „Ой, скинемось та по другому,
Та купім коня з попругою!“

Галат незадоволено пересунув кованого ставника з сотнею свічок — від святої Варвари до ікони Покрови, де в натовпі стояло чимало чорновусих козаків з булавами й пернечами. Його не заспокоїло це регулювання поваги до свого брата — мужчини. Остроги його дзвеніли вдовж і впоперек, по капелках, по притворах. Він не спинявся доти, доки не знайшов десь у схованці ще оберемка свічок. Пономар тільки здалеку слідкував за Галатом. Жарти погані, коли справляє весілля сам Шахай!

— „Купім коня та вороного,
Та й поїдемо в чисте поле!“

Свічки всі порозтикувано. Церква ніби виповнилася жовтим жаром. Він лежав купами на панікадилах, перед іконами, ворушився, коливався, наче жив багатобічним життям серед білого дня, під проміннями, пасмами світла крізь вікна.

— „Поїдемо та в чисте поле,
Та в чисте поле, в дібровоньку!“

Галат зупинився, задоволено оглядаючи свою роботу. Помітити когось в церкві — того, хто прийшов тільки до Галата — він не помітив. Люди стояли не похнюпившись, на вінчанні церква робиться веселим храмом поганського древнього бога. Це — Даж - бог, бог - сонце, бог - година, бог зрозумілий, простий і гулящий. Дівчина заступила дорогу Галатові. Соромлива, хупава дівчина подивилася в його чорні очі, як у криницю з холодною водою. „Вийдеш, Хомо, на вулицю? Як я за тобою скучила!“ — „У церкву несе тебе, Васько“ — пробурчав Галат. Узявши за рукав дівчину, він повів її на крилос. Там уже стояла півча.

Ударили в дзвони. Мідне овкання заходило до церкви крізь двері. Зайшов Шахай. Його наречена ще не приїхала, він послав за нею дружків — Марченка й Остюка. Надія охоплювала всього Шахая. Широкі степи лежали перед ним і його селом. Велетенський хаос, котрий опанував землю, був, як море, що порозбивало човни. Треба триматися на острові, доки витратить силу шторм і хаос стане пасивним. Тоді — шаблею захищати руїни. Поодрубувати руки всім, хто потягнеться підкоряти вільний нарід, хто захоче різати його землю, як хліб, і їсти, захлинаючись від жадоби, від страху, що хтось дужчий одніме шматок. Шахаєві приходило на думку царське панування, уся історія народу — славна, гучна і завше великодушна. Козаки - сіромахи проходили довгою валкою: всі чеснотники, хоробрі гультаї, морські розбійники гордо ступали на великих землях, всі

лицарі честі своєї сіромашної й мученики. Максим Залізник, Семен Неживий, Яків Швачка, Іван Бондаренко — всі славні колії, чисті серця 70-их років XVII віку, месники за кривду, за бідних! Вони проходили перед Шахаєм, як жорстока пам'ятка, як пересторога, як нагадування про панську віроломність, царську розправу, про опоганення хліба-соли дружнього столу, вони проходили з вирваними ніздрями, з клейнами на лобі, несучи в руках свої голови, напхані гречаною половою, вони пропливали, несучи свої ноги, поклавши на плечі поодрубувані руки. Петро Кальниш — останній кошовий Січі, цокотів чотками в самотньому затворі Соловецького монастиря: двадцять сім років прями старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря, плакав, крізь туман не добачаючи прийдешніх віків, радів сонечку, коли воно проглядало через сіру млу півночі. Шахай клянеться собі, обходячи церкву, зупиняючись перед святим козацтвом на стінах, клянеться не допустити жалости до серця. Клянеться, що не віритиме нікому, хто лежатиме під його шаблею або сидітиме за його столом. Він клянеться і цілує в плече сивовусого курінного. Надія обволікає його, як мариво, як отруйний фіміям великих подій. „Револуція — велике слово“ — думає Шахай і відчуває, як по хребту в нього лізуть комашки. „Всі щасливі, нема царя, правитиме нарід, розіллються медові ріки, щастя й радість!“

До церкви підїхала тачанка з молодю. Одразу всі люди в церкві загомоніли. Шахай прокинувся від своїх думок і поспішив до виходу. Там він зустрів молоду і увійшов з нею назад. Півча заспівала „Гряди!“. Голос Галата далеко вилітав за крилос. По всіх кутках бреніли шибки від співу Галата. Вийшов з вітваря піп і став вінчати. Марченко й Остук переморгувались із своїми друзками.

Весілля справляли по-старосвітському.

Дружки летіли верхи на конях по вулиці, на рукавах білили хустки. По дорозі хутко шикувалися заслони, щоб перепиняти молодих і вимагати викупу. По хатах у молодого й молодой востаннє оглядали столи й перевіряли, чи все є так, „як годиться“. Баба-розпорядчиця не злазила з печі і звідти керувала весільним чином. Вона захворіла, пішовши до молодой розплітати косу і співати сумних пісень: пісні були навдивовижу дзвінкі і жалібні, а бабина горлянка рипуча, роки бабині лежали на її сухих плечах, як гаряча повсть, а ніч осіння—холодна. Пострілів пролунало стільки, скільки годилося, віно було повезено до молодого, а тачанка з Шахаєм та його дружиною заїхала до тестевого двору.

Скільки пісень погублено тепер—старих і розрадних! Скільки мелодій увібрала в себе чужа гармошка—захрипла гістеричка, де ноти тьмаві, а пісні метушливі й неповажні, де знижується мистецька глибина мелодії, гармошка—демагог, багатоголоса перекупка! Ось співає скрипка чи розмовляє кобза: одна, ледве помітна нота простягається в повітрі, і її коливання таке ж, як і коливання повітря. Струна дає чистий,— до божевілля—звук. Коливаються віки, вузьке коло часу поширюється на все життя всього народу. Рівна, прозора, проста до геніяльності нота з'єднує віки. Завмирають люди, дрижать їхні плечі від розкритої таємниці, тремтять вії від набіглої щасливої сльози. Та скрипка грає далі. Нота міниться, пролітають дрібні сплески звуку, ніби в скрипці проривається сміх. Обличчя яснішають. Розчулена до краю душа жадібно сприймає веселі звуки. Ноги самі стукотять такт. Годі вже їх стримати, коли гae зворушлива скрипка. Старе й молоде рушає в танок. Ходором ходить подвір'я. Бубон клацає й гупає, як веселий парубійко. Переплуталися пари: на втіху, на сміх. Та скрипка вже стомилася.

Десятки рук частують скрипака, кожний хоче з ним випити, поцілуватися, кожного скрипак хоче пославити на скрипці, і постає галас, гомін.

— „Поміж трьома дорогами,—

починають легко, поволі дівочі голоси.

— „Рано ра - но!

допомагають їм хлопці.

— „Поміж трьома дорогами, ра - не - сенько!

Дівчата стоять у гурті, обнявшись. Хлопці оточують дівчат. Пісня радісна охоплює подвір'я.

— „Там здибався князь з Даж - богом, рано, ра - но,
Там здибався князь з Даж - богом, ранесенько.

Сонце спускається на вечір. Воно дивується, як можна йому зустрітися з князем, з молодим. Сонце поломеніє.

— „Ой, ти боже, ти Даж - боже, рано, ра - но,
Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько.

— Бо ти богом рік від року, рано, ра - но,
А я князем раз на віку, ранесенько!

Хлопці підморгують дівчатам. Скрипка відпочила й запрошує знов до танку. По землі розтікається вечір. Вечірня тиша опановує землю. Тільки на подвір'ї Шахаєвого тестя гримить бубон.

П'яна баба - розпорядчиця співає на печі. За столом точаться розмови, сліпий музикант перекидає чарку для чистого голосу, мостить свою кобзу, настраює струни. Поважне товариство сидить за столом. Червонощока наречена соромливо поглядає на гостей. Галат тримає голову обома руками, щоб вона не впала на стіл.

— „Ой у саду голуби гудуть,
Ой у саду голуби гудуть,
Аж в світлоньку го - до - си і - дуть...“

Баба співає старечим, верескливим голосом. Вона згадує молодість. На неї сходять видіння далеких років, молодих бажань.

— „Порадь мені, моя матінко,
Порадь мені, моя рідная,
Кого брати та у бояри?

— Цікаво, кого треба брати в бояри? — промовив Шахай, — мабуть, багатих та дужих. Чи, може, козаченьків з Січі?

Усі засміялися.

— „Збери, сину, всю родину,
І близькую, і далекую.
І близькую, і далекую,
І вбогую, і багатую“.

Ніхто не міг витримати, щоб не зареготати на всю хату. Бабу почастували чаркою. Вона взяла чарку в руки і доспівувала пісні. Де в неї й узявся голос?! Останні слова, як дорогоцінні яства й напої, баба клала просто на стіл, і ще довго радувалася з них захоплена кумпанія.

— „Багатую — подарочки нести,
Убогую — порядок вести.
— „Багатую — щоб напиться,
Убогую — пожуритися“.

Співачка випила чарку так, ніби добра дівка була, і кинула посуд на долівку, зухвало вигукнувши: „Гірко!“

Серед загальної тиші, котра постала після поцілунку Шахая, зарипіли легенько струни на кобзі, зашуміли, загули, як весняні джмелі, як жовті працьовиті бджоли. Руки торкалися до струн ніжно, і кобза дзвеніла, немов в чеканні.

— Чого ж ти нам заспіваш? — запитав молодий. — Про честь, чи про хоробрість, про обов'язок людський, чи про лицарську славу?

— Мало тепер чести між людьми. — несподівано басовитим голосом одповів кобзар, підводячи до товариства свою голову з порожніми білими очима. Це була замкнена в собі людська істота: за плямами очей горів людський мозок і ніколи не мав надії вийти на світло.

— Мало чести, — сказав сліпий, — і немає хоробрости. Ходжу я по світі, до моря доходив — злодій нарід тепер повівся. Скільки разів мене обкрадали, били й сміялися з моїх пісень. Од діда й прадіда пам'ятаю я пісні, а самому не довелося ще й однієї скласти. Чутки ходять скрізь по землі, я дослухаюся до всього, що віється по дорогах, до всіх пісень, до всіх розмов. І — ще нічого я не почув, люди. Сліпому тяжко, а зрячому — ще тяжче.

— Слухай, діду, — в голосі Шахая забреніла воля, — ось тобі моя голова, діду! Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом кріпаком, прадідом — запорожцем — не загинула іще честь і хоробрість! Любов і ненавись, дружба й самопожертва вже підносяться з забуття. Революції ми не приспимо. Яка воля віє над землею!

Остюк, Галат і Марченко, ніби за команду перешили чарки. Вони відчували вже вітер шляхів на щоках. Звичайні слова, може, й незрозумілі їм, збуджували в їхніх серцях гордість. Через це вірили в зорі і прекрасні ідеї, в чистоту і мужність людської душі. Такі люди ходять по сторінках історії, як по своїй хаті, і дивно стає, чому після них постають зруйновані міста, кров, пустка, смердючі трупи. Може, завше шукання людського, справедливого і достойного дає такі наслідки?

Тимчасом Шахай частував гостей: братів Шворнів — розумного Саньку й пришелепуватого Митьку; Макара — колишнього чередника, рудого велетня із страшними вусами, кудлатою червоною головою і з дитячими блакитними очима; Бубона Петра — найкращого в світі наводчика, котрий міг би набоями

обкопати навкруги, мов межею, своє поле з трикілометрової дистанції; братів Васишлиних—незрівняних розвідників, телефоністів і — у вільну годину — музикантів; Виривайлів — чотирьох соколів, що загинули згодом усі,— один по одному, рубаючи шляхту, стріляючи кадетів, домучуючи генералів: Виривайла Івана — геніяльного сурмача з неймовірними легеньми, котрий міг перекинути всі стихії, збудити мертвих і виповнити поле бою тривожним, похлилим, зворушливим, переможним сигналом; Виривайла Петра — комбрига кінної, майбутнього героя Успенівської операції, котрому зробив поминки Шахай, наказавши зарубати над його тілом сотню полонених; Виривайла Семена — першого в армії злодія, що обкрадав усі кінні полки і щодня мав нового коня, а його ескадрон — навіть пташине молоко; Семена зарубав третій ескадрон, оточивши його своїми сто двадцятьма клинками в полі, вислухавши глузування і лайку, давши йому змогу попрощатися з білим світом; Виривайла Панька — гордість піших і кінних полків, кулеметчиків і гарматчиків: Панька, що складав пісні — гострі, як бритва, співав їх так, що вершники падали з коней від реготу, і вивчив солідно лаятись увесь свій полк — він командував потім полком.

Найважливіша річ — вибрати людей. Це Шахай знав, допитливо оглядаючи гостей. Тут були потрібні люди. Вони цілком підкоряються волі ватажка і командира. Наполеон і Петро Перший завше стоять прикладами — як треба вибирати людей. Жорстокий Даву, стратег Удіно. Ней, блискучий Мюрат, інтриган Меншіков, ще сотні невідомих — всі й померли б офіцерами, синами скульпторів, писарями в нотарів, корчмарями, пирожниками. Їх усіх знайшов державний розум, геніяльне передбачення великих людей.

— Хай заспіває про Супруна-козака, — сказав Панько Виривайло, — ох і пісня ж грусна!

Загальна мовчанка підтвердила, що Панькове бажання припало до серця всім. Молода встала од столу і сіла поруч сліпця, мовчки торкнула дерев'яну опуклість кобзи. Очі молоді — вогкі й привабливі — були трохи сумні, як завше сумні є очі всіх степовиків, усіх птахів степового краю, у всіх дівчат великого степу. Акорд пролунав у хаті. З акордом зайшла знадвору дівчина й сіла до Галата. Подвір'я ж танцювало.

— „Ой, не знав козак,—

голос кобзаря нерішучий, кволий, непевний — козак щиро не знав,—

— „Ой, не знав Супрун,
А як славоньки зажити,
Гей, зібрав військо славне запорізьке
Та й пішов він орду бити“.

Струни зайшлися цілими оплесками звуків. Згадки, спогади несла їхня хвиля. До берега наче докочувалися ці звуки і ховалися, як хвилі у піску. Серед тиші народжувалися шелести степів, тупіт копит кількатисячного загону Супруна. Кобзар торкає струни ніжніш і ніжніш. Тонші й тонші звуки тихо злітають з його пальців. Звуків меншає — і швидко — одна тенькає струна, і довго в кутках хати чує напружене вухо її відгомін і луна.

— „Ой, у неділю рано - пораненьку
Супрун із ордою стявся,
А в понеділок в обідню годину
сам в неволеньку попався“.

Молода зідхає. Голос кобзаря став трагічним, наче він розповідає про рідного сина. „Сьогодні неділя“, — думає Шахай, — а взавтра понеділок. І обідня година“. Галат щось говорить на вухо своїй дівчині, доки звучить мелодія після останніх слів кобзаря. Галатова дівчина червоніє, і її очі заволікає хвиля ба-

жання. Панько Виривайло не має сили витерпіти. Він прикладає долоню до рота і пронизливо виводить божевільну ноту пісні.

— „Ох, і ти козаче, козаче Супруне!

До Панька долучається речитатив кобзаря. У нього тремтять губи від зворушення. Але слова його тверді й розільні, як докір.

— „А де ж твої прегромкі рушніці?“

По павзі обидва голоси — Паньків і кобзарів — дружно виводять гіркі слова відповіді. Тихо, похмуро, гірко говорять вони про свою біду. Покора людини, що потрапила в горе.

— „Гей, мої рушніці в хана у світлиці,
Сам я, молодий, у темниці“.

Знову бренчить сама кобза. Вона бренчить, як гіркість Супрунового життя. Розчарування і туга за рідною стороною. Струни дзенькають, ніби падають у безвість дзвінки краплі часу.

— „Ох, і ти козаче, козаче Супруне,
А де ж твої воронії коні?“

Розпачливо допитуються два голоси — мелодія й речитатив. Відповідь вже їм відома, і вони питають Супруна, тільки щоб поплакати з ним в неволі і пожуритися разом з його пропащою головою.

— „Гей, мої коні в хана на припоні,
Сам я, молодий, у неволі“.

Співають самі струни, покійно хилить голову людська доля. Але, що це з ними сталося, з тими струнами? Вони починають грізно рокотати. Рве пальцями їх незрячий музика. Без жалю б'є їх рука, а вони, покійні, вже розійшлися по хаті бадьорими, сильними звучаннями. Іван Виривайло зідхає на всі свої велетенські легені.

— „Ох, і виведіте мене, виведіте
На Савур - могилу,
Гей, нехай стану, гляну подивлюся
Я на свою Вкраїну!“

Молода співає вже дзвінким голосом. Та й усі присутні хочуть співати, і починають із своїх місць. Лунає голосна пісня, тривожна сила і збуджена радість суворости. Ніби над степами ширяє її пісенна величність, прославляючи давніх мешканців степу.

— „А з тої могили видно всі країни,
Сиз орел літає,
Гей, стоїть військо славне запорізьке
Та як мак процвітає!“

На цьому закінчується весілля в хаті молодої. Настає вечір, і лізе на небо червоний місяць.

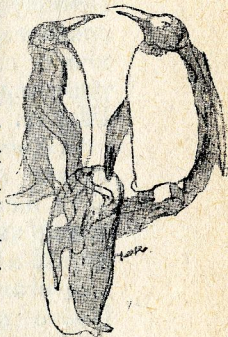
Дружина Шахая не могла заснути. Вона чекала чогось більшого від цієї ночі. Уява малювала майже божевільну насолоду. Млюсть незайманости п'янила дівоче серце. Та прийшов такий Шахай, і вже немає дівочих мрій, зникла туманна далина, прозора міниться обрій. Біль, втома і незручність — холодили новонароджену жінку. Хотілось плакати від розчарування, хотілось забути цю розкриту таємницю і знову коливатися в повітрі, як марево, ходити росою по воду і щоразу чекати там чорновусого парубка, котрого вона так гарно вміла вишити на рушниках. У Шахая немає вусів, його холодні, тонкі губи цілували соромно, як нігде не написано по книжках. Навіть досвідчені дівчата — подружки — не казали нічого подібного, що так можуть цілувати губи чоловіка.

Шахай поворухнувся, поклав руку на шию дружини, і на мить здалось, що він прокинеться. Та він засвистів носом ще дужче. Молода злякалася і почала його будити. Напівсонний Шахай притиснув до себе її і, вмить спалахнувши нестримним бажанням, задовольнив його. Потім він заснув знову, не ви-

пускаючи дружини з обіймів. Прохолода великої хати посвіжила чоло жінки. У неї зростала й зростала ніжність до Шахая. Пливали години першої ночі людського подружжя.

На подвір'ї вистрілив хтось із револьвера. Потім голос Марченка страшно вилаяв Шахая, пролунав ще один постріл, куля влучила у вікно хати. Молода злякалася і затремтіла на ліжкові. Шахай не прокидався. Молодій здалося, що він мертвий. Вона припала до нього жадібно всім тілом і охопила його голову голими, теплими руками. „Чого тобі, люба?“ — запитав крізь сон Шахай, — „то певно хтось напився з хлопців. Спи, голубко“. Він бурмотів ще крізь сон. Ніч проходила тривожно й мертво, як людські останні ночі, як останні сни засуджених. Це була ніч спокійної радості. За півгодини молода побачила, що Шахай лежить з розплющеними очима. Не подаючи знаку, вона стала крізь вії слідкувати за чоловіком. Вона знала, що не доспить цієї ночі до ранку, і тому трохи згодом не дивувалася, коли прийшли до Шахая з телеграмою із станції.

Розплющені очі Шахая закрити, затяг туман. Так буває, коли очі людини повертаються до себе в мозок і розглядають те, що відновляють їм мозкові клітини: картини вчорашнього, образи давнього, мрії прийдешнього. Шахай побачив смиренного ченця Залізняка, котрий в темну квітневу ніч 1768 року вийшов з ватагою з Мотрониного лісу. Підтикавши поли ряс, їхав Максим монастирським жеребцем. Позаду його йшла босими ногами по дорозі ватага. Вона простувала до Медведівки святити ножі, бо свяченими тільки й не гріх було колоти. Це — не Мазепа — прозорливий політик, не Сковорода — європейський розум і філософська голова, це, нарешті, не загадковий Хмельницький, котрий боявся вхопити голою рукою жарину щастя. Іде це анархічна сила,

що тільки руйнує, повстає катастрофічно і зникає за обрієм, як фантастичний вогнений птах. Він безпомічний — цей ватажок. Він хоче знайти біля себе людину, що бачила б ширше й далі; він хоче вірити всім, не загубити результатів відваги. Залишає ж по собі тільки згадку про пожежу, пісню про тортури та іскру негасиму, що десь тліє в нетрах мозку до нового, божевільного діла. „Треба співати й про таких людей“, — думає Шахай, — „хай не загине на землі боротьба проти гнобителів!“ „Вони сміливі ці анархічні велетні, вияв сили і відсутність точки, до якої треба силу спрямувати. А зрячі прийдуть потім, витопчуть колосисті царини конем і застромлять списа глибоко на межі. Але треба берегтися анархічних сліпців: їхні діла відсувають перемогу в темряву прийдешніх віків!“ Так снувалася думка в Шахая.

Надворі почала бренчати кобза. П'яний кобзар здався на прохання Галата і вчив останнього співати пісню про козака Швачку. Музика знав, що над подвір'ям висіло нічне небо, людство спало по своїх хатах, а останній гуляка з Шахаєвого весілля давно вже вгомонився там, куди встигли донести його ноги. Проте серед ночі постала кобзарева пісня. Галат обнімав кобзаря, щоб той не хилився назад, допомагав тримати кобзу і підбадьорював прокльонами. У сліпого повні очі світла від міцної горілки, йому було видніше такої ночі грати, ніж по дню.

— „Гей, хвалився та козак Швачка,
Під Білу Церкву ідучи:
„Гей, будем, брати, та китайку драти,
Та в онучах топтати!“

Галат совісно проспівав цього куплета й собі. Сліпий його виправив, показавши, як досягти бадьорості й безтурботності в мелодії. Пісня коливалася, як самотній вершник на обрію.

— „Гей, казав єси козак Бондаренко,
А що славонька буде:
„Гей, будем, брати, та поли драти,
Та плечі латати!“

— Це ви, діду, про нас,— не витерпів Галат, і до Шахая долетіло тремтіння його голосу,— бісової душі віри!

— Ти, Марченко, з нами не поїдеш. Тобі я віддаю десятюх оних людей. Хлопці, слухайте Марченка. Обидва Шворні, усі Виривайли, Петро Бубон, Василишині й Макар — я залишаю вас Марченкові. Зі мною поїдуть Остюк, Галат та ота сотня охочих, що прийшли сюди на наш клич.

Шахай пройшовся по залі станції і трохи помовчав. Біля нього було тринадцятеро людей. Блимала на столі гасова лямпа. На пероні гомоніли партизани — їх перехвилював цей туманний ранок, що по троху розганяв темінь ночі.

— Ми зустрінемо ешелон на Варварівці. Спробуємо його обеззброїти і пустити далі без зброї. Ми не встрянемо в жадний бій. Нам треба тільки зброї, і ми її заберемо в тих офіцерів, що їдуть з фронту додому. Зброя за всяку ціну! — ось наше сьогоднішнє гасло. У кого в руках зброя, той і буде диктувати події.

— Понімаєш,— сказав Остюк,— вони можуть ще перед Варварівкою повернути праворуч і поїхати іншою колією. А ми на Варварівці їх не побачимо.

— Ця дорога ближча, Остюче, телеграма каже, що вони можуть поїхати тільки через Варварівку. Вони хочуть швидше дістатись додому, щоб захищати свої маєтки від революції, і нащо їм їхати не по простій дорозі?

Остюк згодився, а за ним закивали головами Марченко й Галат. Все передбачив їхній друг.

— Та я подумав і про те, чого ти боїшся, Остюче: я не беру з собою цієї десятки на чолі з Марченком,

і хочу, щоб Марченко їх повів до станції Полтавки і там пересидів день, чекаючи ешелона. На той випадок, коли ешелон не піде на Варварівку, а піде на Полтавку, ми будемо певні, що він все рівно від нас не втече. Ти візьмеш його, Марченко?

Останній — ще не зовсім тверезий після весілля — закліпав очима і почухав волохаті груди. Молодший Виривайло осміхнувся до Шахая і вдарив долонею по плечах Марченка. Остюк клацнув острогами.

— Ти візьмеш його, Ничипоре Олександровичу? — повторив Шахай.

Дурний Митька Шворень поплював у руки і крикнув: „Заметем!“ Нарешті Марченко пропитим голосом вимовив:

— Даси мені фугасів зривати рейки? Із ними я й чорта візьму.

Шахай погодився і наказав Остюкові віддати Марченкові те, що останній просив.

— А ми з чим поїдемо? — промовив Остюк. — У нас їх штук п'ять усього є.

— У нас сила більша, ми без фугасів і кулеметів обійдемося, а Марченко мусить мати і підривні засоби й обидва наші кулемети.

Цю фразу було сказано таким тоном, що ніхто не посмів піднести голоса, щоб заперечити. В голосі Шахая бреніли ноти непохитної волі, і чувся металевий тембр.

— Тільки виїзди зараз же до Полтавки, — сказав Шахай, — туди рахують сорок верстов з гаком. Щоб ти не спізнився мені, Марченко!

З цими словами Шахай пішов на перон. Там стояв під парою паротяг з кількома вагонами, і висів в повітрі густими пасмами туман. Люди заклопотано снували по пероні, чекаючи свого Колумба. Мета їм була темною й невиразною в такому скаженому тумані, що, ніби море, затопив степ і цю непомітну станцію. Чи є та загадкова земля, до якої простував їхній ватаг, чи нема її за безліччю хвиль таємного

та грізного моря? Люди цього не знали, і стояв туман над ними і над станцією, туман ранковий, котрий втричі оманніший за нічну темряву. Застережливо стискалося серце, руки матерів ввижалися в туманових хвилях. Проте, всі пестили свою зброю: одрізана, карабіна чи гостру косу і марили прийдешніми радостями невідомої землі.

— Брати!— виголосив Шахай, ставши на драбинку, що вела до товарового вагону,— схилімо наші голови перед тими, що впали на фронтах! Перед пам'яттю тих, кого розтерзав царський устрій! Хай буде їм вічна пам'ять!

Партизани познімали шапки і тримали їх ніяково в руках. Кожний згадував брата, чи товариша, і розтоплювався, як лід.

— Вам уже казали, куди ми йдемо. Ми йдемо здобувати зброю, щоб не повернулося ніколи назад те, що було. Ні криваві fronti, ні вовкулаки — царі, ні прокляті пани. Ешелон їде з фронту і везе багато зброї, котру ми мусимо відібрати...

— А з чим? — несподівано озвався хтось в натовпі.

Шахай блискавично зрозумів, що програв ефект промови. Він занадто вже здався на вплив свого авторитету

— На Варварівці нас чекає тридюймовка з Оситняга і оситнязькі партизани. Ми перекопаємо колю і переріжемо дорогу ешелонові. Він не знає, скільки нас усього є...

— А нащо нам стільки зброї? — озвався той же голос.

— Товариство! — закричав Шахай, — хай вийдуть наперед усі ті, хто боїться, або плаче за маминою спідницею. Хай ми на них подивимось і поглузуємо з підлих боягузів! А потім ми проженемо їх від нас, бо ми всі прийшли сюди тільки своєю волею, по своїй охоті. Витріть сльози страху тим своїм сусідам, котрі рюмають уже, сідаючи тільки до вагонів!

А ти, Грицьку, ти хіба знаєш, скільки нам треба зброї? Чи, може, ти не чув, скільки пудів пшениці коштує гвинтівка? Ти боїшся гранати і хочеш маминої циці?

Шахай відчув, що слухачі знову стали його вірними. Легкий регіт пройшов по натовпу, Грицькові насунули його чорну кудлату шапку аж на очі.

— Сідайте до вагонів! — скомандував Шахай, і все товариство, товплячись, регочучи й даючись, полізло до теплушок. Стояв туман.

Проїхали дві станції, на котрих паротяг брав воду. Туман рідшав. Потяг ніби виїздив з долини, де вічно снували тумани. Іноді проглядало й сонце, зараз же ховаючись за хмару, часом розривалася сіра хвиля надвоє, і між стінами такої земляної пари простягався осінній степ, як лісовий просік. Нарешті й Варварівка — самотний полустанок, безлюдний острів серед моря — степу й моря — туману.

— Вигрузимось, а потяг свій пошлемо назад, щоб відрізати шлях до відступу, — сказав Шахай Остюкові, виходячи з своєї теплушки, де їх їхало лише троє — з Галатом. Дорогою вони переговорили про все, і тепер кожний знав, що йому робити. Ніякої гармати з Оситнягів не чулося поблизу, це не здивувало Шахая, бо гармата була витвором його мітингового запалу. Із станції повиходило кілька службовців — переляканих, мовчазних.

— Вигружайсь! — закричав Остюк, і троє друзів швидко мали перед собою армію з восьми людей: дев'яносто два партизани повтікали дорогою. Галат почервонів, його вуха і навіть руки набрякли від крові. Остюк поворушив головою, ніби йому муляв комір френча. Шахай витягся увесь, стаючи струнко. Ніхто не рухався. В цю хвилину десь здалеку почувся гудок і чахкання паротягу.

— Усі по місцях! — подав команду Шахай і махнув машиністові забрати потяг.

Потяг пішов, все збільшуючи швидкість, а десятеро людей на чолі з Остюком та Галатом побігли понад колією до насипу, заховалися за ним. Їх усіх закрила хвиля туману, що її прикотив чи присунув вітер. З протилежного боку виразно чулося, як наближається до Варварівки ешелон

Шахай зустрів його, стоячи на пероні, тримаючи руки за спиною: такий вигляд має вчитель, коли він стоїть в кімнаті й вибачливо чекає, доки розсядуться учні. Ледве спинився ешелон, як Шахай став походити вдовж його, рахуючи вагони і записуючи щось до записної книжки, котру він вийняв з кишені. Його оточила юрба. Та вигляд у Шахая був такий, що ніхто не насмівився заступити йому дорогу. На гамір виглянув офіцер з пасажирського вагону, і всі йому стали гуртом кричати, зчинивши неймовірний гвалт.

— В чом дело? — закричав офіцер.

— Комендант? — почули всі серед тиші голос Шахая.

Офіцер ствердив це махом голови.

— Хай комендант ешелона та командири окремих частин зайдуть для переговорів про капітуляцію, я чекатиму на вас десять хвилин, — Шахай пішов помалу до станції і, сівши в кімнаті біля каси, став чекати.

На пероні наче розпочався ураган. Кричали всі разом, обурено клацали затворами гвинтовок, і, крізь вікно Шахай помітив, що в дверях деяких теплушок з'явилися кулемети. Після п'ятихвилинного чекання зайшло шестеро офіцерів. Вони розгублено і в той же час суворо оглянули Шахая. Останній не запросив їх сісти, і так пройшла вся розмова: сидів тільки Шахай.

— В чом дело? — повторила людина, котра перед цим виглядала з вагону, — хто ви і чого вам треба? Ми вас розстріляємо, не виводячи з кімнати...

Шахай витримав павзу і лїнькувато подивився на того, що говорив.

— Я вам даю п'ятнадцять хвилин на роздум. За-
мітьте собі — тільки п'ятнадцять хвилин. Всю вашу
зброю ешелон мусить здати мені, а вас я пропущу
тоді їхати далі. Я — командувач цього району. Че-
рез, — Шахай удав, що дивиться на годинника, —
через дванадцять хвилин мої гармати рознесуть усю
станцію разом з ешелоном. Дорогу далі перегор-
джено.

— Ми не можемо здати цієї зброї — ми веземо її,
щоб здати там, де будуть розформовувати нашу ча-
стину. Це — казенне майно.

— Я не випускаю нікого від себе зі зброєю.

— Ми мусимо ще порадитись. Зараз прийде наш
полковник.

— Ви маєте ще дев'ять хвилин. Але потім —
буде пізно.

Офіцери не знали, що їм робити. Вони вже пого-
дилися з неминучістю і тепер лише хотіли просити
Шахая, щоб він їм залишив зброї для самоохорони.

— Ніяких уступок, — сказав Шахай і встав із
стілця.

До кімнати забіг розхвилюваний Qстюк. Він став
струнко перед Шахаєм і похапцем вимовив кілька
слів, дивлячись просто в вічі останнього.

— Пане генерале, гарматчики хвилюються! Вони
не можуть довше чекати. Вони думають, що вас
тут тримають.

— Дурниці, — одповів Шахай, — вони ж мають
мого наказа? Хай почнуть тоді, як я наказав.

— Слухаю. Але дозвольте просити вас вийти на
хвилинку — там стоїть делегат від батареї.

— Хай зайде сюди, — вирішив Шахай, але, поба-
чивши в Qстюкових очах щось йому незрозуміле, не
закінчив фрази і вийшов з кімнати Qстюк побіг за
ним. „Тікаймо звідси, — прошепотів Qстюк. — на стан-
ції їм сказали, що нікого поблизу немає. Ще по-
хлопають нас тут!“ Вони зустріли по дорозі роз-
дратованого полковника, що закричав до них:

— Де він тут, самозванець?!

— Там чекає, — відповів Остюк, — я біжу за хлопцями.

Друзі повернули до якихось сінець, перебігли помешкання начальника Варварівки і вибігли до двору. На їхнє щастя, знову упав на землю туман. Вони бігли доти, доки не опинилися за насипом, де мали бути партизани. Там лежав Галат і стиха лаявся, погрожуючи комусь ручною гранатою.

— Де ж люди?

— Повтікали, гади, боягузи, сволочі!

Шахай і Остюк посідали коло Галата і засміялися. Потім вони сміялися вже втрюх. Їм приходили на думку різні веселі дотепи. Нарешті, вони полізли насипом вище і, лежачи, почали дивитися вниз на колію, де лежало впоперек кілька шпал. На станції стояв гамір. Пролунало чимало пострілів. Хтось говорив промову, за щось агітуючи. Потроху все там уляглося, і ешелон рушив в напрямку до Шахая, Галата і Остюка. З наказу першого Галат кинув униз гранату, котра там голосно дуже вибухла. Машиніст випустив зайву пару, і ешелон зупинився майже перед самими шпалами, що лежали на рейках.

— Бувають на світі пригоди, — почав Шахай і подивився на весільні воскові квіти, що їх було приколото до його френча, — пригоди, кажу я вам, коли можна поплутати весілля з похороном. Я пригадую, як одружувався мій товариш на фронті. Наречена приїхала до нього, щоб повінчатися, а привезла його додому в цинковій домовині, і куль у нього був повний живіт.

— Важко їй було його везти, — вирішив Галат, — а як вони не помітили, що ти більше скидаєшся на молодого, ніж на генерала? Чого б це генерал став колоти собі на груди весільного букета.

— Не смійся так голосно, — сказав Остюк, — скажеш своїй матері, що в неї дурний син колись вродився.

— Коли ми прийдемо додому, — продовжував Шахай, — ми скажемо, що билися до останнього й встелили трупом рейки.

— Ну й возьяться вони там! Аж огидно стає за цей ешелон дурнів.

— Не хвилюйся, Остюче, це загальна людська хвороба. Диви, як вони заколотилися, ніби до вечора збираються мітингувати. Колись у нас у шахті жив цап. Їв він у стайні біля коней — стайня глибоко під землею була — спав по забоях і так наловчився звертати з дороги коногонам, що ми його прозвали „шахтарем“. Ходив він тільки рейками, і часто в темряві цокотіли його копитця по залізних шпалах. Певно він почував себе вагоном, бо переступити через дошку, коли вона лежала впоперек, не міг. Він завше терпляче чекав, доки коногони приймали перечепу.

— Цікаво, — закінчив Шахай, коли ешелон раптом пішов назад, і за ним побігли ті, що не встигли сісти, — чи Марченко не проспить цього ешелона? Нас тут усього троє, а в нього там аж одинадцять — всі надійні та вірні. Коли не проспить — йому буде багата пожива.

Галат скочив на ноги, став шпурляти грудками вслід ешелонові і протанцював халяндри. Потім всі троє пішли по шпалах додому.

— Поїхали! — закричав Галат. — А ми, як пере-
можці, підемо пішки верстов із тридцять! Звою-
вати — звоювали, та до рук не попало. Заспіваймо,
чи що?

І він почав:

— „Гей, хвалився та козак Швачка,
Під Білу Церкву ідучи:
„Гей, будем, брати. та китайку драти,
Та в онучах топтати!“

Потім підморгнув Остюкові й Шахаєві і заспівав зовсім весело:

— „Гей, казав єси козак Бондаренко,
А що славонька буде:
„Гей, будем брати та поли драти,
Та плечі латати!“

На пісках росте вошанка менша; на воді — конюшина біла, ситник ясноплодий, осока; на скелях — перстач альпійський, шеломниця хмелювата, нечуйвітер, тонконіг і миколайчики; на степах — чистотіл, чебрець, деревій голий, ковила, хизується грудниця жовта, шириця, серпій променястий та любочки осінні, похитується зміячка — жовта, як кульбаба, тільки висока, головатень степовий; а слава людська — росте з єдності та відваги!

І Н Т Е Р М Е Д І Я

Я Авероес, Коментатор, прочитав

Яновського уривок „Козак Швачка“, і я здивувався. Насправді, кінокефальці віднайшли замість своєї мови клекіт орлячий. Про героїчні діла сказав оповідач язиком героїчним. Герої ті п'ють і б'ються, як півбоги. Управду видається мені, що коли б Аль-Мансур-Якуб халіф мав такого співця своїх подвигів, то не шукав би співців із Кордови й Севільї. Бо дуже добре розповідає той, хто написав „Козака Швачку“. І коли читаєш, то справді застережливо стискається серце і руки матері ввижаються в туманових хвилях. І почуваєш, що то рука Революції, матері народу, невидимо керувала їми крізь туман. І так само почуваєш, що коли вони не взяли першого ешелона, то візьмуть другий і третій і четвертий натовість. Дуже добре сказав автор. Я, Коментатор, ухвалюю його повість.

100.000 кілометрів шосе. Чудово! Чудово! Чудово!...

1 Наміnorити З „КРИВИХ УСМІШОК“
віршів копи...

ЛЕОНІД ГРЕБІНКА

у пивниці аванс
пропити... за всіма проклясти
Європу... о, пійто!
У собі заблудитись (леле!)...
почуття за шаги продати...
поки друзі, нудні й веселі,
стануть катом...
А тоді затишне кубельце
на Парнасі зробити з хмизу...
Та ж до нього з наївним серцем
кожний лізе.

2 Вирвав із серця бога...
все, що з великої літери,
кинув собі ж під ноги.
— Руки гадливо витер.
Вирвав із серця з болем,
серце лишив порожнє.
Нащо руками кволими
рану тривожити?!
Зрікся старих традицій,
в них же застрявши добре.
Потім шукаю позицій,
втративши обрії...

3 Я не містик, і не романтик,
обивателем теж не хочу.
Одягну вересневу мантію
і піду світ за очі.
Усміхається мені береза,
іроко, скривджено усміхнеться.
Ой, те осени щерблене лезо
не ввігнеться.
На розпутті зустріну пророка,
що волає, а сам у дрінті.
Цілуватиму землю, доки
не загублю вересневу мантію.

Я Ібн Рошд, про-
читав пісню Лео-

ІНТЕРМЕДІЯ

ніда Гребінки. Я бачу, що писано в ній про мулів, і тепер я розповім дещо про самий кінокефальський народ. Насправді, якби ти, о сине Матерії, зрозумів отакі слова :

„Зрікся старих традицій,
в них же застрявши добре,
Потім шукаю позицій,
Втративши обрій“,

— не знаючи нічого про кінокефалів і які серед них бувають люди?

Населення там поділяється на шейхів (більшість яких кінокефали потопили в Евксинському Понті¹, бедуїнів ремесників і мул². Шейхи найбільше торгують у базарі, бедуїни орють землю, ремесники керують державою і виробляють машини та приладдя, а мулли (істоти, що походять від схрещення ослів з кобилами) не роблять нічого, а тільки моляться.

Одрізняються ці категорії між собою способами мислення.

Шейхи мислять так: всі способи жити є добрі. Торгувати є один із способів жити, ergo торгувати добре.

Як бачите, о сине Матерії, шейхи уміють мислити. Вони не вміли хазяйнувати, і за те їх ремесники понайбільше потопили в Евксинському Понті і в його затоках. Але мислять вони приблизно так, як розповідав Стагіріт, і, знайшовши велику тезу, підпорядковують їй малу, а потім роблять висновок. Для того, щоб вони торгували в міру, ремесники приставили до них особливих херувимів і серафимів, що звуться фінінспектори.

¹ Чорне море. — Р е д.

² Мулла — мусульманський піп.

Знову, як ти бачиш сам, о сине Всесвітньої Матерії, і бедуїни мислять так, як заповідав великий Стагіріт. Правда, що вони не вживають повних силогізмів, а за браком вільного часу користуються скороченими ентимемами.

Ремесники міркують так:

— Той, хто не робить, хай не їсть. Шейхи не вміли робити. Нехай тепер солону п'ють воду в Евксинському Понті.

Або ще й так:

— Той, хто робить, нехай той керує. Ми робимо, нехай же ми й керуватимемо.

Тобі видно, о сине Матерії, що ремесники уміють мислити цілком логічно. Але ти помічаєш, крім того, в їхніх міркуваннях ще один елемент, і це є слово „нехай“.

Ремесники, зробивши висновок, негайно той здійснюють. Вони не кажуть: „той, хто не робить, той не мусив би їсти“, а просто заявляють: „хай не їсть!“

І з тим у згоді чинять.

Мулли ж, хоч вони й пишаються своїм походженням від найрозумнішої тварини і взивають себе „ті, що розуміють“¹, але вони не мислять зовсім. Вони тільки ремигають. Кожен з них, як співав співець:

„Зрікся старих традицій,
В них же застрявши добре,
Потім шукає позицій,
Втративши обрій“.

Недавно я, Авероес, мав розмову з одним, муллою, засмаженим на сковороді. Хоч до нього додали сметани, олії, цибулі і сала, та все ж Сатана не міг їсти мулячого м'яса тож його викинули з сковороди на пекельний смітник, де він почав писати пальцем на багні дисертацію про величезне значіння мулів у господарстві.

¹ intelligentes. — Р е д.

„Мулло, — сказав я в вікно своє, що виходить на пекельний смітник, — ти погоджуєшся з тим, що ви, мулли, нічого не робите?“

„Так, я погоджуюся з цим, — відповідав мулла, — знайшовши на смітнику сторінку творів Белінського і жуучи її.

„Добре, мулло, — сказав я, Авероес. — Тепер кажи: ти погоджуєшся з тим, що той, хто нічого не робить, непотрібний“.

„Так, я погоджуюся з цим“ — промугикав мулла, ремигаючи дві глави з євангелії і збиваючи хвостом мух із свого заду.

„Добре, мулло, — сказав я, Авероес. — Значить, ти погоджуєшся і з тим, що ви, мулли, не потрібні?“

„Ні! — заревів мулла, обслинюючи старе видання „Історії Інтелігенції, — з цим я не погоджуюсь“.

При цьому він хвицьнув задньою ногою, вибив шибку з мого вікна і — положив велику й дуже еклектичну купу.

„Але ж, мулло, — сказав я, шукаючи в келі батоба, — ти допіру визнав, що ви, мулли, нічого не робите, а той, хто нічого не робить, непотрібний?“

„Ну, і визнав, — гудів мулла. — Ну, і тепер визнаю! Так що з того?“

„Значить, і ви, мулли, непотрібні!“ — сказав я, Авероес.

„Хто тобі сказав? — рикав мулла. — Де ти це прочитав? Я можу зжувати за один день десять суперечних тез і ні однієї не виригну. Я можу повірити, що $A \in B$, і одночасно $A \notin B$. Я вірю, що бог один і що їх троє, і що бог є і що бога нема. А ти хочеш, щоб я робив висновок з двох тез!“

На цьому наша розмова з муллою припинилась, бо я тимчасом одшукав батоба і прогонив його геть від мого вікна. Але, щоб ця істота передчасно не здохла, я щодня викидаю йому оберемок марксової „Ніви“¹, яку він з охотою жере за Марксів „Капітал“

¹ Петербургське видавництво Маркса. — Р е д.

і дивується з рідного смаку й запаху. Від вікон його гаяють, бо він жує рушники, об які урядовці обтирають свої руки.

Оця сама всеїдна порода одначе й після потоплення шейхів в Евксинському Понті по старій пам'яті навчає кінокефалят мислити. Засмажені на сковороді і втоплені в корякові води, вони не дохнуть, а тільки стають ще нахабніші. Ремесники, зайняті керуванням і продукцією машин, не завжди помічають їхні фіглі². Селям алейкум!

І Засміявшись в руді вуса

і бороди сумирним чуба-

тим дядькам, що приїздили

„писати маєток“, не боячись

ні бунтів, ні насильства,

Софья Богдановна цілий рік лишалась в своєму гнізді,

і, з своїх рівних ланів, на далеку північну столицю

дивилась з „польоту“, з незмінним „куточком зне-

ваги“ тонких своїх губ. „Тихий Дон“ днями й ночами

шив на „безумця“ свою вгамувальну сорочку, десь

уже близько підходили німці, і в її голові, як шахмати,

пересувались таємні свої комбінації. Все буде пре-

красно. Дракон буде роздавлений. В цьому вона

була непохитна. Але було в її домі одне, що одби-

рало їй спокій. Її власне життя стало враз під за-

грозу міщанської драми. Що тут — мистецька облуда

чи безпідставна підвищена ревність?

Над степами крутилась метелиця, коли петер-

бурзька сестра Леопольда, налякавшись „гармат,

Я Х Т А „С О Ф І Я“

І. ДНІПРОВСЬКИЙ

Степовим комунам присвята

¹ З розмови з дідом Авероесом Літ'ярмарком з'ясував, що під „муллами“ він розумів не тільки попів, а також і інтелігентів. Він страшенно нападався на цю категорію людей і казав, що вона ні до чого. Не погоджуючись з такою своєрідною „махавщиною“, Ярмарком одначе, дуже сміявся з Авероесової суперечки з муллою і не знайшов за потрібне боронити названих професорів. Ярмарком був теж проти еклектизму.

сміття і мітингів“, прилетіла в цей південний маєток. Вже з того, як він її трепітно ждав, як ніжно тривожився, щоб вона добре доїхала, впливали туманні запитання. А коли вже діждав, коли просто в жилеті вибіг надвір і стискав на ресорі засніжену постать Елізи, з першого ока (з вікна) стара поміщиця взяла її на підозру, і з того дня цілу зиму носила її в своїх потаємних думках, сповнила нею стіни свого кабінету, а тепер, в дні м'якого квітіння і теплих вітрів, отруїла тихі алеї й стежки своїх потайно-тривожних прогулянок. День її приїзду, день повний метелиці, кружляв навколо маєтку, путляв якісь свої круги, прямих невтомно підле своє прядиво, і якась катастрофа мигала в мінливих хмарках над сухою землею, в парі сніданків, вечер і обідів, що з кімнати перейшли уже на веранду і обернулись в нудну інквізицію.

А проте і сьогодні довелося іти на цей „неможливий обід“, більше того — усміхатися всім і з лінвих, нещирих, затаєних усмішок добувати розбризканий сміх у цієї „сестри“, гоготливі клуби у пристава і лукаве стакато в любовника.

До столу вони так і прийшли: спочатку з своєю гладко причесаною головою під блюдцем рожевої лисини, з усмішкою двох золотих зубів, при бездоганній краватці, в елегантних штиблетах Леопольд, одразу ж за ним війнуло нудними духами, і в ту саму мить з другого боку заколивалася пляма білого кителя. Так і сіли: мідні гудзики зліва, злотна усмішка, круте підборіддя й англійські вусики — проти, а огидний сміх — коло глухішого вуха.

Якась пташка в кущах взялась заклопотано сіяти срібло. З степу пішли молоді чебреці й тонконіг, з саду рушили задушні куполи білих яблунь і кремових груш, і невиразні чуття чи зовнішні запахи м'яко потерлись об груди.

Перше блюдо пройшло під бренькіт ножів і виделок. Софья Богдановна одразу ж помітила, що Леопольд

перед обідом покvapно голився і бритва легенько черкнула йому матову шкіру на вилицях. Од нього теж пахло духами, або мильним нудким порошком. Еліза влізла в своє драдедамове плаття, в якому їздила верхи удаючи амазонку: обоє вони, і вона й її плаття, були почварні своїм кольором, запахом, формою.

Розмова теж, як завжди, почала крапати краплями: про Петербург, про Тобольськ, де „цар нудьгує в кайданах, як останній злочинець“, і перекинулась на „брудну повію Вирубову, трагедію всього царського дому“.

— Я знала її! — вставила своє слово Еліза таким тоном, наче відкрила Америку. — Це прекрасна жінщина.

— Цебто? — кинула глухо поміщиця, дивлячись на її густочорне „до млости“ волосся, розкидане широкими кільцями.

— В розумінні краси. Привабна для мужчин. Апетитна жінщина! — спалахнула Еліза, з якимось образним жалем ковзнувши по жовтих, тонко - посмужених рисах Софії Богдановни.

Володарка тихо спустила в тарілку зідхання, нахмарила брови і склала карміновим бантиком тонкі свої губи. Леопольд, як маестро в оркестрі, і тут, як завжди, встиг на виручку, і ніякова павза зашамотіла знов і забулькала.

— У вас сьогодні прекрасний вигляд, ma reine, — постелив Леопольд під оголені лікті поміщиці бархат свого облесного голосу.

— О! — пристав аж кинув плечима з слідами колишніх погонів і ловко почав нагортати в тарілку хрумкого салату.

— Je ne ressemble à la reine que par la migraine, — засміялася криво господарка.

— Ma petite reine, — ви маєте більше право на цю назву, аніж будь-яка королева.

— Ваші землі більші за Чехію! — спалахнула знову Еліза.

— За Румунію, за Сербію... — жестикулював Леопольд кудись у простір.

— Дати б вам, Софья Богдановна, армію... — захрумав пристав салатом.

— *L'armée, voilà ce qui manque à une grande reine,* — вправляв Леопольд свій паризький прононс.

Під ударами лестошів падають стіни, і горді руки жінок простягають обійми. Фаворит з Петербургу добре вивчив цю немудру науку, але орудував нею майстерно, і нею одною так довго держався на „вулканічному ґрунті“ поміщиці. Софья Богдановна чула не раз такі компліменти. І, власне, це була правда. Упершися в солоний Сиваш, рівний степ її кривуляв коло Чорного моря, шумів над дніпровськими гирлами, біг угору обабіч Дніпра і десь пропадав коло Озівського.

Коли вона вперше прийшла в ці степи, вони стояли облогодом, ще землю орали сохою, а на місці цього кварталу білосніжних будівель чорніло якесь одоробло, де містилась контора, хрюкали свині і лежали покотом люди. Одразу ж, з батьківщини її морем прийшли дивовижні машини, і димні коси тракторів замінили мокрі коси жінок і почварні чуби чоловіків, блискучі жнивварки самі в'язали шпагатом снопи, а округ, наче фабрики, диміли колосальні „Мак - Кормік“, викидаючи вгору велетенські скирти — степові хмародряпи соломи. Цілі тучі полтавчан, що пливли з далекої півночі, здебільша вертались назад, і майже щороку в садах на голлі залишалося двоє - троє дівчат в кольорових запасках (протоколи урядника заносили їх у розряд „романтичних історій“). Після жнив цілі отари дівчат, жінок, чоловіків тяглися в свої полтавські оселі, а океанські пароплави в ближнім порту гігантськими кранами сипали в трюми свої злотну пшеницю Софьї Богдановни і везли її по всіх портах і гаванях Європи...

Чимось подібним не могла похвалитися жадна — ні чеська, ні сербська, ні тим паче румунська цариця,

і Софья Богдановна глузувала частенько з таких „королев“. Хіба ж вона справді не більша за них? Не цариця? Хіба їй не дозволено держати власну поліцію? Хіба вона не подарувала цесаревичу дивовижний свій заповідник?

— Якби я мала військо, monsieur Леопольд,— м'ярко пішла вона назустріч розмові і, навіть, взяла двома пальцями пухке своє воло (що було прикметою доброго настрою),— будьте певні, що цього не було б.— Трохи хрипкий її голос зазвучав навіть мелодійно.— Я б завела свою армію. Я б показала, як править державою. Я б навчила цю погань гарбати землю...

Пристав поспішив засвітити на своїм міднім лиці самовіддану усмішку і вчетверте поніс виделку салату з круглого блюда, і холодна зелень захрумтіла йому в гарячій, під рудими вусами, роті.

Леопольд віртуозно вставляв свої зауваження до „теорії власної армії“, і Софья Богдановна мала нагоду розгорнути на всю широчінь свої воєнні таланти. Еліза слухала пильно, якимось шанобливо покірно, і Софії Богдановні видалось, що в рисах її є дійсно щось спільного з рисами Лео.

— Всі покидьки, вся дика Росія... Всі кримінальні злочинці вийшли на волю. Вся огидна жадоба виповзла з своїх солом'яних нор і простягає руки: землі! землі!..

Софья Богдановна захлиналась. Її слова вилітали якоюсь гарячою парою. Леопольд м'ярко схопив її за руку.

— Заспокойтесь. Чого вам хвилюватись? Хіба вони варті того?

Софья Богдановна теж м'ярко, але рішуче звільнила свою руку.

— Мене не так обурюють малпи...

— Малпи!— білий китель одкинувся на спинку кріселка і затрусився од сміху.

— На те вони й малпи... Ге-не-ра-ли! Генерали, дворяни пішли з цією мерзотою. Ви розумієте

цю трагедію? Любов, престол, присяга, все затоптано в грязь... До вас це доходить, чи ні? Штабні офіцери на чолі цієї пугачовщини?..

Пітна рука Леопольда вдруге хотіла спинити схвилювану руку поміщиці.

— Але так не буде. О, ні! — трусила головою Софья Богдановна. — Ми зробим ревізію. Ми обнови́м Росію. Але тоді вона вся буде в стовпах... Пам'ятаєте, як дали їм землю 13 років тому?

Пристав вже взявся до кави, але він зрозумів на-так Софії Богдановни і почав розважати її улюбленим спогадом.

— Мій ескадрон був верстви за три од села. А малпи... вдяглись у білі сорочки... довгі, по самі коліна. Штани теж білі, наче... кальсони. Такі страшенно комічні. Душ двісті. І до мене назустріч... Це ескадрон був за верству, а вони всі разом упали навколішки, ждуть. Я оглянувся на своїх козаків: кубанка в кубанку... І прямо на малп... „Розійдись!“ А вони хватають коней за вуздечки, цілують їм гриви, груди, коліна... „Плі!“ — малпи змішались, упали, схопились, побігли... А один дід з білою ілою бородою сидів на землі по-татарськи... смоктав губами свій лікоть і дивився вгору на мене... А в мене був кінь вороний, кавказьке сідло... Він підняв своє коліно, вдарив діда у бороду і наступив його задньою... І він... захрумтів під копитами... Якось чудно так... як салат...

Еліза якраз набирала в виделку салату.

— І ви його задушили? — поширила вона великі очі свої і спинила руку з виделкою.

— Не знаю. Я не дивився назад... Я крикнув команду, і ми полетіли галопом...

— Це жах, — війнула губами Еліза і поклала виделку на стіл.

— Я такий, що знищив би все, і дітей... та Софья Богдановна добра... Списала їх всіх і наказала їх одіслати в повітовий притулок...

— А одного хлопчика,— повернувся Леопольд до Елізи,— Фрідріх узяв на виховання і зробив його... матросом на яхті...

Софья Богдановна здригнула.

Яхта — це був фамільний секрет, про який знали тільки чотири особи — трое синів та вона. Родинне життя самого Фрідріха стояло „під сумнівом“, і навіть жінки нічого не знали про її існування. Звідки він знає? Як смів він одкрити чужу тайну?

Софья Богдановна притисла до столу м'яккі свої груди, витягла бистро з ридикюля свій золотий портсигар з монограмою свого чоловіка, і пристав не встиг запалити сірника, як синій димок пішов клубами з рота і на мить закрити її лице прозорим вуалем.

Леопольд уже з руху цього зрозумів свою нетактовність і поспішив її затушкувати.

— Те їм буде й тепер. Іще гірше. О!

— Це останнє весілля татар,— підхопив пристав, наче жонглер, що грається шпагами.— В історії це траплялось не раз, і кінчалось завжди однаково.

— Париж і то задушили!— кивнув Леопольд до Елізи і...

Софья Богдановна відчула своєю ногою, що він потис рукою під столом високе коліно Елізи. Довгим ласкавим оком корови, коли її ссе перше теля, сестра подивилась на брата, і куточки її фарбованих губ потяглись до рожевих ушей.

Леопольд бистро схопив погляд Софії Богдановни, підкинув ще пару вдалих слів і звернув розмову в її щоденне річище, на злобу дня, на німецькі полки, що женуть „жалюгідні недобитки“.

— Вони доходять уже до Попелюхи!— скрикнула (скрикнула!) тонко Еліза.— Ми з Лео розглядали мапу.

Софья Богдановна гостро зирнула на оголений бюст своєї сусідки, надто високий і повний для дівчини, на її неприємне плаття, на вогкий, майже до самих

ушей, нахабний, яскраво - червоний рот, і тихо, з сарказмом:

— Попельня? ви хотіли сказати...

— Попелюхи! — з висповідом, з якоюсь чудною раптовою радістю протягла переможно Еліза і стріпнула нервово під столом своїм високим рухливим коліном.

Якось в дні війни (теж у метелицю) ніжні любовники завели в ліжку „філологічну розмову“ (брата, Машуха...) і вони щиро тепло сміялись, приточивши зворушливі суфікси навіть до інтимних предметів. Тепер Попелюхи пролетіли їй по обличчі гарячими брижжями, а погрозливі плями потяглись до ушей і до лоба.

Запала некрасива мовчанка.

— Айх-горн! — проволік Леопольд, але після цього мовчанка стала ще тугіша, нудніша.

Тоді Софья Богдановна ще з своїми багряними плямами рвучко встала з-за столу і автодафе обіду зашипіло, зашаркало ногами й погасло.

Гидкі „попелюхи“ знялись за нею слідом, як туча мошки, гуділи їй в вуха, сідали на плечі, на груди, і вдерлись за нею і в спальню.

Ясно! Все ясно...

II „Африканська натура“, як прозвав Леопольд свою невгамовну любовницю, спалахнула ще на веранді. Яке кошмарне нахабство! Гидкий чирик петербурзьких салонів, нікчемний жебрак, якого вона підняла на ступінь свого чоловіка, на її власних очах розиграє холопське кохання. „Ma soeur germaine“...

Так бульварно, так дешево!

Беззвучно м'якими багдалевими капцями вона збила в клубок важку кольорову доріжку і швидко, рвучко ходила по спальні.

Великий, в важких строгих рямах портрет Катерини Великої з рожевими хтивими губами і білосніжним опукленим бюстом, незмінний супутник її життя, що вертав їй рівновагу навіть в серйозні тривожні

хвилини, тепер холодно мертво дивився кудись у простір, немов одвертався од неї.

Пора кінчити безглузду комедію. Пізно, але ви відкрили, monsieur, всю вашу мізерію!

Яскравий перський килим на протилежній стіні, над канапою, де чорний пастух цілував смагляву пастушку, дражнив її, глузував, насміхався. Вона одвернулась од брутальної пари, заклала руки назад і почала ходити по другій діагоналі кімнати. Але тут до її ушей долетіли знайомі звуки: то далеко в саду, в самому кутку, навколо колодязя з риком ходив дромадер, улюблений її верблюд, розливаючи по сохлих канавах вечірню цілющу прохолоду („четверта година!“). З другого кінця саду долітав зривний сміх полтавчанок.

Он мигають між білозелених дерев кольорові їхні убрання. Бидло безжурно сміється!

Вона зачинила вікно, з шумом кинула ширмою, і тільки тепер звернула увагу на руки: вони були білі, і на білому тлі безліч синіх жилок виступала моторошним плетивом — серце їй билось прискорено. А це їй заборонено...

І тому, що ніхто не йшов заспокоїти, вона хвилювалась сильніше.

Знищить мерзоту! Одкинуть назад, в небуття, в прірву убожества, де були ви без мене. Цілу зиму ці жести, омана, хіхікання... Од самих ресор.

І в уяві її починала крутитись степова груднева метелиця, хрустів під вікном скіпаж, Леопольд обнімав цю кокотку, а з їхніх щасливих облудних ротів вилітала клубами пари... О, свій фарс скомо-рохи грали прекрасно...

Велика німа замкнуто, строго і гордо одверталась у простір, і знов чи тому, що на ній були білі плями, а, може, тому, що мимо вікна пропливали білі сухі короткі хмари, в її голові оживало минуле — сонце, марево степу, безліч білих овечих крапок, дріж нестримного сміху, що переходив знов у метелицю.

А метелиця знову крутилась, росла, набухала овечими плямами, що душили її задüşною згадкою.

Вона гнала цей спогад, даремне: він виступав ясніше, гостріше, в густих яскравих подробицях, наче це відбулось тільки зараз...

В перший раз після довгої розлуки всі три сини її злетілись разом, і кавалькада жінок і мужчин оглядала стрижку славетних овець її власного імені. В велетенській сараї збилися цілі отари. Ножиці, як сотні мініатюрних косарок, стригли звуки в повітрі. В деренчанні і дзвоні пропадав людський голос. Дебелі, голі по пояс дядьки, як вовки, хватили ситу шпанку з важкими курдюками, і в одну мить густа шара шерсть з них спадала, а вони голі, смішні з тоненькими шиями й ніжками засоромлено бігли в ворота, наче голі дівчатка на березі моря, уздрівши нескромну хлопчачу ватагу. Леопольд, що вперше приїхав сюди, як добрий приятель старшого Фрідріха, прозвав цей процес „роздягання римлянок“. Сказав таким тоном, з такою пристрасстю в голосі, що їй захотілось, щоб руки його, тонкі, нервові, з чутими пальцями затремтіли в неї на талії... І тут, в дзвоні і трепеті, вона зауважила коло воріт рудого засмаглого хлопчика. Жально, непорозуміло, „очима собачки“ він поглядав то на білих овець, що бігли повз нього, то на білих пишних жінок в крилатих капелюшах, підсмикував носом і втирав його кулачком. Його не взяли на роботу... „Ради дітей“ вона попросила свого управителя, і тут же, на її очах, той придумав — перекидати, стрижені вівці через паркан. Зачинили ворота, а новий робітник з пихтінням і свистом хватав білу смугасту вівцю, підіймав їй ніжки на горішню дошку, підхоплював ловко під теплий голий живіт і сунув її на той бік. Кожна вівця ковзала тонкими ногами, заскакувала в дошки, ніжки тонко хрумтіли, а купи білих „римлянок“ мекали скаржно і тягли тонкі наївні синьоокі морди свої до свого малого мучителя... Всі „безумно

сміялись“ і сміх... спорзний, безжурний сміх Леопольда терзав її. В подяку за сміх гість з Петербургу з сміхом, з своїм сміхом самця, що почув свою здобич, кинув хлопчику гривеник, і в ту саму ніч по жилах вдови пролетіла друга моторошна молодість... А хлопчача, що їх поєднав, другого дня з протече Леопольда Фрідріх узяв „на постійну роботу“ і зробив його...

Ах, цей сміх... Сміх ненаситного фавна, що прийняв форму джентлмена. Він навіть знає про яхту! Він знає про все, ця нечиста проноза, ця найбрудніша почвара...

Чому він не приходить?

Вона подзвонила покоївці (молодих вона не терпіла) і дала їй наказ „попросити сюди пана Лео“.

А сама владно і рівно стала перед портретом і порівняла свій стан, бюст і лице з своєю патронею. Вони були дивно подібні. Груді поміщиці теж були білі, дугою, так само високі, а яснорожеве подвійне воло її держало голову рівно, так само, як в тої...

Древня покоївка „з самої Германії“ принесла в своїх шепелявих губах разючу новину:

— Пан Леопольд поїхав з сестрою.

Повторна перевірка відомости виявила, що „вони поїхали верхи, кудись на Хорли“.

Це вже занадто!

Гнів, як вітер, налітав на поміщицю. Вона любила його за красу і боялась за наслідки. Але він уже віяв.

Вона спустилась на канапу („Попелюхи... Підлота!“).

І знов, навіть через вікна, навіть ще ясніш почувся одноманітний рик дромадера навколо колодязя і зривний круглими клубами сміх полтавчанок.

Ах, тирані! Вона закрилась долонями і лягла лівим ухом до подушки, але тоді навіть глухе її вухо робилося чулим... нудний дромадер перетворюється в гидкий драдеда, Попелюхи зідханням витягались в цілий ланцюг стрижених білих овець, що облягали

її, потім плавали, рухались, і знов починалась метелиця. І було тісно і душно.

І сива уява наупор сама малювала свою суперницю в душних обіймах свого любовника, пристрасний шепіт, зашарілі обличчя... Може, він просить Елізу повторити йому її жест — він такий бездумно-шаблонний!.. і вони лунко, зловтішно, погано сміються. („Вирубова — апетитна жінчина. Фе!“).

А дромадер рикав ще голосніше, нудніше... Він ходить своїм битим платом, хитаючи своєю химерною мордою, помахує хвостиком, стріпує сидластим горбом і, піднімаючи чудні, круглі, завбільшки з тарілку почварні копита, наступає їй прямо на груди...

Цей рик і топіт, і образний сміх полтавчанок душив її, стьобав і ганяв без упину по спальні. Щоб врятуватись од них, вона звеліла подати їй екіпаж, а хвилин через п'ять, розвіявши зевсову бороду, кучер помчав її по широких її володіннях.

III Екіпаж на гумових шинах м'ярко котив по битій курній дорозі.

Маєток розкрив свою велетенську долоню і повертав свої білі будівлі. Степ рівно тікав до самого обрію, телеграфні стовпи розбігались шерegaми в маєтки її синів. Околом по синій гладіні в миготливім повітрі пливли сині гігантські скирти, талували гаї круторогих, табуни верблюдів з своєю смішною памолоддю, над самою землею густо котилася шпанка, шара, заросла душною шерстю, виступали зухвало цапи, степ був повний по вінця запахів, форм, а десь угорі дзвеніли мідним, терпким, дражливим звуком дзвіночки.

Застояні коні мчали „на віжках“. Близній степ летів під копита, трохи дальший кругло крутився на місці, а дальній мчав півколом назад, і вже там в пилюзі шипів і свистів у догоню.

Аж ось в далині гостро блиснула грудь вечерового моря. Чорна, синя, зелена і срібна, в далині розсипана пилом, вона трепітно дихала, випинаючи чужну

округлість. Пофарбований в золото парус тремтів на синій дорозі химерним гігантським метеликом.

Натягаючи струни напружених віжок, кучер правив на давні місця веселих прогулянок. Крутий берег блукав рудими колінами, падав до моря панеллю, миготів золотими глинами і гостро пахтів останками камбули, диких котів і м'яккою камкою.

— Наші коні! — повернув до сидіння свою розвіяну бороду кучер.

Софья Богдановна, вхопившись рукою за козла, підвелася рвучко на ноги і вздріла за кручею голі сідла і голови коней.

Вона хотіла щось крикнути, повернути, спинити, але кучер тьохнув на коней, стягнув свої струни, екіпаж звернув зі шляху і зашумів над самісіньким берегом. І вона не хотіла, а бачила: вони лежали обнявшись. Окружна камка, побризкана сіллю, горіла срібними квітами. На звук екіпажа Леопольд стріпнув головою і одкрив здивовано рот, повний золотих зубів. Коні в сідлах заїржали коротким іржанням, що заклубилось над ними, як регіт.

— Повертай!

Екіпаж туго окреслив велику дугу і пострибав на дорогу.

І враз стало спокійно.

Сонце спускалось на скирту, а вона чорна в хвилях злотного марева пливла гігантським ковчегом. Софья Богдановна навіть завважила яструба, що недвижно висів у повітрі, розбиту чашечку на кривому стовпі, бадью руху хмаринку, що, розвіявши поли, швидкоувала кудись за масток, ховрашка на задніх лапках... („Ранні ховрашки на посуху і голод... Прекрасно!“).

Часті копита догоні звучали вже десь коло саду, як ресори з лагідним хрумом спустили Софью Богдановну на піщану доріжку.

Обабіч камінних приступок лежали мармурові леви, „символ сили і мудрости“. Один з них спав, загорнувши лапою голову, а другий спокійно дивився на

шлях, в далечинь. Їх теж колись привели з „самої Італії“. Тоді вони були білі, як піна. Тепер вони вже пожовкли, дощі поклювали їм лапи і очі, і вони якось жально, сліпо, самотньо пропустили господарку.

Мерзота!

Гидкі попелюхи, що чатували десь на веранді, роєм знялися за нею, затанцювали над плечами, розтягали вогкі, широкі роти і сміялись рухливими плямами.

Але навіть в такому убійчому настрої вона певно і владно пройшла в свою спальню, сіла за стіл так спокійно, що навіть не забула трохи підняти спідницю. В ту ж мить мимо вікон з шумом проїхали вершники.

Підлий пастух на стіні навмисне потиснув пастушку і намагався звернути на себе увагу.

Тоді пухка з синім плетивом жилوک рука взяла ручку і почала розгонисто швидко писати.

— „Леопольд.

Все скінчено Ідіть з моїх...“

Перо бризнуло чорними іскрами, застрягло в папір і зламалось. В цю мить в коридорі зазвучав „їхній сміх“, і вони (вони обоє!) без стуку влетіли до спальні. Двері враз причинили безсоромний сміх, але лиця їм сяяли.

Теплі жіночі рукава з запахом кінського поту обвилися з розгону круг шиї, а гидкий драдедам припав до самого рота так несподівано швидко, що Софья Богдановна не встигла випустити ручку і „списом“ держала її над плечем.

— Геть!

І Софья Богдановна з насолодою чула, як ослабли на шиї рукава, як скибка червоного рота почала раптом згасати й блідніти, а високі почварні коліна одступили два кроки назад і шукали підпори. Верхній гудзик поганого плаття ще стирчав незащипнутий, а шматочок правої груди брався жовтою фарбою.

— Що з вами, Софі?

Той самий бархат, ще м'якший, ще тонший, обвив плечі старої любовниці. Дивно: золотих зубів у

нього всього - навсього два. Його краватка збилась трохи на бік і лежала на грудях, як ластівка.

— В тій хвилі забирайтесь геть! — одкинула Софья Богдановна облесливий голос. Одним оком схопила вона гордий портрет Катерини і підняла подихом груди.— Ви жалюгідні обманщики!

Драдедамове плаття знеможено сіло в кріселко. Леопольд кинув д'горі здивовані брови і одкрив два (два!) золотих своїх зуба. Потім враз злий рум'янець залив йому обличчя, чулі нервові руки його непевно ползли в кишені, чорні очі в повних повіках напружено цілились в замкнуті губи поміщиці.

Обидва любовники знали взаємно шалені характери, розуміли найтонші порухи настрою, і слова були зайві, але...

— Що це значить, Софі? Не розумію.

Цей чорний нахаба ще смів удавати голубину невинність!

— Так нечесно, так неоригінально! Так нешляхетно.

Амазонка вирішила грати і далі і вибрала цей момент для мелодрами: вона облудно закрилась руками, струнко витягла ноги і забилась на кріслі. Навіть в істеричі вона дбала за виграшну позу. Але в цю мить велика німа на стіні знову почала струмити на живого свого двійника спокоєм і силою.

Безжально, жорстоко, з сарказмом зраджена жінка вилила все, що клекотіло за її легким напівпрозорим убранням. Це була коротка історія їхніх взаємин у вигуках. Зідхання, сльози і сміх молодої кокотки вривались в грозовий монолог старої і саме повітря в кімнаті ставало тугим і грозовим.

Враз перед очима Софії Богдановни мигнуло коло рожевої лисини, і руки, його руки, теплі, теж з запахом кінського поту, обняли її талію.

— Софі! Замовчіть...

Коліна йому спустились без звуку на купу збитого килиму і безладні, сухі поцілунки забігали їй по платтю, по руках і по стегнах.

— Це моя сестра. Моя рідна сестра. Софі, люба, царице моя... Я вам покажу фотографію, де ми зняли ще дітьми. Ma soeur germaine...

Облудне „ma soeur germaine“ і рішило всю справу. Вона засікла і ворушила сухими губами. Сонце вже низько сідало на сад і знову почувся сміх полтавчанок та монотонна скарга верблюда. В цю павзу драдедамове плаття злетіло з глибокого крісла і мокрі, солоні цілунки теж безладно зацмокали теплі щоки гнівної власниці.

— Геть!

Пухкі руки в важких браслетах піднялися самі і в ту ж мить тонко зойкнули вікна. Навіть чорний пастух прищулився од звука на своєму килимі.

Леопольд непевно хитнувся, потім враз підійшов до самих грудей Софії Богдановни.

— Ви розкаєтесь, ma - dame!

Злобний рик його голосу заплутався в рудих пуклях поміщиці, і враз голова її обважніла.

Театрально взяв під руку Елізу і повів її з спальні.

Недалекий рясний топіт кінських копит зазвучав над розладом любовників.

IV Туча пилу летіла дорогою. Через мить вона за- клубилась над білим кварталом, екіпаж утриконь раптом спинився, і дві закурені фігури в плащах і капелюшах перебігли веранду.

Софья Богдановна пройшлася по спальні і поважно спокійно лягла на своє канапе. Все тіло горіло їй, легко, тепло, солодким горінням.

Що трапилось саме тепер — вона була задоволена. Скрізь сум'яття, хаос, і петербурзькі кумушки говорять більше за хліб, ніж за любовні історії. Поки все заспокоїться, цей дрібненький скандал розсиплеться пилом. Хоч вона за ціле життя не держала курс на тупоумні салони, а все таки добре... І сама революція враз повернулася до неї іншим, приємним освітленням. Горда німа найшла скошеним поглядом обличчя поміщиці і м'ягко ухвально всміхнулася.

І вона вже ладналась лягти в свою улюблену позу, як в коридорі затопало, двері одчинилися навстяж, і Леопольд став на дорозі такий білий, що на білому фоні дверей він видався їй безголовим.

— Чубаров і Кованько.

Трагічний шепіт склав ці два прізвища з шматочків виску і якогось чудного хропіння.

Перший був власник парового млина з мотором дизеля, а другий „дрібненький поміщик в 500 десятин“, що з заходу вклинився в суцільні лани Софії Богдановни,— обидва „гуляки і бабники“, яких вона не любила всім серцем за фамільярність і чванство, а другого „плюс його некультурність“.

— Я нікого не приймаю.

Хитким кроком безголовий підступив до канапе і закрив плечами пастушку.

Біле обличчя його набирало вже жовтого кольору, але він іще сіпався.

— Вони одступають.

— І прекрасно. Туди їм і дорога.

— Пора подумати і нам!—прошипіла чудна голова, і здалось, що й все тіло йому зашипіло.

— Нам?

— Да, да, нам.

Який же він тупо нікчемний! Він тремтить, це порожнє опугало в порожнім костюмі з краваткою.

— Сюди ідуть банди матросів!—В крихітних очах йому замигали моторошні вогники, наче „банди“ брали вже з бою маєток.

— Дуже рада.

Цей бульварний герой навіть не вміє удати геройської пози, бодай в присутності жінки. Він поправляє свою збиту на бік краватку.

— Дуже рада зустрітись. Хоч раз подивлюсь на ваш революційний народ.

Вона знала страх Леопольда перед „бунтом“ і біла без промаху. О, як прийшла скоро розплата.

— А ви знаєте матросів, Софья Богдановна?

Хм. Он він який. Цей блазень наздив опановував швидко собою. Він уже знову став матовий, і на яскраво-червоних спорзних губах заграла йому іронічна усмішка. Порожній простір під костюмом в одну мить налився ненависним тілом і злотії зуби нахабно і холодно блиснули.

— Після вас... я не боюся матросів.

— Софья!

Це слово він крикнув, і навколо всієї його фігури утворилась якась грозова туманність.

Пристрасна, чула нервова рука, що колись обпала їй талію, тепер, напруживши пальці, вп'ялась їй в м'яжке, тендітне плече і ворухнула в нім нігтями, але в цей саме момент дві фігури — висока товста і маленька тонка — теж, як безплотні опугала, вскочили в спальню. Блідожовті, закурені, в своїх кумедних плащах, з цигарками в руках, вони влетіли разом з хрипким криком, гуком і шепотом:

— Ваш автомобіль.

— Софья Богдановна, скоріш.

— Накажіть вашому приставу скакати за нами.

— Зберіть ваших кінних жандармів.

— Вони всі на конях.

Гості, навіть не привітавшись, шарпали володарку за руки, за груди, повертали до вікон, до дверей, хапали з вішалки одяг, накидали на плечі, сунули руки в рукава і танцювали круг неї, як привиди. Леопольд теж втратив вагу і бундючність і знов став надуту-порожній. А вона сама в одну мить стала чудно легка, наче висіла в повітрі і намагалася твердо стати на квадрати паркету.

Враз строге обличчя портрета само навернуло очі на очі — вона стріпнула плечима і гордовито-поважно одвела розгублені руки — сизі, м'язисті, товсті і волохато-білі, тонкі з тонкими довгими пальцями.

— І не подумаю. „Матроси“? Прекрасно... Попросять мене приготувати вечерю? Будь ласка.

Вона врочисто провела круглим жестом в повітрі і ступила крок до портрета. Великий дух великої жінки уже спустився на неї, і у них у обох заграла на устах однакова усмішка.

Ошелешені гості, немов манекени, стояли серед кімнати, забувши в ротах димні недокурки.

На паркет упала мовчанка, і в цю мить всі ясно чули, як знову в саду почав рикати верблюд, а безтурботний сміх полтавчанок підлітав кудись до гори і шугав над будівлями. Раптом ці товсті звуки розрізав тонкий далекий голос сопілки. То десь у степу, за маєтком, грав пастушок. Звук був зажурний, але всі інші звуки од нього зробились тонші, тугіші, і радісні. В них звучала молодість, порив, жадоба життя і щось таке медяно-прекрасне. І їй захотілось піти до тих полтавчанок, стати між них, питати їхні імення і так само бадьоро, широко сміятись, такими ж безжурними зривними клубами...

— Чому я маю тікати? Скажіть. Що я поміщиця? Так? Це нічого не значить. Моя совість спокійна... А от вас,— скандувала вона, адресуючи свій раптовий сарказм за спину, куди зникла зімнята краватка і зуби,— я б хотіла побачить з матросами.

— Але вони вас уб'ють!— істерично крикнув Чубаров, шпурнувши „прямо в вазон“ свою мокру цигарку.

В одну мить в цвілій уяві Софї Богдановни пролетів давній спогад. Низька чорна ніч над степами. Гурток місцевих поміщиків — „les dames et les demoiselles“ в широкий залі її, в огні канделябрів танцювали кадрили. Враз огні залі померхли, пари спинились, обличчя стали враз сірі, безживні, якісь попелясті, господар схопився за серце і впав на кріселко. Всі застигли якоюсь страшною гравюрою. Надворі впав день. То водночас в різних сторонах степу спалахнули скирти... Скирти горіли, як гігантські багряні тульпани, а в одсвітах їх, в світлостінях металась чубаті фігури, рипіли вози, ревли

корови, воли... і ціле стовпище звуків клубилось над домом замість панахиди.

— Уб'ють? — стенулась Соф'я Богдановна. — Мене не уб'ють.

— Вони не дивляться хто...

— Дурниці, панове... Вас... вас б'ють через те, що ви боїтесь і тікаєте. Якби ви сиділи на місці, вас би ніхто пальцем не рушив.

Тисячі полтавчан мигнули в її уяві, один за одним, караваном із півночі. Потім — німецькі салдати в шоломах, кількома етажами до самого обрію, шум і блиск офіцерів, музика, танок... пригашені села, деренчання жниварок в буйних хвилях злотних пшениць, і голос її зазвучав погрозними нотами:

— Вас, Петро Ілліч, і слід... не вбить, а провчити вас! — наступала вона на маленьку фігуру Чубарова, що намагався запалити цигарку. — Ви змінили вже трьох ваших жінок... А скільки було незаконних! Ви брали кожную дівчину в вашім селі... А потім давали покриткам придане. Сором, ганьба! Ви якийсь павіян. І все це на очах цих диких зулусів.

— Брехня, все брехня.

„Півтора ліліпута“, як вона прозвала Чубарова, спочатку став був у позу, кинувши наперед свою коротесеньку ногу, та враз заметався по спальні, скидав і вдягав свою панаму, раз-у-раз підбігав до вікна, зиркав на свій екіпаж, що курився ще в золоті сонця і пилу, і благав очима, руками й ногами — тікати!

— І ви, такий аристократ, така чиста, етична людина... могли брати селянок... Кожну „дівку“. Без панталон, в брудних сорочках, з товстими ногами...

— Абсолютна брехня! — белькотів ліліпут, встромяючи в землю вазона зламаної цигарку.

Соф'я Богдановна вміла й любила „пушити“. Ці досить часті процеси Леопольд назвав „штормом“. Тоді весь маєток дрижав, бо буря захоплювала всі кутки і, почавшись десь у палаці, погасала в конторі,

в саду або в стайнях. Так було і тепер. Вона одвернулась гидливо од першого гостя і повела наступ на кремезну фігуру Кованька.

— А ви, Nicolas, вам тисячу раз соромніше. Ви злочинець проти нас всіх, проти мене... Скільки я радила вам: не беріть ви місцевих селян на роботу, не беріть тавричан, не давайте селянам в оренду... У них боги на покуті, а дияволи в грудях... Ні, ви брали цих дияволів. Ви буквально орали ними, бо ви не хотіли заводити машин. Радійте ж. Хай вас палять тепер. У мене нема ворогів. Я не боюся нікого...

Скориставшись з павзи, Кованько вклонився, зробив рух до дверей, Чубаров кинув ще одну гидотну цигарку в вазон і хотів югнути вже в коридор, але голос Софії Богдановни застѣобав їх обох на порозі.

— Ви боягузи. Ви злякались тупої юрби. Тікайте. Будьте ласкаві. Але я не боюся нічого. Нічого. Хай іде сюди ціла Росія, я скажу їй в лице — хто вона. Підла, негідна піратка. Ніхай посміє пальцем вдарити мене!..

В горлі їй пересохло, вона налила з графина стакан лімонаду, що завжди стояв на льоду, і пожадливо пила. В цей момент гості були б уже надворі, але пристав поставив в одвірках свій білий розхристаний китель і ледве вигорнув з горла:

— Ідуть!

Порожні тіла враз стали грубі, важкі, навіть малесенький гість наче став навшпиньки і неймовірно потовщав, а грубий Кованько застиг незграбним колосом.

Знов стало тихо і знову тужно і тонко заграла сопілка.

Голосний рик дромадера зрушив німотну картину.

Гості, зіткнувшись в дверях, випали в коридор, і Софья Богдановна чула, як хруснули ресори, повернулись майже на місці колеса, ляснув батіг, дмухнуло пилом, і топіт копит скажено помчав за маєток, у бік Симферополя.

В „Бистро і м'ягло, рухом гієни“, за її власним виразом, поміщиця рушила прямо на пристава, що наче висів на дверях, розкинувши циркулем ноги, як враз задзвонив телефон. Довго, обривно, схвильовано. Звуки забили в долоні і розбіглись по спальні.

Красивим жестом, підкреслено твердо рука в золотім браслеті взяла чорну трубку і піднесла її до лівого уха.

— Да, я... Ти, Фрідріх?... Що?... І не думаю. Ви самі знімаєте паніку.

Назад вона не дивилась, звуків ходи і дверей правим ухом не чула — відчула самими нервами, що на порозі стоять уже двоє. О, він зараз буде благодіяти їй, плазувати на колінах. Прекрасно!... І щоб „помучить мучителя“, вона довго капризно кидала в трубку слова заперечення, потім стала потроху здаватись, милуючись з власного голосу, і, нарешті уступливо, м'ягло:

— Для твого спокою... Гарзд.

Ще красивіше, спокійно кинула трубку на кріючок апарату і хотіла широко пишно пройти мимо двох мовчазно-напружених постатей, як чорний жилет з гидкою краваткою перетнув їй дорогу. Покора, тендітна шляхетність зникла йому з лиця, нахабна ухмілка розцвітала йому калмицькі матові щелепи. І зігнуті трохи в колінах штани, і підборіддя, і губи, і вусики, і ніс — все до самого пушка коло чорної родинки струмило ворожістю.

— Ви на яхту, ma chère? так?

— Да. Oui, mon grand roi.

Трагічно-спокійно він зупинив її серед спальні, і тихо, з глухою погрозою:

— А ваш обов'язок... що до мене?

— Мій обов'язок?... Невже вам не заплачено?

Вона дивилась в його зрушений злою ухмілкою рот, і знову їй видалось, що золотих зубів там багато. Але то була безумовна помилка: золотих було тільки два, обидва в верхнім

ряду, обіч здорового зуба, і наче стискали його з боків.

— Дешево ви ціните мене, та *germaine*... надто дешево.

— За вашими власними ставками — *mon germain*... розтягла Софья Богдановна і повернулася круто до апарату.

Дві білі, цупкі, нервові руки, що великими пальцями чекально стояли в кишенях, раптом схопили її лікті, терпко і пітно.

— В такому разі, дайте ключ до вашої каси.

— Ха - ха! — вибухла гучно володарка, і мимохіть зирнула на стінку, де висів ридикюль, в якому лежав її дамський бравнінг.

Але гостре око нахаби вловило той погляд. Так само враз він одпустив її руки, зірвав з стіни ридикюль, нагнувся до самого долу і кинув його під канапу.

— Без глумства. Нам немає часу.

Вона бистро зирнула на пристава. Живий циркуль в чоботях вишкірив зуби. На всій динамічній фігурі його лежала якась густа, грозова броня ворожости. І ти, Брут...

По лиці їй залітали зигзаги. Їх вона почувала сама. Вони рождались завжди своєчасно, і їх вона особливо любила. Тоді їй здавалось, що лице — прекрасне, гнівне, призириле — „знищує все і вся, як очі Медузи“.

— Так оце ви такі, *messieurs*?

— Так. Ми такі, ма - *dame*! — і він, недавній Лео, ця сама невинність, розтяг свій підлий голос, як говорять з глухими. — Ну, ви що? Дайте сюди ваші ключі.

Софья Богдановна одразу якось присіла і ворухила губами, як риба. Сонце уже перед заходом заплуталось десь у кущах і простягало в вікно тремтячі, худі, жалісні пальці. Верблюд, мабуть, став, а болісну павзу засвердлив тонкий тужною трубкою журний голос сопілки.

— Ну? Скоріш, скоріш...

Паркет якось чудно хитався. Тіло їй обважніло, і обидві ноги прилипили до одного квадрату підлоги. Пірати стояли суворі і злобні. Потoki ворожости, що вони випромінювали, торкали крайки її пуклів, ліктів, плечей, падали вниз на панчохи, холодно бігли в коліна і морозили чашечки.

— Що ж ви задумались? На ваш вік досить готівки в City - Bank.

Дійсно: до війни Соф'я Богдановна держала гроші свої в англійському банку. Коли припинилось сполучення, коли пшениця, шпанка і воли пішли через Одесу на фронт, Леопольд особисто міняв в цьому городі непевну валюту на алмази і золото, і все це складалось в потайну неспалиму шафу за портретом. (Велика німа теж якось холодно жально пришулилась в рямах).

Недвижна усмішка застигла їй на лиці, а очі бездумно дивились в гарячі вуса пристава. Так от чому одіслав він дружину, от чому подруживсь з підлим цим авантюрником! Вони грають давно умовлений текст. Де ті прокляті матроси? Де вони забарились?

— Бери її, відьму! — злетіло з гарячих злобних усів. І раптом циркуль зламався, і бронзове сите лице заструмило їй в очі жаром і злобою. І тепер, на цій відстані, Соф'я Богдановна завважила, що ліве ухо йому трохи надкушене.

— Ви — злочинець.

Дегенеративний хрипкий регіт розтрусився над рижими пуклями.

Леопольд ступив погрозно до неї. Вона не рухнулась. Ні, вона хтіла, щоб цей пірат докінчив свою справу насильством. І він не примусив чекати. Раптом він рвонув їй плаття на грудях, одірвав од шнурка срібний ключик, скочив на канапе, бистро, з ненавистю збив з цвяхів великий портрет, зірвав з стінки килим і звикло, з розгону, вставив ключ в замок шафи.

Портрет похило повис на віршовках, а фарбована з пінним бюстом цариця ладналась випасти з рями.

Але ці рухи і звуки уже очутили власницю.

Могутня з природи натура її, що зросла серед команди і влади, обвіяна степом, шумом гігантських машин, не знала ударів. Короткі хитання вона допускала не з кволости, а скорше з капризу. Чуття до людей ковзали повз неї, не займаючи серця. Зрада була їй чужа, бо вона не знала нестями захоплення. Вона все купувала („купувала вас, monsieur Леопольд!“) як речі, платила всім за роботу і не ждала подяки. І в цьому процесі зради і грабунку її вразила сама метода нахабства, брутальний шаблон — і тільки.

І коли уже шафа, зроблена під колір стіни, одкинула свої дверцята, і рука Леопольда дзенькнула скринькою, вона засвітила на своїм холоднім лиці „глушливо-убійчу усмішку“. Чітко, ясно і холодно стежила вона за тими руками, що з однаковим трепетом забирали і тіло її і метал. Який же огидний він ззаду!

Стоячи сюди спиною, він подав рукою назад скриньку з алмазами, пристав жадливо схопив її обіруч і якомсь задом („які ж у них підло-огидні зади!“) почав одступати зі спальні.

Леопольд безшумно скочив з канапи, став на дверях і переможно, весело крикнув:

— Автомобіль!

Топіт ніг і шум жіночого плаття пролетів коридором, і в ту ж мить затрепетала машина і заклубився сміх полтавчанок: здавалось, він вилітав із мотора.

Запахло бензиновим димом. Висяча цариця схилилась ще нижче і хотіла упасти білим своїм париком на подушку. На стелі рядом грали два круглі зайчики.

— Швидко, швидко, швидко! — гукав Леопольд в коридор таким голосом, наче в горлі йому теж був якийсь своєрідний мотор.

Поміщиця враз стріпнулась і зневажно пішла назустріч грабіжнику. Зійшлись вони близько, груди на груди. Довгий погляд ненависти. Цинічна сила і злоба безсилля.

— Альфонс! Мазурик!

Леопольд тільки скривився. З двома золотими зубами він був подібний на того ховрашка, що стояв при дорозі. Він ковтнув в свій повний живіт колючу образу, потім сіпнувся і враз почав викидати її ковтками:

— Стара повія... Ви гадали, що купили мене до могили?... Ви гадали, що я буду вірний вашому старому м'ясові? Так?... Так знайте ж: я брав усіх ваших дівчат... Кожна полтавчанка, що йшла до вас на роботу, спочатку проходила мої руки... Ви задоволені?..

(„Руки! Руки! Які ж вони слизькі, кошаві, як краби“).

— Я задоволена. Вони у вас таки досить брудні.

Багрянні плями загорілись їй на лиці, як палючі жарини, і їй знов захотілося пити.

В короткій спідниці і дорожнім плащі влетіла Еліза. В цім убранні вона була подібна на струса. Лице їй сіяло.

— Готово, Лео. Ходім!

Леопольд простяг руку кокотці і втягнув її в спальню.

— От моя жінка. А ви... (він зробив жест на портрет) велика...

Галантний паяц пропустив наперед свого струса і поважно - прискорено зашумів коридором.

Коло самих левів димними крилами захопив мотор. Леопольд підхопив під руку Елізу, пристав вловив її за талію і всадив коло себе. Потім до машини підійшла незнайома з грецьким лицем бородата фігура („Пірати, пірати!“) і сіла рядом з шофером. Останнім вліз в дверці він, автомобіль стрельнув, зрушив, і хмара диму і пилу покотилась за їхніми спинами.

Соф'я Богдановна повернулась до телефону, щоб викликати Фрідріха. Дзвінок продзвонив, але ніхто не озвався („Вони обрізали дріт!“). Чулось тільки якесь зідхання і хухання, немов в апараті сидів огидний глузливий гомункул.

Тоді вона нахилилась до канапи, намацала свій ридикюль, вдяглася в пальто, застібнулась до останнього гудзика і жовта, як мумія, вийшла надвір, де чекав її кучер.

Це була вже остання можливість тікати. Нова хмара куряви з дзвоном і криком мчала уже на маєток. То вже наближались невідомі матроси. З пилу на мить виринали кінські морди, клуби, хвости, голови вершників, цілі букети голів на возах, і стрибало довге горло гармати.

Зевс звернув на орані ниви, пролетів верстви дві пухкими парами і покотив по битій дорозі. Ніч чорними кіньми безумно мчала по степу. Десь загриміло, кинуло блиск, і закрутилося в шумі утечі.

VI За годину володарка степу під'їздила уже до околиць приморського маєтку Фрідріха.

— Розплата! Розплата! — шепотіла вона уривками в тему, і пухкі кулачки її стискалися до болю. І знов в уяві її летів шалений клубок ескадронів... бухали залпи гармат, металися натовпи, шум шипучого вітру свистів їй в лице попелюхами, палив його, хухав у щокі, фарбовані губи Елізи загорялись рижими вусами, стрибали гидотні зади, блискали зуби, двоокий зайчик на стелі розбігався плямами білих овець, вівці крутились, їхні морди обертались на людські і парно пливли каруселлю в метелиці.

— Стій!

Екіпаж на бігу зупинився. Стропа силуетів обскочила коней. Соф'я Богдановна провалилась в мороз з відкритим ротом без крику. Але через мить силуети вже тепло гукали круг неї і ляскали кучера.

Це була варта маєтку.

— Мерзота! Я научу вас...

Війнуло духом солоного берега, риби, камки, піску, черепашок, людського житла, розквітлих садів, і вибігли з тьми почварні громади будівель — палац, скирти і сараї.

Кожний приїзд *grande-maman* був завжди тут подією. Веранди цвіли всіма фарбами, махали руки, хустки і капелюші, автомобіль підпливав до самого палацу і нирав в дух жіночих убрань, квітів, говору, сплесків, дитячого вереску... Тепер палац був темний, тьмаво блискали вікна, а над усім дрижало триожне мовчання.

З ридикюлем у руці Софья Богдановна, не торкнувшись ресор, скочила легко на пісчану доріжку і гулко пішла на веранду. І вже тут, на самих дверях, у тьмі теплі руки Фрідріха обняли її плечі.

— Maman!..

В грудях їй стало душно. Крик радості, жалю сіпнувся до горла і розтанув зідханням. Навіть у тьмі Фрідріх відчув її трепет і ще дужче потиснув в своїх милих обіймах. Хтось другий найшов у тьмі її руку і лизнув вогкими губами. Без звуку, по самій бороді і теплих м'язистих губах вона пізнала полковника. („Милий, милий! він тут...“). Наче умовившись, — Фрідріх за талію, полковник — під руку, вони повели її в тьмі коридором, через всю залю, мимо бібліотеки і спальні, і всунули її в світлу, гарячу, повну мужчин і жінок кімнату.

Зідхання, подібне на стогін, прошуміло в кімнаті, і губи, щоки і очі замигали коло Софії Богдановни. Потім вона нагиналась до пахучих дитячих голівок, цілувала тепле волосся і сама підставляла їм холодні сухі свої лиця. Нарешті її всадовили в її улюблене вольтерівське крісло. Вона усміхнулась радісно, вдячно, велично.

Тут була в повному зборі вся її фамілія. Жінки були всі в дорожнім, в білих плащах, а чоловіки — незвичко, якимось чудно, кумедно вертіли в руках карабіни. Долі посеред кімнати на маленьких колесах

стояла якась чорна чудна блискуча машинка, перев'язана стрічкою, з якої стирчали жовті блискучі набой, подібні на красиві дамські пальчики. Соф'я Богдановна догадалась одразу, що це і є та сама „собачка, що вгамовує села“. Вікно було закрите з середини ставнями, з стелі звисала важка з зеленим абажуром лампа, що світлом своїм робила всі лиця якимись прозоро-містичними, наче вони самі тріпотіли стривоженим сяйвом.

— Де ж яхта? Це вже неможливо!..

Фрідріх в селянських пальті і в високих мисливських чоботях стояв на одкритих дверях. Він був мисливець, що бив без промаху „зі ста — сто куликів“ і його рука держала свій карабін мальовничо і певно. Але тепер і йому шляхетне красиве обличчя роздражнено сіпалось.

— Не хвилюйтесь, панове, — пробасив спокійно полковник. Високий лоб його (він держав картуз у руці) в густій шевелюрі сивого волосся блимав рішучістю, а довга пухната його борода ворушилася строго і красиво.

Звук винтовок, мужські тверді голоси, а головне — присутність цього „старого салдата“, георгієвського кавалера японської кампанії („Вірний, любий, чудесний...“) вернули спокій Соф'ї Богдановні. Вона певно оглянула всіх і навіть зауважила, що в дружини Едуарда, Емілії, був повний живіт, який вона з дивним блаженством держала на коротких, товстих, розкиданих в боки колінах. („Ця істеричка ще приведе ідіота!“). Безхребетний хлопчик її, підсунувши під лікоть її свою гостру голову, роззявив широко рота і дивився на „бабушку“ каламутним, невидючим поглядом. Яка гидота! Відки вона, коли всі сини її здорові, могутні мужчини? І раніш Соф'я Богдановна не любила своїх невісток, але тепер враз, мимоволі її, вся образа „кошмарного дня“ почала повертатися в ненависть до цих трьох жінок, оточених дітьми... Заради цих нікчемних самиць її милі сини

вже й забули за неї, стежать за ними, тремтять за їхній спокій... А чого їм боятись, од кожного звуку кидати плечами, дивитись розп'яттям?..

— Але це глум! — вибухнув Фрідріх. — Я їм наказав привести яхту до берега, як тільки смеркне.

— Зараз вони прийдуть! — покровно обводив полковник усіх своїм безстрашно напруженим поглядом.

— Як їх через півгодини не буде, я їх перестріляю власними руками, — стукнув винтовкою Фрідріх і прислухався кудись на веранду.

Тиша тонко тремтіла.

— Я вам кажу, — басив лагідно полковник, — хвилюватись нема чого. Вони зараз прийдуть... могла зіпсуватись машина...

— Знати не знаю! — одкидав обурено Фрідріх, притоптуючи мислівським чоботом. — Я десять літ годував дармоїдів, щоб вони мені один раз... щоб яхта була мені справна. Як же я можу доїхать нею до Турції, коли вона зараз зіпсована?

— До Турції, може, ще ми не поїдемо, Фрідріх Едуардович, — засміявся полковник і погладив свою чорну бороду, — нам, власне, цю ніч...

— Як так цю ніч?

— За ніч ця мерзота одступить, а на ранок тут будуть вже німці.

— Принаймні, на яхту жінок! — хряпнув злобно дверима Фрідріх і затопав гучним коридором.

Полковник метнувся за ним. По дорозі він щось був впустив і почав нагинатись додолу. Корпус його стояв прямо, тільки ноги натужно зламались в колінах, а рука намагалася дістати паркету. Нагинався він, мабуть, хвилини зо дві, але рука не діставала підлоги, і по лиці йому пробігали конвульсії. („Бідний, бідний полковник“) Од цих його рухів все тіло Соф'ї Богдановні заболіло і терпко гостро занило. Вона встала йому допомогти, але рука вже вловила впущену річ — він піднявся на ноги, немов виринав

із води, і покривуляв слідом за Фрідріхом — кудись, мабуть, до варті.

Після виходу їх у кімнаті запала якась чудна, бо-лізна тиша. Всі застигли на своїх місцях, наче заснули. Всі пози були нахилені в сторону моря, всі вуха вслухалися в звуки од моря, і Софья Богдановна відчувала, що й мислі їх витяглись якомсь химерно до моря — всі разом з нею сідають у яхту, всі їдуть на яхті, всі тікають кудись од гнітючої тиші. (Вона колись сміялася з витівки Фрідріха, а вийшло, що яхта його — тепер єдиний для всіх порятунк !). А тиша була така страшно тонка і заго-стрена, що Софії Богдановні видалось, наче зараз зривно заскаче сміх полтавчанок, і безумно зату-жить спілка.

— Де ж Лео, татап ? — запитав Едуард. Він про-мовив це шепотом, і хвостик останнього слова вийшов подібний на мукання. Він обережно одставив у бік дуло свого карабіна і підкреслено дзенькнув золотим портсигаром.

— Лео ? — Софья Богдановна простягла пухку біду руку до сина і тремтячими пальцями вловила цигарку. Димний вуаль закрив її зблідле обличчя.

— Лео поїхав у Кр... им.

В коридорі молоді, дзвінко затопало, і в двері влетіло два молоді матроси — обое в кашкетах з стрічками, в свіжих синіх комірчиках. Обидва одна-кові на зріст, однаково тонкі, обидва серйозні, нервові, з качачими рухами, один чорний, як вугіль, другий рудий, як жарина. Вони внесли запах соли, смоли і дзвінких черепашок.

— Яхта готова ! — сказали обидва разом і обидва разом в одну мить діловито і строго замкнулись.

Невже цей рудий юний матросик той самий завіт-рений хлопчик, що перекидав через паркан стри-жену шпанку ? (Облудний сміх Леопольда зазвучав їй в лівому вусі). Як він виріс ! Які шляхетні риси на його лиці... стримані рухи... Він тільки вдихає

перший запах життя своїми тонкими, тугими хортачими ніздрями.

І їй враз захотілось сказати їм обидвом щось тепле, обняти за плечі і поцілувати в молоді уперті голі лоби і в чисті солоні комірчики.

— Готово... Андрюша? — жваво встала Софья Богдановна і взяла рудого матросика за мідного гудзика.

— Так точно! — Знов обидва разом одказали матросики і обидва разом замкнулись. Вони були немов близнюки, один з одним химерно сполучені, з одним почуттям, з одною реакцією.

Вся кімната заворушилась.

Едуард взяв на руки свого калічку, Емілія звела на коротесенькі ніжки свій колосальний живіт і дрібними крочками заляпала мимо чудної машинки, позираючи косо на неї, наче на привид. Nicolas („як він не подібний на п'яницю Кованька! скільки в ньому краси, родової шляхетности!..“) — він повернув свою тонку спину до своєї грубої Грети і, пропустивши вперед старшу пару, зробив ліктем трикутник, щоб взяти за руку татап, як у коридорі зазвучала нервова, гнівна хода, і Фрідріх з своїм карабіном затулив двері.

— Де ви були, ідіоти? Наволоч, падлюки...

— Ми, Фрідріх Едуардович, — так само разом дзвінко були почали обидва матросики, разом засіклись, блискавично зирнулись і нерішуче померхли.

— Я поговорю з вами на яхті.

В цей момент щось крикнуло. Деся далеко за садом. Ще цей крик не розсипався, як з другого боку метнувся цілий стовп гуку, і тупіт цілого натовпу тупо забив по сохлій землі навколо будинку.

— Вони! — прошепотів Едуард і поточився в кімнату. Вагітна дружина його якимось чудно, без звуку почала осідати на підлогу. Зойк безхребетного хлопчика засвердлив стелю спіралями. Лямпа зелено заблимає. Фрідріх якимось безумно застиг на дверях,

а полковник з зусиллям стрибнув мимо нього своєю кривою ногою і, не зламавшись в спині, якимось так боком присів над машинкою. Матросики враз помінялись місцями і стали під стінку. На лицях їм заграла безжурна цікавість.

Першим отямився Фрідріх.

— Ведіть! — він схопив карабін в обидві руки і так дивно зігнувся, наче ладнавсь до нападу.

Матросики скочили в коридор, але Фрідріх сам вхопив їх за плечі і втягнув назад.

Близький натовп дихав, топав і тонко гудів уже на веранді.

— Нехай ідуть! — прошепотів трагічно полковник. — Перестріляю собак! — Він застиг коло своєї машинки і намагався зігнути непокірну пряму свою спину. Чорна пухка борода йому танцювала. Його руки, нарешті, вловили машинку за ручки і затрусились на них, наче він бистро писав у повітрі обома руками разом.

Фрідріх переступив широко поріг, закрив двері і замкнув їх ключем.

— Братці, помилуйте! Братці!

Підлога дихнула морозом і якимось чудно хитнулась. Лямпа заблимала тінями.

— Братці! За що ж ви мене? Я ж християнин...

Це кричав кучер.

Глухий звук упав йому на голову, наче зморений кінь фаркнув гарячими ніздрями.

Потім всі ясно чули, як когось тягли коридором, когось виносили, і безладно бухали залпи.

То на милість невідомого ворога здавалася варта маєтку.

VII Масивна камінна будівля, півметрові стіни, важкі глухі двері якимось зрушили з ґрунту і затріпотіли, як газова одіж. Невідома юрба якимись швидкими клубками затопляла двір, коридори, веранди. В незграйний тупіт і хрип врзалася рівна, військова хода, фальцетний вереск жінок, — а перед оком Софії

Богдановни мигали рухливі чуби, збиті на бік кашкети, крилаті брилі, зигзаги хтивих усмішок, зарослі вовною вуха, зуби, густі і криві, груди, вузькі і широкі, волохаті і голі, в кохтах, сорочках, гімнастерках, ноги, босі, в чоботях, в постоях — і всі ці уривки людей і одежі кривились, розпадались, заходились реготом — многонога юрба зривно, коротко дихала і помацки сунула в коридори й кімнати свої ноги і голови. В глухий гул вривалися шуми вогнів — смолоскипи і свічки танцювали над натовпом плямами.

Білі плащі і капелюші, картузи і головки дівчаток стислися в самий куток і якимось чудно дихали вгору, не роблячи віддиху. Софья Богдановна застигла коло Емілії. Права її рука тремтіла біля живота товстої невістки, а з коміра Ніколя струмило їй прямо в рот гарячою парою. Їй здавалось, що всі дихають шумно, ворухаться і шкребуть паркет черевиками. По лицях, поділених світлом зеленої лямпи, стрибало біле і жовте. Фрідріх з своїм карабіном так і стояв коло дверей, полковник упав на коліна, а бліді його пальці ще тонко тремтіли на чорних ручках машинки. Матросики розскочились по обидва боки полковника і стояли в таких напружених позах, наче ладнались разом упасти йому на спину.

На одну мить натовп був нерішуче спинився, наче нюхав розполіг невідомих йому кімнат, потім здушив, затопав до залі, і звідти одразу ж долетів урочистий голос — хрипкий, старечий, схвильований:

— Браття! Забирайте все! Піт, нашу кров...

По головах, плечах і грудях прошуміла ухвала. Як вони дико радіють! Їхній сміх бризкає кров'ю. Їхній нюх витягає з-за стін безпомічний мозок...

Враз хтось торкнув клявіші рояля. Дві ноти чутко, сторожко дзенькнули. Звуки сміху розтрусились над звуками музики, немов шугнули за ними в догоню, схопили їх на льоту і задушили в повітрі. Потім, мабуть, кулак упав зухвало на клявіші, рояль

болізно скрикнув, ранені звуки метнулись по залі, жужмом влетіли крізь двері в кімнату, всі разом упали Софії Богдановні на голову, загули, зашелестіли в волоссі.

Аж ось одна голова спинилась коло дверей, голосно хмикнула носом і сіпнула за ручку. Ще раз. Ткнула тупо прикладом чи ліктем. Почувши запах людей за дверима, натовп швидко, стрибками почав стягати до них свої спини і голови. Калічка десь в гущі плащів ворухнувся, запхикав. Хтось затулив йому рота і зробив іще гірше, бо крізь пальці на мокрих його губах плач виривався як мукування.

Чи можна було згорнутися в вужчий, тугіший клубок, ніж згорнулась цариця степів? Вона була шматок трепету.

Ось воно, її тіло, що займає тепер один аршин простору, малесеньку цятку простору, де кує її серце. Ось її голова — їй нігде сховатись, звідусіль її видко. Оці груди і ноги — це все... і більше нігде нема таких ніг і грудей, немає другої Софії Богдановни. Тільки тут, за двісті кроків од моря, на краю землі, в глухому степу... Весь світ скотився сюди, котить і котить, тече і гримить — зараз вскочить сюди, розтерзає ці груди, розбризкає мозок, розтопче останнє тремтіння... і не буде нічого. Тільки ця ніч та юрба, та жахливе удушнє дихання.

— А-а, от де головні вакули!

Голос вилетів з якоїсь задушної пащі. Він бризнув стайнею, дьогтем і йодом.

— Ану; вилазьте, деткі...

Лапи і спини напружно завмерли, вслухаючись в шум, витягаючи подих, шелест, мозок з волоссям, — потім жарко зідхнули. Здалось, що двері, як карта, упадуть од цього подиху, і очі, зуби, роти і чуби заскакують над нею.

— Вилазьте, прокляті зебри!

Кожний звук у юрбі блискавично рождав свої образи в голові Софії Богдановни. Так і тепер в одну мить

перед нею мигнув її заповідник — слони, ведмеді, леви, кабани, лані, олені — і смугасті молоньї зебрів. („Що там... що там тепер?“).

Голоси летіли крізь двері, падали на паркет і віяли холодом ноги. Хлопчик знову заплакав крізь пальці і мукав кудись собі в голову. В тій самій позі нападу Фрідріх стояв проти дверей, як мідний пам'ятник Потьомкіну, поривався щось крикнути і не міг витягти голосу. Полковник з безумним зусиллям зігнув своє друге коліно. Воно хруснуло. В цій позі він був подібний на якусь гефсиманську фігуру.

— Виходи з свого согласія!

Схвильоване дихання юрби перетворилося в клет. Тепер вона була ще густіша, дихала туго, одкривши роти, і клубилася парою.

Од жару того клетоту велетенська фігура Фрідріха теж клетотіла і парилась, ставала ще вища, ширшала в плечах, товщала в ногах, набухала якоюсь страшною силою. По його щоці текло дві великі краплини. Він хитнувся, зрушив свої мідні чоботи, ступив два кроки назад і кинув свій карабін до плеча. Губи йому хтиво, злобно одкрились, як паща гігантської риби.

— Геть од дверей! Стріляю!

Зривний регіт розійшовся над клетотом натовпу.

Тоді Софья Богдановна раптом стріпнулася, розвела свій стислий клубок (в колінах стало легко і холодно), злетіла на ноги, пішла прямо на двері і закричала в роти, в самий регіт:

— Наволоч!

Натовп вдарив всім тілом, затрусив спинами, лапами, всіма головами, ляснув і зашумів своїми дальніми кільцями.

— Го-го!

Білі плащі збилися в купу.

Враз одна голова, найвища за всі, піднялась, ткнулася в двері і крикнула:

— Спасай жизнь!

Задзвонила металева луска — то клацнули разом винтовки.

— Стріляй! — крикнув Фрідріх.

В ту ж мить коло Софї Богдановни вдарило, ляснуло, заклекотіло. Чудний дощ заскакав по дверях. То стрибало січене дерево. Натовп крикнув всіма своїми ротами, розпався, кільця його і хвости покотилися з стукотом.

Полковник стрибками плазував до дверей по долівці, посуваючи свою машину. Трепіт і племінь рвався немов з його бороди, з рота, з його сивого волосся. Він був сам задня частина своєї машини, своєї собачки, бив жерстяними крилами, захлинався од клекоту.

Тупіт натовпу вже пробіг коридором, клубився в дворі, розкидав свої кільця й клубки і тікав мимо палацу, в сад, за скирти і сараї.

— О-а!.. О-а!..

А собачка вибігла вже на веранду, задихалась і такала. Матросики здригнули і вибігли разом туди, в ніч, в галас безладного відступу.

Тоді Фрідріх підскочив в куток, схопив на руки двох своїх дівчаток — купа плащів зрушила і поточилась за ним.

В коридорі Софья Богдановна наступила на щось тепле, живе. Воно рухнулось, зідхнуло їй під ногою. Вона перескочила його. Ридикюль випав їй з рук — вона не нагнулась. Уже на останніх дверях хтось ткнув її в спину, впав на неї коліном, а коли вона піднялась, чиєсь задихане тіло вловило її за плаття і плазувало за нею навколішки.

— О-а!..

VIII В одкритих воротах саду збилися на мить („О, які вони страшно вузькі“), зліпилися в душний клубок і прорвалися в алею. Чорний сад зашумів і посипав підногисичання. Ззаду забухали залпи. Шибки задзвонили й розсипались зойком, сміхом і скаргою. Сліпа порожня луна прокотилась по камінних сараях.

Дзвінке полум'я вистрілів виривало з пільми гнучкі рухливі постаті: то розбитий натовп збирав уже свої кільця, спини й хвости і котився на штурм порожнього палацу.

Груддя, куші і пеньки стрімголов кидались під ноги Софї Богдановні, дерева вилітали з пільми, простягали свої руки-галуззя, хватали за лікті, за плечі, збивали капелюш, хльоскали в голову, в лиця, шмагали боляче рот — дерева збігалися в купи, кидались юрбою, гоготіли і шуміли в догоню. По звуку, що збивала кульгава хода, вона пізнала полковника. вловила в пільмі його руку, — той шарпнувся од неї, одскочив кривою ногою на бік і побіг в авангарді. Вагітна, здається, упала, хтось підхопив її під руки і поволік по землі.

— Гу-га! гу-га!

Барабан залпів забив по палацу. То юрба взяла вже веранду — розлетілась по залах, кімнатах, гримить, шамотить, стрибає, повзе, нюхає свіжий слід втікачів — почула вже запах, розскочилась лапами, шугає клубками, покотилася в сад, роздуваючи ніздрі...

Бігом!

З „алеї зідхань“, повернули на „кінську“, а в самому кутку сплелись караваном і полізли через забор. Караван був подібний на купу сліпих, глухонімих і кривих, що плазували на паперть.

Над запахом яблунь і груш пролетів гострий запах солоного моря. Чорна тьма враз одстала, почала одступати назад, чорна тьма прискорено почала падать на землю, в одну мить посіріла, і силуети стали гостро — чіткі, наче на сірому тлі густо окреслені вугіллям. Попереду матросики несли на руках двох дівчаток, за ними важко сопів Едуард з своїм неможливим калічкою, затуляючи марно йому широкого мокрого рота, далі Фрідріх з полковником тягли під руки вагітну, по боках Ніколя котились жінки, а Софья Богдановна замикала своїм

частим, нерівним диханням чуткий, насторожний, готовий до крику кортеж.

Аж ось уже берег. М'ягка пахуча камка, як багно, вгрузає по самі коліна, сухі черепашки ламаються, хрущать і дзвонять металом. Тільки море, чорне, як прірва, нерушно стоїть і хлюпає лінво під ноги своєю незримою рінню.

— Гу-а! У-а!

Натовп за пільмою саду, втративши здобич, недоволено клацав зубами, з досади лизав темряву вогненними язиками і ляскав хвостами. Він нишпорить скрізь, шарить, кидає в сторони кільця...

Аж он уже човен. Половиною тіла він виліз на берег і принишк, як п чварна тварина. Рятунок! Рятунок!.. В колінах солодко, гарно замліло.

На човен кинулись всі разом, шумно, диною ланкою ліктів, колін, купою шуму і трепету. Застережливий шепіт матросів не спиняв силуетів, і мокрий човен в одну мить захряс переляком і скриками.

Софья Богдановна спинилася враз коло човна і чекала.

Матросики, „немов близнюки“, кинулись разом до човна, щоб звести його в воду. Вони сопіли, злобились, наливались вагою — даремне: човен сидів глибоко в піску, теж сопів і ще глибше вриався в непевний ґрунт незримиими лапами.

Софья Богдановна одразу ж побачила, що човен всіх не підійме, не візьме, зміркувала одразу ж, що залишать неодмінно її та ще, може, полковника — дух команди прокинувся в ній, і вона щось прохрипіла, подібне на звук. Полковник, що всівся з краю човна, так само одразу зрозумів, що лишитися треба йому, метнув у повітрі ногою і випав на берег без звуку.

Тоді Софья Богдановна владним жестом одвела на бік матросів і стала, як тінь своєї патронесинебіжчиці. Не говорила ні слова — тільки бризкала жестами — клубок на човні почав розпадатись і вилазить на берег.

Першими вийшли чоловіки. Мало! Геть всі! Мусили вийти й жінки („Яка мерзота! Вони ходять, як дома по килиму — вони ще підіймають високо свої спідниці!..“).

Лишилась тільки вагітна з калічкою та туманні плямки дівчаток. Тоді матросики підхопили човен під ніс і зрушили з місця. Але „клікуші“, ці гидотні жінки, знову вдавили його в пісок. Кривий полковник, з своєю бородою подібний на водяного, прямо кинувся в воду з своїми штиблетами, став по коліна в воді — матросики потисли от берега, і човен захитався на хвилях. Теж по коліна в воді тонкий Едуард покwapно вліз у човен, вловив незграбно весло. („Для чого він бере те весло?“), хлюпнув ним в воду, хитнувся і випав руками за борт. Жінки голосно скрикнули. Глупий скрик полетів „траєкторією“ до самого палацу. Натовп радісно свиснув, ударив тілами і покотив свої кільця і голови.

Спокійний до цього часу, Фрідріх раптом здригнув, втратив всю свою шляхетність, кинувся в воду, поклав руки на борт і поліз у човен. Ліз він кручко, незграбно, як краб — човен хилився на бік і грозив зачерпнути води — ноги його в важких мислівських чоботях ковзали об борт, шкрябали й падали з бризком.

Рудий матросик, стоячи по груди в воді, підхопив Фрідріха під живіт і сунув його в човен. Він впав на весла руками й ногами. Одночасно другий матросик з другого боку всунув Ніколя — потім обидва матросики легко і звикло вскочили на човен, пробились до весел і — наче так було й треба, раніше умовлено — туманна тварина підняла свої крила, хлюпко хляпнула ними об воду, розігналась товчками і поплила легко в туман.

Руки й ноги Софії Богдановни враз якось дивно ослабли і вона м'ярко, беззвучно сіла на пісок під рокиту. Як він усміхнувся, цей рижий матросик, як зневажно кинув свого володаря! Так, як кидав колись вівці...

Полковник (на фоні свого картуза і бороди він був білий) боком упав на камку, сіпнув за лікоть Софью Богдановну і смикав криву свою ногу. Нога не давалась і хрумала. Нарешті він згорнувся калачиком, наче „спасательний круг“, і кистю руки пригортав до грудей свою бороду. А в ній ворушились якісь білі плямки, немов гробачки. Живий круг раз у раз сіпався.

Софья Богдановна заплющила очі і давила їх пучками пальців. Тепер і вона сама стала зовсім маленька — тільки десь в голові каламутно рухались вогники.

— Уаа!

Хвиля крику прокотилась над маєтком, зашуміла в саду і проплила мимо лежачих. То зайшлись своїм муком корови, заревли верблюди, яких, очевидно, виводили з стаєнь, заіржали коні — гоготливо, угору, до самого бога. Жалібний стогін рояля прокотився над садом, підповз аж до ніг і дмухнув останнім віддихом в холодні панчохи.

Щось штовхнуло Софью Богдановну. Вона розплющила очі. Це полковник кинув коліном.

Падав туман. Прибережні кущі почали роздягатись. („Роздягання римлянок“). Он уже море, чорне, густе, як мазут — он уже тополі, он уже позаду в тумані встають силуети будинків, наче химерна зубчаста стіна, утворена синіми хмарами. Десь боляче, всім своїм гігантським нутром рикнув верблюд, а од рику того туман ще густіше западав на землю. Коротка ніч оголялась.

Аж ось на синій стіні морської рівнини почала рости пляма. То морська тварина, махаючи крилами, верталась на берег, по неї.

Полковник підвівся на лікті і слабо, мертво всміхнувся. Човен бистро підходив до берега. Рудий матросик вже ясно видний, в синім своїм комірці усміхався здаля привітним, інтимним, радісним усміхом („Він такий милий, Андрюша. Як я глупо боялась...“).

Держачися на лікті, полковник випрямив коліна, уперся носками в пісок і, зробивши всім корпусом „горбатий місток“, тяжко підвівся.

Софья Богдановна легко злетіла на ноги і обернулась назад. В далекім дворі вирувала юрба. От туману вона була ще гущіша. Серед двору крутився верблюд. Він рикав і плювався. Якась лахмата фігура скочила в м'яке верблюже сідло, — спини розпались, верблюд кинув до моря тонку свою голову, захитався всім своїм тілом, і купа лахміття помчала до берега.

Човен з розгону вривавсь в пісок. Софья Богдановна кинула ногу на борт, матросик простяг їй руку, полковник піддержав її і, метнувшись мостом, задихав їй в потилицю. Запахло смолою й сіллю.

Матросик покvapно одіпхнув од берега свою чорну тварину і рівними ударами погнав її в синій туман. Лахматий мужик зупинив на бігу верблюда, повернув його круто назад і повернув до палацу. Він просто катався і нічого не бачив! Улюлюкання, регіт і свист привітали кумедного вершника.

ІХ Коли матросик втягав Софью Богдановну в човен, вона відчула, що він знов усміхнувся і якомсь обережно і ніжно придержав її за лікоть. Тепер вона дивилась йому в потилицю, — сильну, тугу, густо зарослу пушком, і знову їй захотілось сказати йому щось ласкаве, ляпнуть його по плечу, торкнутись його комірчика.

— Андрюша!

Крута шия повернула на бік усміхнуте, миле, інтимне лице. Та хіба він розуміє найтонші порухи серця, цей відданий тупий мужичок?

Юрба одпливала все далі. Тепер була вона подібна на отари шарої шпанки. Тільки туманна фігура вершника скакала туди і сюди в гущі рухливого тіла. Долетіли звуки гармонії. Здавалось, ті звуки рождала сама посипана реготом юрба, то збігаючись враз, то швидко розходячись в сторони.

— Варвари! — прошепотіла Софья Богдановна, і погрозні жовтогарячі плями забігали по сохлім жовтим обличчі.

Кривий сусід, весь мокрий од бризків, стиснув зуби і захитав головою.

— Росія...

В його бороді білили шматочки полови.

Човен з хлюпом мчав у туман. Дика картина мутніла і затягалася хмарами. Враз із тих хмар бризнуло мечами й списами, і дальній маєток повис на гігантських жаринах. В ту ж мить велетенська скирта наубочі підзамчя бухнула димом, блиснули пломені — і закурилась пожежа.

— Стрілять! стрілять ідіотів! — кидала Софья Богдановна прямо в бороду своєму сусідові, що, ще тремтячий і мокрий загорівся рум'янцем і сидів на кормі, як вогненний.

Руденький матрос опустил на мить свої крила, повернув своє багряне, заюшене потом лице і якось криво вишкірив зуби. Короткий недокурок піднявся йому до самого носа і задимів у риженьке навуся.

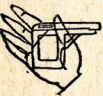
— Тепер я подвоюю варту... На кожного мерзотника по десять жандармів! — кидала уривками гнівна володарка. — Я покажу їм, як нищить культуру...

— Бить! Бить і бить таких звірів! — загукав полковник кудись до пожежі, де в багряному мариві металась юрба і гасав очманілий верхівець.

Матросик, що ще дивився сюди, хмикнув самими губами і знову взявся за весла.

В легкім тендітно-багровім тумані яхта м'ярко, капризно хиталась на спокійній гладіні, як мініатюрний казковий будинок. Синім на білому вирізалось яскравими буквами „Софія“. В різних місцях на борту біліло штук вісім матроських курток. Що значить ця мертва вчористість? На носу вирізався яскраво гордовито-спокійний китель капітана, одставного лейтенанта фльоти. Обіч його чорніла друга фігура.

Це ж хто?

В ліктях, в колінях, в грудях занило. Вона пізнала його! Не очима, а тим самим чуттям, що завжди пізнавала його присутність. Так, це од нього плывуть ворожі потоки. Він видумав вже бульварну історію, він ошукав уже Фрідріха, всіх, він стоїть, наче нічого не трапилось, і пряде нову облуду. Вони тут усі, його підлі сподвижники...

Огрядний капітан з еспанською борідкою робив жести рудому матросові — куди треба пристати. З-за спини його вирнув високий, тонкий, як жердина, матрос, і теж головою й руками кивав до човна. А два зуби, два золоті зуби відкрилися, блиснули — пірат робить привітну усмішку!

Ні, ні! Пощади не буде!

Рудий матросик ловко затормозив свої весла, і човен з легесеньким хлюпанням, наче з цілунками, причалив до яхти, до самого напису. Пірат, ганебний пірат, зігнувшись в колінах, простяг до човна ту саму руку, що грабувала її касу — холодну, з тремтливими пальцями.

Софья Богдановна не підняла голови і владно штовхнула вперед полковника. Той метнув своєю ногою, ухопився за борт і виліз на яхту. Тим самим жестом Софья Богдановна пропустила й матроса і простягла обидві руки капітанові. Але пірат, що пильно стежив за кожним рухом її, вловив її за лікті, міцно потиснув кошавими пальцями, і ноги її відчули хитку палубу яхти, ніс почув підлий запах його духів, а очі вздріли тупе підборіддя і ту саму мерзенну краватку. Вона зрозуміла його: він благає її про мовчанку!

Ні, ні!

Капітан з почуттям поклав по два поцілунки на її обидві руки і одкрив уже задоволено рот для команди матросам, як Софья Богдановна, вся гнів і обурення, спинила його проти себе.

— Що це значить... капітан? Як смів зайти сюди... на мою яхту... цей... ця... людина?

Капітан ошелешено опустив руки „по швам“. Осяйне лице йому одразу ж померхло. Він став тонкий і вузький, наче під кителем були кості сухітнього.

— Софі!

Він щось лопоче, він реагує до її шляхетности!

— Я вас питаю, капітан... як смів цей... ступити ногою... на палубу моєї яхти?

— Софья Богдановна! — капітан промочив ковтком пересохле горло.

— Робіть своє діло, капітан! — закричав владно пірат, владно схопив руку Софії Богдановни і шарпнув її в сторону.

Поміщиця рвучко вирвала руку, одвернулась гидливо і рушила на капітана.

— Клівер шкот! — скомандував тихо капітан.

Чорний матросик пересмикнув вірьовки, парус хляпнув, черкнувши в спину полковника, хитнуло туди і сюди — яхта враз перетворилась в гігантського білорожевого лебедя і хитливо пішла по гладіні.

Капітан хотів пройти далі, але Софья Богдановна поклала йому руку на плече і давила його трепетом пальців. Вона хиталася разом із яхтою.

— Я вас питаю, капітан... як ви пустили на мою яхту цю... набоloch?

Губи капітанові легко здригнули. Він ловив рукою свій кортик.

— Це ж ваш... муж, Софья Богдановна.

— Це — злодій!

Зацкавлені шумом матроси легкими „кошачими“ стрибками почали збігатися в групу. Якись глумливі усмішки літали їм по обличчях.

— Софі! — прошипів глухо - погрозно пірат. — Не скандальте себе перед матросами...

Він втретє хотів вловити її руку і потягти до каюти. Але Софья Богдановна одштовхнула його з огидою. По гарячим лиці застрибали уже улюблені її зигзаги.

— Капітан! Я вам пропоную... зараз же скинути цю банду в човен...

Матроси всі разом повернули в той бік, де безпорадно розкинув руки свої самотній човен, і стримано засміялись в долоні. Цей сміх стьобнув гнівну володарку. Вона стріпнулась, обернулася бистро на самих носках і кинула їм прямо в одкриті глузливі роти: — Геть звідси... хами!

Матроси метнулись на бік і застигли похилою купою.

Софья Богдановна одступила зневажно од них, одвернулася і кинула голову в далеч. Там, у бік Турції, свіжо роздвічена сонцем, клубилась химерна картина: з златносиніх воріт пливли каравани воздушних верблюдів, купи задуманих вершників, у чалмах, у чадрах, в кольорових халатах. Каравани і люди хитались, хиталася яхта, хиталась повна синя гладінь. Гнівна володарка вловила рукою рожеве крило роздутого паруса і вище підкинула голову. Ця поза була мальовнича, і в шляхетній уяві мигнуло казкове порівняння: так мала пливти на білім човні-черепаці і та Амфітріда, яку везли фантастичні тритони, трублячи в свої звучні ракушки...

— Софья Богдановна!

Голос пірата розсипав красиву фантазію.

— Я вас...— він посунув трепітні руки в кишені і недвозначно роздув їх на штанях. („Він ще сміє погрожувать!“).

— Я перевішаю вас, мерзотників, на щоглах, — закричала Софья Богдановна і пішла на купу матросів.

Одним стрибком капітан підскочив до власниці. Він боявся спинять її дотиком, і його біла рука тріпотіла, наче прив'язана. Чорний матросик з жмутом мотуззя в руці югнув капітанові під ліктем, поставив на Софью Богдановну своє вугільне лице і хухнув їй в обличчя смердючим димом махорки.

— Я розстріляю вас на палубі!

Ціла стропа комірців, кашкетів і опуклих лобів обскочила Софью Богдановну.

— Тихше, тихше, тьотя!

Чорний матросик кинув вперед одну ногу, до самих черевиків поміщиці, шпарко нагнувся до неї і дмухнув їй в волосся цілою хмарою диму. Волосся їй закурилось.

— Нахаба!

Софья Богдановна махнула рукою в браслеті, і шока матросові скрикнула. На мить він застиг, ковтаючи біль, а коротка цигарка в куточку відкритого рота смалила йому чорне навусся. Тоді вона вирвала з губ цинічний недокурок і кинула в воду. Цигарка засичала і загойдалась на хвилях.

— Братці! Наших б'ють...

Білі куртки, комірці і кашкети збилися в густий гарячий клубок і здавили Софью Богдановну. Вони змінилися вмить: зlobні зуби („білі, як молоко“) вискочили їм із ротів, по ніздрях забігали конвульсії, брови вгинались, підводились, опуклі лоби наливалися міддю, вагою, а кінці стрічок застріпотіли гадючками.

Полковник, який розкрив свій золотий портсигар і простяг його чорнявому матросику, так і стояв, немов просив милостиню.

З нею самою теж сталося щось дивне — тепер вона бачила все: і далекі бронзові обриси берега, що здавався гігантським браслетом, і рожево-прозоре вухо Андрюші, і живу, зламану буквою „Л“ брову матроса-жердини, і блискучий козирьок капітана, — яхта враз стала така вузька, тонка і мала, немов черепашка, — а вся вона сама теж в одну мить стала якась скрупульозно маленька, зигзаги спинились, погасли — обличчя стало чудно-тверде, нерухоме, як кістка — їй здалось, що вона балансує по якомусь канату.

Звук удару тріпотів ще під парусом. Може, то ляпнув сам парус, може, то слухова омана... Добре було б, якби нічого не трапилось, якби яхта мирно пливла по мусянжовій гладіні, а вона мальовничо стояла на борту і стежила гру дельфінів...

Але права щока матросові горіла, а куртки злиплися в купу і жарко дихали їй в лице запахом риби, смоли і махорки.

— Повертай!

Це крикнув Андрюша. („Ах ти, п'явка, слимак“). Біло-блідий капітан прорвався крізь куртки.

— Панове...

Але було пізно. Шалений клубок неминучости уже покотився по палубі.

— Вези назад гадину!

Чорний матрос пересмикнув мотуззя, парус ляснув Соф'ї Богдановні через голову, яхта глибоко хитнулась, зробила на хвилях дугу, парус вигнувся груддю і загорівся проти пожежі гарячим юним рум'янцем.

— Капітан!... Фрідріх!

В каюті зарухалось, виткнулась із дверей голова Фрідріха без картуза, потім метнулась знайома жарина вусів, широка скибка нахабного рота Елізи — і перелякані ноги задріботили нерівно по палубі. Матроси, немов за командою, одскочили купою на бік — кілька зривних хрипків — хрипка блискавична ухвала, і вся яхта наповнилась куртками, погрозами рухами, гадючками рижих стрічок — заметались команди.

— Марш в каюту!

Жердина - матрос підскочив щільно до Соф'ї Богдановни і зневажно ткнув її ліктем. Вогняні крапки затанцювали перед очима володарки. Крізь ці вогні вона бачила і далеку синю пожежу, і розкидані руки човна, і босі ноги Фрідріха, що поспішав до неї на виручку. І коли вже ноги були од неї кроках у двох, як жердина - матрос штовхнув його кулаком в груди, і він одлетів на мотуззя.

Полковник швидко зашкутильгав до каюти. Стрічний матрос з карабіном в руці метнув приклад догори і чекав його бороди. Коли полковник з острахом хотів проскочити мимо, приклад карабіна тупо

ляснув його по спині. Полковник крякнув, мотнув головою і поповз до каюти: права нога його не згиналась, лізло тільки ліве його коліно.

Другим біг Леопольд. Він хотів обминути матроса, але той перетнув йому путь і ткнув його в стегно. Живіт у жилеті якось глухо загув і присів на каюту. В очах Софї Богдановни тільки блиснула його лисина.

Потім щось прошуміло мимо плаття володарки і впало, як камінь („Боже мій! Вони б'ють капітана...“). Білий китель повинно піднявся і почав стирати пучками пальців чорні в колінах штани.

Гидка скибка і жарина вусів нирнули в каюту, — і білий вулик зашумів і зарухався.

— Іди, к... проклята!

Той самий приклад, як сокира, метнувся догори і чекально спинився. Софья Богдановна стала і почала одступати назад, прямо на Фрідріха, що тремтів під щоглою, наче розп'ятий. Жердина-матрос підскочив до неї з другого боку, схопив її руки. Софья Богдановна ткнулась йому в плече головою, вловила зубами за куртку і почула на своїх губах щось тепле й солоне.

Рудий матросик нирнув їй під ліктем — блиснуло щось синьо-вогненним блиском і закололо Софї Богдановні в груди, як голка.

Вона тільки бачила руку — стиснуту, з синіми жилами, зовсім близько од своїх грудей. І не було ні страшно, ні боляче, тільки якесь чудне омертвіння, якесь дивне примирення і жаль до себе самої. Вона похилилась на борт і скривила губи. Повний парус хляпнув по самій воді, вона спинилась бульбами, і безліч білих овець потяглися до неї, до самого лица, тонкими смішними наївними мордами. Рудий хлопчик бадьоро підняв передню вівцю за тонесенькі ніжки і вловив її за живіт. Ніжки вівці ковзнули в забор, хруснути, бризнуло щось, смугаста вівця безшумно впала на той бік і загойдалась на хвилях. Відкілясь виплили малпи в білих одежах, білий-

білий дід вловив зубами свій лікоть, жадливо, смачно, кумедно сосав його — потім упав і зідхнув — попелюхи війнули губами, і закрутилась безшумна метелиця.

Яхта, як гігантський лебідь, вилитий з щирого золота, рівно і гордо йшла на синьо-багрову пожежу, одкидаючи пінно-рожеві мережки.

Нехай не здивується ніхто, що я, Ібн Рошд, філософ і медік, коментатор Арістотеля, потрапив у літературні критики молодой кінокефальської літератури. І те, що я зроду був араб, і те, що як уже тисяча літ покійний і перебуваю у Пеклі, не заважає мені судити про цю літературу.

І Н Т Е Р М Е Д І Я

Бо я також був суддя, як батько мій і батько мого батька суддя в Севільї, а згодом у Кордові, і краще можу судити про літературу, ніж ті білі мавпи, що звуться „учителі словесности“.

Як я довідався з кінокефальських книг, „учителі словесности“ — це ті істоти, що поклялися за невеликі гроші любити всю чисто літературу своєї нації, а надто ту її частину, автори якої уже покійники.

Вони присягнули, що коли вони читатимуть хоч наймізерніший твір цієї літератури й такий, що проти Курилихи, то їм усе таки тектиме з рота слина, очі їм будуть д'горі, повіка півзаплющені, борода стирчатиме вгору, як деякий осиковий кіл на могилі цього покійника.

І вони присягнулися, що коли читатимуть твір нового, ще не славетного автора, то слина всохне на їхніх солодійських губах, повіки розтуляться, очі витріщать, як у давно здохлого і сильно смердючого краба, і борода коливатиметься, як осиковий стовбур при морським вітрові в десять балів і більше. Так заприсяглися ці

люди, і я, Ібн Рошд, називаний від франків Авероес, суддя добрий, винувачу їх кривоприсяги.

Вони читали уваги Курилової і кладуть на них свою руку, присягаючись. Але вони читали також Венгєрова, Айхєнвальда і на них також кладуть свою руку, присягаючись. І в розумі їхнім сумирно живуть илжа і правда і не сперечаються між собою.

Тому я, Авероес, сміливо беруся судити про Дніпровського твір „Яхта Софія“. І я вбачаю, що всі герої, що в ньому є, не герої — а шакали. Навіть сама Софія, і вона розуміє, що всі вони шакали, але сама є тільки стара і люта гієна.

Отож твір цей без героїв, і борода учителів словесности коливається, як осиковий стовбур під морським вітром у десять балів і більше. Коли б вони уміли дивитись, то забачили б у тім творі героя.

Герой той — повітря. Це повітря густе й насичене грозою й пахне потом і кров'ю. У тім паркім повітрі, мов міраж, бовваніє далеко чоловік. Він один — і не один. Його багато. Він війною йде на шакалів. Ще він не людина, а форма — руки, ноги, скуйовджена голова, мідний, але мовчазний язик. Але повітря густе й насичене грозою, і вже в нім народжується людина. І в кінці твору ноги його біжать, руки б'ють і мідний язик гуде, як дзвін у грозу. Герой того твору — грозове повітря.

Я пишу це спокійний і ясний, і я бачу, як в учителів словесности починає цебеніти слина, очі їхні запліщуються, зіходять повіки і борода стає мов деякий кіл угору. Вони починають розуміти. Вони готові розуміти. Вони готові вже визнати автора за покійника і присягтися, поклавши руки на його труп.

Але я, суддя добрий, одвожу їхні руки. Він ще не вмер, цей автор. Вам рано ще точити слину! Він ще живе, і я сподіваюсь, що він напише ще багато оповідань про те, як народилася в грозівім повітрі людина, як вона подивилася навкруги й побачила світ, колись чужий, а тепер свій. Селям алейкум!

I Куди
іду,
куди несу
безмежне

САРКАСТИЧНЕ
РОМАНЦЕРО ¹

О. ВЛИЗЬКО

серце —
повне сонцем!?
Навряд, чи мечедзвонним
каледонцем
пісенну
осіянову
красу!

I все ж таки дивлюсь
на світ —
в рожеву призму!
Я недалекий
од рафаелізму!
та, люба,
ось про це
і рідним
і своїм
коли ж повім!?

II Струхлявілі! —
Готуйте обійми! —
Відчиняйте ворота! —
іду! —
Що романтиком я
народився,
це написано
і на виду!
Ви в історії —
порох, —
це ясно, —
але віком
Петрарок

¹ Цей вірш поза своєю тематикою належить до „Романтичного словника“.

старі! —
З вами буду
сьогодні
ридати —
покохавши
Лауру,
в марі...

III Квилять тужного
предтечі —
з вечора до ранку, —
сови...

Од твоїх очей овечих
мінористом тимчасовим
За міщанським
Ханааном

плачу,
плачу,
як Ізраїль,
під балконом —
дон - Жуаном —
дому —
каравансараю.

Чую —
лірик
і росту між
місяцем,
та бруком —
гроном
виноградним.
Глупа суміш
із Хафиза
з Кальдероном
на твоїй панує зоні.
Образ твій —
рядном над плотом —
висне,
наче в Тенісоні —

наді мною —
Ланселотом.
Ну й куди піду
без тебе?
... Любий,
дальній,
милий степе!
Чи рознести,
як солому,
на Миколі
вороному
по тобі,
оцю ось тугу,
непідтягнуту попругу —
крови й серця
 молодого!?
Ну та й що з усього
 того!?! —
Знову глянеш,—
знову станем;—
Я—
туман
над Хуайнанем!

І тебе —
мені
любити
і тебе —
не потопити
у жазі моєї прірви!..
Цить,

о серце!—
Знищи!—
Вирви!—

Не любов,—
о, ні,—
конання,
те,
що з вечора,
до рання—
бродить
кляте
в серці,—
лазить,—
сантиментами
малясить,
труїть розум,
труїть м'язи
синім камнем
куперваси!..

Згиньте
тужного предтечі,—
куці барди,—
чорні сови!—
Вірю!—
Од очей овечих,—
я нещасний—
тимчасово!..

IV Не прийдеш,
як вчора!—
Не впаду
у синь—
листям
з ософора,
молодих хотінь!
Не полину
з вітром

до примарних міст...

Тільки місяць
титром
упаде
на лист!

В Пізно,
а чи рано,—
все мені одно,—
стану
дон - Жуаном
під твоє вікно!
Забрентить гитара
і можливо вб'є
золотим ударом
молоде
моє.

... Синю серенаду
про Шехерезаду
з вітром —
віч - на - віч
заспіваю —
в ніч...

Ти бачив, о сине ІНТЕРМЕДІЯ
Всесвітньої Мате-
рії, що Влизько римує „призму“ з „рафаелізі-
мом“. Але не спіши засуджувати за це молодого
і тобі близького Влизька.

Краще придивися, як тепло і міцно сидить у
нього непоетичне кінокефальське слово „тим-
часово“. Як „лотос“ римує з „болотом“ і вро-
стає в це болото, і знову виростає з нього.
Воістину добрі добирає слова цей співець, і я,
підіймаючи очі з від манускриптів, з охотою
слухаю його співу. І за те, що спів його сум-
ний не спіши засуджувати його, о сине Матерії.
Бо, як вогонь, спалюючи зів'яле листя пальми,

Очі розума світають вперед...

гріє пальми твоїх долонь¹, так сумний спів спалює твій сум і з ним зникає. І хіба, навпаки, тобі не хотілося плакати, коли „Культурний побут“ смішив тебе невдалим дотепами? Діалектикою називає це Стагіріт.

III Фесько Андібєр.

ЧЕРВОНОГРАДСЬКІ
ПОРТРЕТИ

Г. СЕНЧЕНКО

13 вересня чортине число, і ось цього чортиного числа трапилась трагічна історія в крамниці Григорія Федоровича Головатого. Це було у неділю, у неділю восени, коли нащадки запоріжців, навантажуючи у вагони цілолітній урожай, дякують богу за дощики, і роси, за жита і пшениці. Так от саме в цю неділю Северин Вакулович Китайгора запродав півтори тисячі пудів пшениці і заїхав до Григорія Федоровича з цієї нагоди „хлопнути“ і закусити. Він замовив фунт ковбаски і, пославши якогось хлопчину до вдови Ковалихи по горілку, став піджидати.

Тимчасом до крамниці надійшло з півдесятка червоноградської голоти. Довідавшись, що Северин Вакулович в доброму настрої з нагоди щасливого торгу, вони обступили його колом, дуже обережно в морі гумору і жартів натякаючи на могорич. Всі якось раптом згадали, коли як і хто був у пригоді Северину Вакуловичу, і, менш ніж за десять хвилин виявилось, що один героїчно орудував китайгорівською лобогрійкою, другий колись настилав у нього в машині, третій вантажив зерно, четвертий робив якусь іншу роботу, словом — виявилось, що без могорича справі тут ніяк не обійтись... „Чи так, то й так“. Северин Вакулович витяг з гаманця один карбованець і два полтинники.

¹ Palla — долоня. — Р е д.

Ці гроші, раніш ніж вони задзенчали на долоні, підхопив Фесько Андибер і, ніби вловивши ногу, зник за рогом крамниці. За три хвилини випередивши на цілі гони хлопчину — клієнта баби Ковалихи, він з'явився озброєний з голови до ніг елексирами і приладдями веселого бога Бакха. Крім чотирьох пляшок горілки, він ще тримав, невідомо яким чином, у руках шість склянок, добру паляницю хліба, шмат сала, чотири чи п'ять цибулин і мав дуже щасливий і переможний вигляд.

— Ось уже і я, — мовив він, виставляючи на мішки з пшоном все, що мав при собі.

— Бачу, бачу, козаче, — поважно відповів Северин Вакулович і очима, в яких містилось бажання схопити, знищити, випити і з'їсти все, що приніс Андибер, поглянув на бакхаїчний струмент. Григорій Федорович приєднав до всього цього ще раніш замовлену ковбасу і, своїм звичаєм, ставши у дверях, заклав свої делікатні ручки в маленькі кишеньки жилетки.

Поки Григорій Федорович милувався з цієї червоноградської ідилії, Фесько Андибер схопив у руку пляшку, засміявся, показав зуби і, з розгону, не підкладаючи навіть поли, дзенькнув у денце. Корок, ніби маленький набій, засвистивши в повітрі, упав далеко на купку горобчиків, що жваво вештались по слідах чієїсь дбайливої кобили.

Але ця подія ні на момент не задержала того, що мало бути. Незвичайно моторно в руках Феська Андибера заблискали і задзвеніли дві склянки, повні по вінця чудодійної рідини. Далі одна із цих склянок опинилась у руках Северина Вакуловича. Він поважно чокнувся із склянкою Феська Андибера. Обое з них були артисти. Через це, блиснувши денцями, склянки стали на своє місце також моторно, як і піднеслись. Після Феська Андибера став до зброї Мусій Грач; він повторив маневр свого

попередника, з тим лише винятком, що бакхова зброя в руках у нього затрималась лише на маленьку півсекунду довше, ніж у Феська Андибера. Це помітили всі присутні, і тому, швидше, ніж Мусій Грач допив останню краплю, склянка опинилась вже у руках у Івана Наливайка.

Цей творив правдиві чудеса; ніхто навіть вусом не встиг моргнути або повести бровою як обидві склянки закипіли, зашуміли, підскочили вгору, як струмінь води під тиском у 150 атмосфер.

Але було годі заспокоїтись на цьому, і Івана Наливайка уже підганяв Максим Залізник, такий моторний, дебелий хлопець, що пляшка поринула йому в руках, як росинка в лопухові. Тепер уже ніхто нічого не бачив до того моменту, поки Северин Вакулович Китайгора не чокнувся з п'ятим якимсь компанійцем і, важко не зідхнувши, так само важко не сів на той самий мішок із пшоном, де вже стояв увесь струмент до могоричу.

— Закусіть, будьте ласкаві,— підніс Фесько Андибер своєму патрону шмат сала і головку цибулі. Адже натще серце пить не те саме, що після гарячих піріжків з картоплею.

Северин Вакулович узяв сало і цибулю, потім окраєць паляниці, потім півфунта ковбаси, потім ще дві склянки горілки і став схожий на парубка, що тільки но скінчив найвідчайдушніший у світі цілоденний гопак. Очі йому заблискали, лице загорілося таким рум'янцем, який міг би цілком вільно посперечатися із палкими вечірніми загравами. Він узявся в боки, притопнув ногою і поважно мовив:

— О, тепер буде добре!

Але голота не вгавала. Вона цілком резонно міркувала: Северин Вакулович випив сім склянок сам, а всі вони лише п'ять склянок вкупі. Отже, не довго думавши, Фесько Андибер налив усі шість склянок і тепер чокнулись уже разом із своїм патроном.

Дуже тяжко пригадати, скільки шклянок вони випили ще по цьому, та проте слід зазначити, що Іван Наливайко ще тричі зникав за рогом крамниці і тричі приносив стільки пляшок, скільки змогли витримати його кишені і руки.

Отже, події наростали дуже швидко геть аж до того моменту, поки Северину Вакуловичу не спало на думку поспробувати чогось екстраординарного, чогось особливого, чогось навіть неймовірного, а саме — поки Северину Вакуловичу не захотілося покуштувати свіжої „хальви“, тільки за день перед цим привезеної з міста до крамниці Григорія Федоровича.

— Душа моя хоче цього, хоче солодкого! — Северин Вакулович хотів був підвестись на ноги, але ноги його зрадили, і їх власник тільки махнув рукою. — Фесько, брате мій, принеси мені шматочок тієї анахтемської хальви. — Фесько Андибер мотнувся до крамниці, швидко замовив Григорію Федоровичу фунт хальви і непомітно взяв у рукав шматочок білого мила, що його так необережно лишив на столі Григорій Федорович, одважуючи комусь потрібну кількість цього гігієнічного продукту.

Він, цей Фесько, мав диявольський план і виконав його спритно і влучно. Можна говорити що зазвичай, та коли не відступати від істини, то доведеться ствердити лише таке: цілий тиждень по тому увесь повіт аж за живіт брався, переказуючи вдесять сотий раз трагічну пригоду нащадка славного запорізького вояки Северина Вакуловича Китайгори. Отже, цей жарт був дуже простий і дуже наївний.

Коли Северин Вакулович побачив ту надзвичайно апетитну в його уяві страу, якої він ще ніколи не куштував і яка тепер так привабно сахарилась в руках у Феська Андибера, — він простяг свою пучку і достеменно в такому напрямі, щоб вона абсолютно точно захопила, принаймні, половину всього того, що малось у пакуночку. Та цього не сталося, і з дуже

простої причини. Пучка Северина Вакуловича чомусь замість халви схопила за гудзика Феська Андибера. Той, зрозумівши, що однаково йому доведеться бути і тепер, як і все своє життя, руками свого патрона, дуже спокійно узяв свій шматочок мила, обмочив його в дрібненькі скалочки халви і поклав все це у розкритий рот Северина Вакуловича.

Відчувши солодке, Северин Вакулович приємно усміхнувся і старанно, як тільки міг, заплямкав язиком, зубами і губами.

Халва апетитно танула в роті і за п'ять хвилин була дуже подібна до білка, цілоденно колоченого, щоб пекти паски під великдень. Отож, Северин Вакулович з наївності сердечної, замість халви, до білої піни розжував шматочок білого мила, і воно тепер, як шумовиння найкращого пива, веселими шматками падало із рота на бороду, на чинарку, на мішок з пшоном і на святу землю.

Це була дуже весела картина, така весела, що на ціле село завалували собаки, захіхікали дівчата, зареготали молодиці, і тільки наша голота додержувала поважності, ніби стояла у церкві перед самим святим причастям.

Ось що зробив Фесько Андибер на свою голову, жартувавши із Северином Вакуловичем. Жарт справді вийшов йому боком, бо ж не хто інший, як його патрон мав собі найпотужніших приятелів, в особі урядника, монопольщика і волосного старшини. Ці владні люди, скоро лише зачули про надзвичайну пригоду свого друга, ніби на крилах змієвих явилися до крамнички.

Тоді ота весела голота, один за другим, черідкою, безтурботно покотилися до „волосного правління“. Там їх спочатку заперли до „буцегарні“, а потім, улаштувавши імпровізований суд, послали сторожа в негайній справі привезти із шелюгів сотень зо дві гнученьких різок.

Ів. ПАДАЛКА
З альбому художника

На своє нещастя, Фесько Андибер мав необережність тільки но вчора взяти шлюб із гарнесенькою Наталкою Полтавкою. Ця бідолашна дівчина, виспівавши усі пісні й не дочекавшись Петра, зрештою вирішила спокійно віддати свої руки і серце нашому героєві. День, що з нього почались незвичайні пригоди Феська Андибера, був, як уже сказано, неділя.

Наталка, вставши яко мога раніше, наварила борщу, напекла пирогів, нагодувала свої рябенькі дві куриці, одвела до прикорня теля — материзну і, гарненько причепурившись, покопотіла до церкви.

Там вона ретельно молилася богові і ретельно дивилася так само на тендітних святих, намальованих на стінах, як і на живих молільників, русявих і чорнобривих. Але як не дивилась, не могла вона побачити і нікого, і нічого кращого за свого Феська. Щоб одігнати ці думки, Наталка Полтавка швиденько вимахувала ручкою, кладучи один за одним восьму сотню жвавеньких, метушких хрестів. Зайнята цією справою, вона зрештою й не почувала, як піп швиденько прохарамаркав за здоров'є його „імператорської величності“, як у відповідь на це отець Серапіон проgrimів хрипким басом „многая лета“ і як молільники, збиті отарою, гримлючи об підлогу семипудовими чобітками, посунули на цвинтар, захопивши в свою хвилю і її — чорнобриву Наталку.

Та вона, як не давили її з усіх сторін свитки, чинарки, кохти на п'ять і дванадцять фандів, встигла ще покласти останній 801-й хрест якомусь веселенькому святому і вже тоді повернула на дім.

Це, мабуть, дуже нудно говорити, як вона йшла вулицею, як милувалися із її ходи сільські кумоньки, як вони, ці безтурботні створіння, з категоричними присудами найвправніших у світі кравців, занотовували собі, що корсетка і лиштва чортяче добре личили стрункій молодиці, і ось тільки чи брови були не занадто рівні та чорні, а ротик чи не занадто червоний

та ніжки — чи не занадто вони стрункі і моторні, як на нашу Наталку Полтавку.

Отже, Наталка Полтавка, не дивлячись на все це, благополучно прикопотіла додому і, розчервоніла з ходи і весела, що зараз побачить та пригорнеться до свого веселого баламута Феська Андибера, одвернула сінешну завертку і увійшла в дім. По цьому вона зникла з очей безтурботних кумоньок.

Відчувши себе наодинці, Наталка Полтавка стала лагодити до столу, час від часу поглядаючи у вікно і маленьке дзеркальце, звідки на неї дивились такі задьористі оченята і такі пухкі губки, що їй ще більше затанцювали ніжки і запалали, не знать із чого, лиця. І, щоб заспокоїтись і трішки охолонути, вона прикладалась навперемінку то губками, то щічками до холодного дзеркальця — саме туди, де розжевіли губки у де... Ах, невдячне, холодне скло! Воно ось несподівано підстрибнуло в руках, кинуло моторні зайчики у всі кутки хати та, дзенькнувши об долівку, розлетілось на маленькі скалочки. Тоді Наталка, налякана й засоромлена, легко і спритно кинулась на жадану зустріч Феськові. А він, одхиливши двері, лагодивсь саме, нагнувши голову, урочисто увійти до кімнати.

Фесько Андибер справді й увійшов, широко розставляючи ноги. Він ступав ними так дбайливо, ніби у пільмі простував через небезпечну кладку. Наталка радо і соромливо скрикнула і підбігла до молодого мужа пригорнутись і поцілуватись, хоч це і не завжди трапляється серед подружжів на нашій благословенній Червоноградщині. Та цим разом трапилось саме так. Як було сказано, Полтавка і Андибер тільки вчора склали були богові присягу на вічну любов і вічне кохання. Ось чому вона так щиро кинулась назустріч своєму коханому, простягаючи для обіймів руки і разом губки для поцілунка.

Фесько Андибер мило і безконечно ніжно усміхнувся та показав низку таких білих зубів, що їм

могли позаздрити навіть Казбек із Ельбрусом, коли б вони були здібні на це. Він усміхнувся, показав свої білі зуби, але лагідно одхилив від себе і ручки, і губки і також лагідно мовив: „Обережно, пані, нам треба пожаліти себе, щоб зовсім не розкиснути“. Тоді Наталка водночас і ніяково, і цікава все знати подивилась у вічі Феськові, і губки її, скисла вималювавши гірку образу, кинули з любов'ю і гідністю:

— Ти вже встиг випити?

— Не тільки випити, а й закусити, моя мила Полтавочко. Полтавочка, привчаючись до ролі майбутньої справжньої жони, ще раз гірко посміхнулася і ще раз непорозуміло, з рештою дівочої лагідності і ніяковости, запитала:

— А що ж робити з борщем, пиріжками і кашею?

— А то, будь ласкава, їж самінька.

— Ну вже коли так, то хоч сядь посидь за столом, і мені веселіше буде з'їсти кашки.

— То й їж, моя мила, а мені вже досить. Фесько Андибер обперся руками кінець столу і, широко розставивши ноги, мило дивився на Наталку, а та, стурбована і мучена неприємними відчуттями, не так вже й їла, як пеклася. Зрештою вона поклала ложку і сказала своєму молодому мужеві, що це чорт знає що. І чому він її мучить та витріща свої баранячі очі, як теля на нові ворота, на неї, на Наталку Полтавку. А коли п'яний — хай краще ляже, бо це в таких випадках робиться завжди і скрізь на всьому білому світі.

— Та вже ж що правда, то правда, моє золото, — знову мовив Фесько Андибер і, не одриваючи ласкавих очей від Полтавки, таємничо докінчив: — у таких випадках завжди лягають і після горілки так само, як і після гарячої кашки.

Цю „кашку“ він вимовив з особливими інтонаціями і особливо таємничо. Від цього Наталка Полтавка вже зовсім розчервонілася. Бач — чи не був це натяк на щось таке особливе, таке гарне, що про нього

можуть знати тільки ті, хто вчора взяв шлюб і хто ще не встиг з філософським спокоєм дивитись на ці речі. Вона розчервонілась. Біля неї стояв сам Андибер, молодий і завзятий. Мабуть, і мертвій затремтіло б і забилося, бачивши його, бідолашне серце.

— То дай хоч обіду доїсти,— вже зовсім розгублено і внівець розхвильована сказала вона і тоді так несподівано зідхнула, що їй на корсеті одскочило аж двоє гудзиків. Коли ж вона нахилилася, щоб їх узяти, то вже зовсім зомліла і не знала, що робити; тільки дивилася великими чорними очима і відчувала, як тепер уже зовсім загубить голову.

— Ну, що ж ти стала? Моторніш, серденько,— мовив Андибер втретє і пригорнув її злегенька до себе.

— Я зараз, зараз,— упала йому на груди Полтавка,— але хіба ж можна це вдень і щоб вікна були не затулені? І зробивши таке велике зусилля, ніби підіймала гору, Полтавка відірвалася від Феська і тремтучими руками затулила вікно. Потім, освітлена питьмою, розгортаючи, як крила, обійми, полинула до свого милого бажаного.

— Обережно, обережно, серденько,— мовив Фесько Андибер, почувши себе в несказано прекрасних обіймах своєї Полтавки.— Бач, я сьогодні таки об'ївся каші. Чи не могла б ти хоч який зробити масаж, щоб мені хоч на хвилинку стало якимось веселіше?

Мовивши так, Фесько Андибер знову легенько одгорнув від себе закохану молодичку, впав лицем на подушку і залишив Полтавку такою гнівною, що коли б вона мала силу і волю, то на найменші шматочки розірвала б цього гидкого і, як пень, дерев'яного п'яницю. А поки вона це робила в думках, Фесько Андибер устиг руками звільнити себе і від сорочки, і від другої частини одягу і так лежав, як Ной у курені, злегенька стогнучи.

Цей ледве чутний стогін, ніби малюсінька палюча краплинка, упав в уші гнівній молодиці. Вона опустила руки (бо їх так і тримала не знаць на що: чи обіймати, чи задля кари), стулила губки і, з тривогою дитини і скорбної матері вкупі, поглянула пильніше туди, де лежав Феська Андибер, увесь посічений і пошматований, з великими плямами крові; вони вузенькими струмками тихенько збігали обабіч спини.

— Ой лишечко, що ж це таке? — упала вона до ліжка, і, за звичаєм усіх жінок, які жили колись, живуть і будуть жити, заголосила.

— Що буде, не знаю, а покищо дуже погано, — відповів Фесько і, ще раз зідхнувши, попросив, чи не могла б Полтавка десь дістати тепленької води та свого любого чоловіка трішечки пополоскати.

Ось таке трапилося у неділю 13 вересня з Феськом Андибером та молоденькою Наталкою Полтавкою.

Волосне начальство було дуже тямуще своїх вчинків. Воно витратило так багато зусиль і лози, мабуть, лише задля того, щоб тільки належним чином відзначити перший день одруження нашого героя.

Цьому тимчасом було дуже скрутнувано, але він героїчно тримався. — Бачиш, — казав він дружині, зручно сівши у шаплик з теплою водою, — як небезпечно бути, з ласки божої, кухарем, а особливо як маєш собі молоденьку жінку, а за селом у байрака дуже багато цвяхохкої лози.

Але Полтавка знову хлипала.

Щоб заспокоїти її, Фесько Андибер вдався до хитрощів. — Чи не здається тобі, — казав він молоденькій плаксі, — що я зараз схожий на рубану котлету з молоденької свининки. Ось вона, ця котлета, лежить вже на столі і жде своєї черги скочити на сковорідку, де сичить і шкварчить масло... Хоч, як сказати правду, перед тим, як смажити, треба її легенько побарбити у борошенце. Тоді вона не запалюється, а запікається в рожеву оболонку і починає

так мило хрустіти у роті, що здається — з'їв би тих котлеток цілу дюжину. Ти ж, правда, умієш робити ось такі ласі речі і вже напевне стільки їх напружеш, що й ціле село не дасть їм ради?!

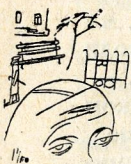
Молода плакса мазнула рукавом через носа і, як уловлена дурненька рибонька, щиро відповіла:— Справді служивши, навчилася вона пряжити такі смачні котлети, про які Фесько Андибер навіть не має найменшого уявлення.

— От і гаразд,— мовив Фесько Андибер, повертаючи зручніше спину до своєї милої Полтавки.— А то ще можна наварити вареників, ось таких великих, соковитих, із свіженьким сиром. Знаєш, як це робиться? Перш треба взяти гарного борошна „трюхнолечки“ із крамниці Григорія Федоровича, потім покласти його у макітерку, налити води, посипати, скільки треба, соли, розбовтати великою ложкою і...

— Ну, хто ж так готує вареники? — щасливо засміялась Полтавочка.— Та це ж не вареники будуть, а справжнє хто й зна що. Так готують лише блини, та й то ті, хто не вміє. Це ж, справді, з тебе ніякий кухар!

Фесько Андибер погодився. З нього справді ніякий кухар, але то байдуже, бо коли оті вареники з сиром та складені в макітру, та зверху політі топленим маслом, та потім добре перекидані, щоб масло покрило їх усіх рівним шаром, та потім насипані у миску, де вже давненько на них чекає свіжа сметанка, зверху легенько присипана сіллю,— то за цю справу можна вільно віддати усе на світі, звичайно, крім отого, хто їх так уміло і дбайливо готував.

— Ой лишечко моє,— вже зовсім забувши і про свій гнів, і про свої сльози, заляскала в долоні Наталка Полтавка.— Та ти, виходить, справжній ласун. Оце вже щоб мені не було, а таки, десь заробивши тих припасів, наварю тобі таких вареників, що ти їх з'їси цілу сотню і мало скажеш.

— Оце гаразд,— зауважив Фесько Андибер,— а тепер, будь ласкава, полосни мені поперек : щось уже там надто пече.

— Лишенько моє, та тут і краплиночки немає живої; все сполосоване, аж шкіра теліпається. І де це ти так набрався?

— Бачиш,— відмовив Фесько Андибер,— набратися не важко. А ось до пуття все це привести— справа інша.

— Мені аж страшно,— знову захлипала Полтавка, і дві її сльозини тихенько покотилися через спину Феськові Андиберові.— Це ти й за місяць як слід не виходишся.

— Та вже якось буде,— мирно відповів вчорашній молодий, засіявши чоло зморшками найприємніших спогадів.— А то, крім вареників, можна ще спорудити піріжечки... знаєш, ось такі— із картопелькою. Можна, звичайно, і на черені, можна і на листові. Мені, коли правду казати, більш подобаються піріжечки, печені на сковорідці, коли, знаєш, вони ще гарячі, що не вхопиш і в рота. Знаєш, як це бувало: покійниця мама стоять біля печі та совають сковорідкою, а я — отак біля столу. Що вони напечуть три чи чотири, а я і з'їм; що вони спечуть а я і з'їм. І ось так стоїмо цілу годину: мама печуть, а я поживаю, та до того, що аж у роті попечу і ось такі великі бульбашки посхоплюються. Ти, звичайно, мабуть, ще не вмієш так. А от коли б уміла, так ми б завтра собі щось налагодили... Як ти гадаєш?

Але Наталка Полтавка нічого не гадає і тільки аж тіпається із пересердя: ну, як би то так сталося, щоб Наталка Полтавка та не вміла цього робити. Ні, таки Фесько Андибер ще не знає, з ким він тепер говорить, бо коли б знав, то не плескав би ось таких дурниць.

Наталка Полтавка, навіть забувши, що перед собою має сполосовану спину Феська Андибера, починає так жвавенько і мило розказувати, як все це гарно

вона вміє робити, що Фесько Андибер вже цілком спокійно просить її пополоскати і обмити йому ті місця, які найбільше зазнали пригод у буцегарні на лавці. Ці місця — щось страшне: жаху того навіть не можна змалювати словами. Але захоплена молоденька Полтавка нічого не помічає, бо кожного разу, коли вона це хоче зробити, Фесько Андибер дуже влучно переходить од пиріжечків до галушок, од галушок до затірки, од затірки до лемішки, од лемішки до кваші, од кваші до калеників. Так вони собі гомоніли аж до того часу, поки Фесько Андибер, розпарений та змазаний ніжним шаром свіжого вершка, не заснув у ліжку, закутаний в ряднину, поруч із своєю дбайливою господинею.

Фесько Андибер не мав десь постійної роботи. З гуртом таких же, як і сам, голодранців, він вештався на заробітки по всій окрузі і робив те, що йому доведеться. Фаху якогось окремого він не мав, але мав величезні здібності в усіх тих галузях, де вимагається людських рук. Коли б цьому Феськові Андиберові хто вів послужбовий реєстр, то це, мабуть, була б найцікавіша книга для читання совісним матерям, що від усього серця молять доленьку не бути такою, як із Феськом Андибером. На жаль, ми тут не збираємося багато зупинятися на колишніх походеньках нашого героя і лише просто згадаємо те, що збереглося від автобіографії Феська Андибера року 1919, коли він жартома намагався її списати для свого командира Максима Залізняка, начальника червоноградської міліції у ті героїчні бунтарські часи.

Народжений 1880 року Фесько Андибер Х-й, син споконвічного селянина Феська Андибера ІХ-го та почесної селянки, “веселої” Насті Горової, мавши десять літ од роду, протягом часу 1890—95 заступав посаду по черзі — меншого, а далі й старшого погонича в економії пана Безака та на хуторі,

що належав до цієї економії, з виконанням обов'язків ходити біля волів, ярем та плугів, як підчас відпочинку, так само і підчас роботи; цю роботу Фесько Андибер і робив із виключним поспіхом геть аж до останнього року перебування в економії, коли за злочин по службі та поламані ноги прикажчикові мав узяти відставку і, зі збереженням усіх своїх прав, тікати без оглядки, перейшов за кухарського помічника у покої червоноградського купця першої гільдії Тараса Івановича Чумака.

Тут, в постійних кулачних змаганнях із кухарем Дейнекою, Фесько Андибер прожив тридцять один день, після чого зник; і з'явився на червоноградському обрії лише через рік невідомого де перебування, як соліст його ясности ієрея червоноградського староготичного собору.

Виконуючи свої тут обов'язки з великим старанням і трепетом, Фесько Андибер, буди, проте, з природи своєї безнадійно нещасною людиною, мав необережність грубо порушити правила церковної благопристойности, узвавши „старим цапом“ свого ієрея, і за це був ізгнаний із хору, що й примусило його взяти посаду меншого двірника у червоноградського комерсанта й промисловця Шепотунічки, посаду, вже перед тим йому пропоновану паном Гарматою. Цей пан Гармата виконував при Шепетунці функції двірника першого рангу.

Блискуча діяльність Феська Андібера на червоноградських брукх налічує три роки, а саме 1895 — 98. Мавши наприкінці цього строку купу неприємностей за спробу ухилитися від кохання пані Шепотунчиної, Фесько Андибер, обвинувачений у противному, мусив шукати собі порятунку і знайшов його в парикмахерській пана Галушки, звідки за одинадцять день, із своєї власної ініціативи, утік з курськими калашниками на участок Карлівка — Полтава.

Тут року 1900 Фесько Андибер виявив себе несподівано знавцем у садівничій справі і, обіймаючи

на початку посаду копача при перевалах, а далі копуліровщика та окуліровщика, так копулірував до себе доньку свого начальника, що мав негайно ж тікати під загрозою спектися власної шкіри.

Це Фесько Андибер і зробив. Захований в маєток пані Богуславської, розпочав наш герой нову еру в своєму житті тим же, з чого й почав, а саме — одібранням функцій меншого наглядача за волами, ярмами та плугами пані Богуславської...

Отож, двадцятье століття застало Феська Андибера людиною кваліфікованою мало не в усіх галузях людської цивільної праці в хліборобській провінції. Тоді він, згадавши колишню військову славу своїх бунтарських прадідів, з року 1901 перекинувся до полтавської учбової військової команди.

Тут, ідучи за прикладом усіх своїх земляків, Фесько Андибер швидко набрав усієї поважності першорядного унтер-офіцера, але такого блискучого, що його не бачила до того ще жадна військова частина, яка будь-коли складала присягу стопам „його імператорської величності“.

Військова служба Феськові Андиберові дуже сподобалася. Він був спробував віддати їй усе, що тільки мав, але року 1904, йдучи на Далекий Схід „захистити вітчизну“, наш Фесько Андибер потрапив без своєї власної вини в неприємну історію. Бравий унтер-офіцер якось несподівано сам задля себе злетів, при повній ході, з потягу і, в наслідок цього, з вивихнутими колінами, мав пролежати в шпиталі цілі шість місяців, за який час війна стала доходити свого переможного zenіту. Бравий же унтер-офіцер вийшов у відставку.

Тепер йому було рівно двадцять п'ять років — саме той час, коли кожен нащадок Адамів мав підшукувати собі свою прекрасну Єву. Така й найшлася в особі так добре знайомої нам Наталки Полтавки.

Як і слід було сподіватись, одружений Фесько Андибер мав ще більше побиватися за шматком хліба,

вештаючись по світах за роботою. Та відома вже нам подія із милом, а потім того з цьвохкою шелюговою лозою, примусила його цілі два тижні одлежувати боки на лаві і за цей час надуматись досхочу про свою майбутню кар'єру.

Стежок перед ним, як він цілком правильно міркував, було дві: одна вже знайома нам стежка Григорія Федоровича, а друга та ж сама, що Фесько Андибер її почав, але не дійшов до кінця перед часами свого бравого унтер-офіцерства. Ось він і думав над цим, міркуючи водночас із своєю Наталкою Полтавкою, які б страви вони їли, коли б у них було із чого ті страви готувати. Але тимчасом, поки він ламав голову над цими всіма питаннями, самій долі припало на думку приголубити свого укоханця. Трапилося це ось як.

У неділю,—виходить, за два тижні після відомої нам катастрофи з Китайгорою, горілкою і шелюгами,—Фесько Андибер лежав на ліжкові, підставляючи свою спину під ніжні Наталчині долоні. Сліди від лози уже трішки зарубцювалися, але, щоб вони не так свербіли й не здиралися, Наталка Полтавка розм'якувала їх відомим уже нам способом. Отже, поки Фесько Андибер лежав, а Полтавка пестила його долонями, на вулиці під самими вікнами у Феська Андибера сталася бійка. Билися троє чи четверо хлопців і так голубили одне одного, що двигтіла земля і в усі сторони, як в бабині літо павутиння, летіли козацькі чуби.

Фесько Андибер жвавенько надів штани й сорочку і, плюнувши в кулаки, вибіг і собі за ворота.

Максим Залізняк і Іван Наливайко, очевидно, добре „клянувши“ й обнявшись, як рідні брати, намагалися поламати один одному вже по третьому реброві, а Мусій Грач, певне, переконаний, що кулаками тут уже нічого не зробиш, з усього розгону біг до тину висмикнути добру притику.

Бачивши, що все це може стати у добрій пригоді своїм друзям, Фесько Андибер влучно підставив ногу ось цьому Мусієві Грачеві, і той, скільки міг швидко, ogrівся носом об святу землю. Із очей йому поко-тилося сто зірок, а з носа — густа червона юшка. Поки він сидів, не знаючи, чи все це так і є в дійс-ності, чи, може, тільки приємний сон, Фесько Андибер швиденько підійшов до веселих хлопців і, впіймавши обох за чуприну, так добре стукнув їх лобами, що вони одночасно закричали на одній ноті: Максим Залізняк — „ой!“, а Іван Наливайко — „ох!“ і, про-терши очі, здивовано глянули на „мирового“.

— Це ти? — пізнавши братню жменю, спитав Максим Залізняк.

— Це я, — відповів Фесько Андибер, потискуючи їм обом руки.

— Неможлива ти людина, — відповівши на потиск, мовив Іван Наливайко і взявся за лоба, де черво-ніла така, як довбня, моргуля.

Тимчасом Наталка Полтавка взяла під руки по-терпілого Мусія Грача і, втокмачивши його у корито з водою, заходила вертати йому образ людський.

Так би це й скінчилося, бо хлопці, відсапнувши і набравши свого звичайного вигляду, уже намагалися послати Мусія Грача як найбільш потерпілого, по горілку, та в справу вмішався сам управитель Беза-ківської економії, що, їхавши повз, мав нагоду ба-чити відвагу нашого бравого унтера. Цей чоловічок тільки позавчора вигнав свого лісничого за його не-певну вдачу й необережне ставлення до чужого лісу і тепер ламав голову, де б здобути путящого йому замісника. „Ах, так, — сказав він собі в той саме момент, коли Фесько Андибер примусив зі всього розгону стукнутись лобами своїх побратимів, — із цього гевала, що так легко орудує мужицькими чу-бами, може вийти чудесний лісничий“. Він сіпнув вожжами коня, і кабріолет під'їхав просто до Фесько-вого Андиберового двору.

— Чим можу служити панові, — взяв під козирьок унтер - офіцер, і так добряче, що це остаточно підтримало його шанси на панського лісничого на всі сто відсотків. Тоді пан, висловивши своє дивування з героїства і сили нашого унтер - офіцера, в тон йому ж відповів: — Коли твоя охота, ти можеш служити у мене лісничим на третій ділянці. І, подумавши, додав: — з хатою, харчами, чобітьми і рушницею. — Це дуже добра справа, — відповів Фесько Андибер. — А тому я прошу у пана дозволу завітати до пана в контору у понеділок і вже остаточно принести свою згоду.

Ось як це сталося, на щастя Наталці Полтавці і на зло злуче старшині й урядникові, що воліли б краще побачити Феська Андибера з торбиною, бо зна яким ланцем, ніж мужем влади і можности у Бе-зака на третій ділянці.

Це все ми так докладно розказали не задля того, що ця подія була щось особливе у житті Феська Андибера, — адже він мав уже сто всяких господарів і тисячі інших пропозицій, у такій чи іншій формі подані, — а задля того, що з цього моменту Фесько Андибер розпочав свою героїчну боротьбу за свою зганьблену, Феськову Андиберову, честь.

З цього часу і став наш Фесько Андибер жити у лісі, став співати пісень та ганяти зайців. Проте між цими поважними справами і за досить невеликий час він встиг також принести до контори щось із дюжину „здертих“ штанів, з яких одна чверть безумовно належали Мусієві Грачеві, Іванові Наливайкові та Максимові Залізнякаві, друга чверть — усім їхнім знайомим купно, а третя й четверта — Наталчиному дідові, померлому отже сто три роки тому.

Отже, Фесько Андибер тепер уже не мав потреби бігати кудись по роботу, щось думати про те, де дістати на хліб і олію, а спокійно щомісяця одержував належні гроші й харч і також спокійно брів до своєї хатини, подзенькуючи у кишені срібними карбованцями та півкарбованцями.

Це було таке ідилічне життя! У кишені — карбованці, на ногах — міцні чоботи, по боках — столітні величезні дуби, під п'ятами — м'який мох і шовкова травиця! І з усіх сторін — жваві, веселі пісні лісових птахів.

Ось тепер і Наталці Полтавці стали у пригоді її дивні уміння куховарити. Вона робила такі чудесні вареники, млинці і пампушки, що вже за якийсь місяць — два наш Фесько Андибер став сам як пампушка — білий і повновидий, — достеменно козак Мамай з вусами, мабуть, тільки на два сантиметри довшими, ніж у цього героїчного бандуриста, і такими чорними, що навіть не можна й сказати. Ось тепер і Фесько Андибер мусив довести, що й він не вміє пускати слова на вітер: з варениками, пиріжками, млинцями і всім іншим він так воював, як і обіцяв у нашому попередньому розділі.

Але дивна річ! Кожного разу, коли на столі парувала миска вареників і макітра з пампушками, йому починали лазити по спині комахки, і такі самісінькі, як отоді на лаві у буцегарні. Тоді він чомусь замість пампушки чи вареника аж до неприємности ясно бачив перед собою по черзі то обличчя Северина Вакуловича, то обличчя урядника, то, зрештою, милі оченята та розгублені рухи своєї Наталки Полтавки, коли вона ото, садивши його в шаплик із теплою водою, обмивала його рани своїми гіркенькими слізоньками. Отож Феськові Андиберові завжди було дуже приємно дивитися на всі ці страви, він їв їх так, що годі й сказати. Іноді він, нема де правди діти, одкривав рота щось мовити.

Тоді Наталка Полтавка, рада з того, що її чоловічок вже давно забув про свої давні неприємні пам'яті пригоди, спокійно слухала щось про недалеку барвисту весну, коли ото надворі стане тепло і привітно; коли з'являться з далеких країв співучі пташки і Наталці Полтавці буде ще веселіше серед оцього лісу.

Ось бач, який з нього був жартіливий і красномовний чоловік! Ну, а Наталці Полтавці, як і кожній жінці, в чому ще бракувало потреби? Так вони і жили собі спокійно, хоч, розуміється, Фесько Андибер був здатний і ще і на іншу мову. Ось, приміром.

Одного разу з ним та його дружиною сталася така історія. Знову прийшла неділя (бо такі люди, як Фесько Андибер, мають свої пригоди тільки по святах) і Фесько Андибер, взявши дружину та свого приятеля Мусія Грача, почимчикував укупі із ним до міста — купити собі добрячі витяжки, а молоденькій своїй дружині черевички, бо вже якось наближались великодні свята. Мусій же Грач мав собі придбати нового годинника, до своєї кишеньки в новому широчезному „гумовому“ поясі. Цей пояс він носив поверх соронки, затканої у прекрасні діагоналеві штани, на які він витратив, ще після різдва, рівнісінько вісімнадцять карбованців.

Вони всі довгесенько вештались по базару, переходячи з крамниці в крамницю та зустрічаючи цілі купи своїх знайомих та земляків. Десь швидко до них приєднались Іван Наливайко, Максим Залізняк та інші хлопці, Отже, ходивши, зустрічали вони земляків, а зупинившись висякать носа, Фесько Андибер нахилився і поклав до кишені загублений якоюсь гавою гаманець, гаманець із грошима, бо був він опуклий і щось в йому шелестіло, як новенькі-новенькі кредитки. Поклавши гаманця і щось собі засміявшись, як сміється змовник, Фесько Андибер тихенько свиснув, і був це посвист веселий: Фесько Андибер упізнав був напевне вже гаву. Потом він наздогнав товаришів і, не говорячи зайвого слово, рушив укупі з ними додому На розі біля Кривенка, що торгував дьогтем, олією, гвіздками, борошном та крейдою, вони віддали шану Михайлові Самійлі - Кішці. Трішки нижче, вже де кінчається славнозвісна козацька Більовська фортеця, їх наздогнав Григорій Федорович Головатий.

Ще нижче, вже там, де червоноградський пляц переходить у глибоку балку і де прокладене шосе, їх несподівано обігнав Северин Вакулович Китайгора і так промчав на своїх зміях-конях, що Наталка Полтавка ледве встигла одскочити на бік. — Тю! — гукнула вона, — божевільний! Бідненька Полтавочка зовсім не знала, що Северин Вакулович мав ось тепер законне право продемонструвати перед Феськом Андибером усю свою можливість. Але, як говорити навсправжки, демонстрація ця була більш заклопотана, ніж героїчна, Річ у тім, що Северину Вакуловичу до зарізу були потрібні загублені на базарі тридцять карбованців, бо інакше він не міг сплатити своїх якихось векселів, а це ж, як відомо, не жарт.

Тридцять карбованців — гроші невеликі, та коли їх немає, а головне — ні в кого дістати, то тут хоч кому може запаморочитись голова. Звичайно, він їх мав одержати у Григорія Федоровича, але якось розминулись. І тепер Северинові Вакуловичу довелося літати по всьому місті, перепитуючи, чи не бачив хто тієї, так потрібної, людини або чи не може хто позичити йому „три десятки до ближчої неділі“. Згодом якась жаліслива душа сказала йому, що Григорій Федорович уже поїхав додому, і наш Северин Вакулович летів навздогін, ледве помічаючи серед шляху усяких там Андиберів та інших голодранців.

Та справа швидко обернулася так, що йому таки треба було помітити, та не тільки помітити, а й сердечно привітатися із усяким там Феськом Андибером.

Отже, тимчасом, поки Китайгора гнався за Григорієм Федоровичем до селища, де той жив, Григорію Федоровичу заманулося одвідати свого старого приятеля, круподера із млина, на прізвище Гнида. Він так і зробив. Виїхавши з червоноградського яру, де проложено шосе, він, замість їхати прямо, повернув ліворуч, маючи ту думку, що та людина, якій потрібні його гроші, може знайти Григорія Федоровича і під землею.

Отже, не так воно вийшло насправді. Долетівши до хатини, де мешкав Григорій Федорович, і не знайшовши його вдома, Северин Вакулович схопився за голову і вже не знав, що йому робити, бо, відома річ, векселеві байдуже — чи є вдома якийсь там Григорій Федорович, чи його немає. Северин Вакулович замислився, легенько взяв себе за чуба, що він аж затріщав у коріннях, і ось тут очі його з радістю побачили веселу компанію в складі зазначених вище: Феська Андибера з жоною, Мусія Грача та Йвана Наливайка, які саме тепер ішли левадою поруч подвір'я Григорія Федоровича.

— Ось биймось на що завгодно, — мовив Іван Наливайко, побачивши в такому безпорадному стані свого давнього „приятеля“, — що ось цьому Китайгоренкові до зарізу потрібні гроші.

— А що ж ти думаєш — відповів йому Мусій Грач, — коли людина міряє, які заввишки пороги у Григорія Федоровича, а потім голубить себе за чуба, то їй вже не до мила, аби голівонька була ціла.

Згадка про мило викликала раптом цілу бурю реготу, такого здорового і задьористого, що й слів нема його описати.

Тоді Феськові Андиберові несподівано прийшла до голови ціла купа веселих думок. Він зупинився і голосно, не помічаючи приязного погляду Северина Вакуловича, сказав:

— Так ось ми вже й прийшли. Оце саме тут стояв отой Сіліверст Саліхвонтович, метаючи ніби з пращі Давидової свої карбованці он у ті кущі. Весела була людина з того Сіліверста Саліхвонтовича! Як було йому що в кишені, то вибирав він тоді собі по троячці і на очах у дядьків, задля певности, що ще міцно стоїть на землі, рвав їх спочатку ось так на дві половини, потім ще на дві, а потім ще на дві, і так поки од трьох карбованців у руках у нього нічого не лишалось.

Кажучи це, Фесько Андибер витяг із власної кишені власний карбованець і повторив усе точнісінько

так, як робив це колись якийсь Сіліверст Саліхвонтович чи Саліхвонт Сіліверстович. Потім, коли дрібні шматочки полетіли за вітром і кілька клаптиків кольористого паперу упало до ніг Северина Вакуловича, Фесько Андибер витяг срібні двадцять копійок, підкинув їх кілька разів на долоні і весело гукнув, звертаючись до Мусія Грача.

— Твої, друже, десять, коли я цієї залізячки не докину он до тих кушів.

— Гаразд, — відповів Мусій Грач і подав Андиберові руку.

† Йван Наливайко розбив заклад, і вже тоді двадцять копійок, виблискуючи на сонці, затручали й полетіли далеко, бурхнувши у м'якеньку траву за кущами.

Цього серце Северина Вакуловича вже аж ніяк не могло витримати, і він, підбігши до веселої купи голоти, загукав як тільки міг сердечніше:

— Що ти робиш, божевільний голодранець?!

— Одступись, — відповів йому Фесько Андибер. — Одступись, а то булкою уб'ю, як, мовляв, маляр улітку, коли його дражнили, чи хоче він з'їсти хліба.

— Але ж на маляра прийде і зима, — трагічно вигукнув Северин Вакулович, — і тоді як йому в пригоді стане ось той самий шмат святого хліба.

— Ну що ж, до зими ще далеко, — відповів Фесько Андибер, — а тепер, справді, чому б не побавитись голоді? Ось як ви думаєте, Северине Вакуловичу, чи не долетів би ось цей карбованець, коли б я його шпурнув, он до отого кущика? Як не долетить — десятка ваша, а долетить — десятка моя.

— Ні, вже таки хай йому, — не одводячи очей від карбованця, чухаючи потилицю, сказав Северин Вакулович. — Оце якраз мені не до жарту, а коли б ти, замість розкидати, та позичив доброму чоловікові три десяточки, то мав би собі вдячність на ціліньке життя. Повіриш, тут грошей так треба, аж коліна трясуться.

— Це добра справа. — Фесько Андибер положив карбованця до кишені і пильно поглянув на свого старого приятеля. — Коли вам справді треба грошей, то чому ж! Фесько Андибер ніколи не відмовить, щоб тільки у нього було в кишені. По цій мові він покопався в кишені, — витяг кілька усяких кредиток і зневажливо підкинув їх на долоні. — Але тільки з однією умовою...

— Яка там умова! Через тиждень тридцять карбованців і моя горілка — скільки улізе.

— Бачите, Вакуловичу, щодо горілки, так у мене є свої окремі міркування, і зводяться вони до того, що не завжди вона корисна ось таким людям, як я.

— Ах, боже мій! — вигукнув Северин Вакулович, зрозумівши натяка. — Та при чому ж тут я? Ти ж повір мені на слово, що ні сном, ні духом не знав і не знаю про тії каналські шелюги. Аж на другий день, проснувшись у половнику Григорія Федоровича, почув, та й то під похмілля...

— Ось це й гаразд, — мирно відповів Фесько Андибер, — ми ж із вами завжди були приятелі, але усе село, в один голос, гуде, ніби все трапилося із однісінької вашої волі. І ось, щоб довго нам не говорити, даваймо собі помиримось як слід, і щоб усі люди бачили, що ви справді були ні при чому.

— А що ж ти хочеш? — в передчутті чогось для себе не зовсім милого, мовив Северин Вакулович, ляскаючи себе по халявах пужалном.

— Та ось і хочу, щоб покататися з вами на цій вашій тачанці. Тільки знов з умовою я сідаю, звісно, із своєю Полтавкою, на гойдалку, а ви — на передку; паняйте вздовж через село, я потім назад, до цього місця, і тоді вже одержить собі гроші та й робить що знаєте і з ними, і з собою, і з своєю тачанкою...

Не варт, звичайно, говорити, яке вражіння справили на Северина Вакуловича ось ці слова червоноградського гольтіпаки. Він почервонів так, ніби перед цим через цілий день сидів у лазні. Губи йому

засмикались, очі, як у владики Зевса, заметали цілі снопи блискавиць, і коліна, затремтівши, так застукали, ніби це спеціально робив якийсь веселий полковий барабанщик.

Для людей, які не знають пихи спредковічного козака та власника сотні десятин землі, слід зауважити, що пропозиція Феськова „покататись на гойдалці“ звучала для нашого Китайгори приблизно так, як би звучала пропозиція овечки покататися на спині у голодного лева.

Та все це так! Але ми знаємо випадки, коли і левові доводилось ганебно поступатися перед малюсіньким комариком. Ось так тепер трапилося і з Северином Вакуловичем Китайгорою. Почервонівши, він страшенно зблід, по тому тричі вкусив себе за губи, що аж показалася кров, і вже по тому глухо мовив:

— Так, може б, замість мене ось цей Мусій Грач?

— Так він же ні до чого. Не про нього ж іде поголос, а про вас,—тихо і мирно зауважив Фесько.

— Ну, хай уже буде так!—Северин Вакулович натягнув на очі картуза і люто скочив на передок, саме туди, де сідає його батрак, везучи свого господаря до міста.

Тоді Іван Наливайко тихенько штовхнув під плече Мусія Грача; Мусій Грач, перекусивши губу, підштовхнув Максима Залізняка; Максим Залізник, одвернувшись і закривши долонею рота, підштовхнув Феська Андибера. А цей уже, поважний, як полковий генерал, легко, під руку тримаючи, посадив у тачанку свою Наталку Полтавку, а тоді й сам скочив на гойдалку. А та так і затанцювала, підкидвана знизу пружкими пружинами. І так вони поїхали через усе село, а далі й назад.

І знова усе село дивувалося; і гавкали всі собаки; і верещали усі молодіці, схопившись за животи; і геготіли оксамитовими баритонами дядьки і батраки, бачивши, як прикручений колись у буцегарні до лави

Фесько Андибер тепер своєю чергою прикрутив до батрацького місця самого Северина Вакуловича Китайгору. І був це такий сором і така ганьба для всього козацького роду, що коли б ці козаки були спроможні, вони і найменшої крихітки на розплід не залишили б від Феська Андибера.

Одвізши своїх пасажирів назад до левади Григорія Федоровича, Северин Вакулович, не дивившись, простяг руку узяти три Феськових десятки і... свій власний загублений гаманець... По цьому він зблід і, мов оглушений довбнею, застогнав... Бідні коненята, перелітаючи через тини, ворота, яри й кучугури, пронесли свого господаря у похмуру передвесінню безвість. Фесько ж Андибер ліг на траву і тут зайшовся небезпечним для свого життя сміхом. Мусій Грач уважав за краще вилити йому на голову відро холодної води, ніж бути свідком тієї неминучої катастрофи.

Ось іще як умів жартувати Фесько Андибер, коли йому, звичайно, була до цього якась охота.

Ось ми сказали, що так жартував Фесько Андибер, коли у нього була охота. Але що далі, то ясніше ставало, що йому часто-густо доводилось жартувати і без власної охоти, а, так мовити, з примусу. І то через те, що Фесько Андибер мав чудернацьку вдачу і уміння мовчати (найдовша його відома нам промова занотована у розділ, де річ іде за Наталку Полтавку, шаплик та теплу воду). А коли людина мовчить, вона певне щось думає. А коли вона думає і не говорить своїх думок уголос, — то це справа дуже небезпечна, — як собі й думали сільський старшина Гуня та урядник Пан-Падлючка. До цього ще єдналась історія з милом та тачанкою. Отже Феська Андибера слід було викрити і зробити з ним в таких випадках вівісекцію належну. Але як під нього підкопатись?.. Ось тут і стала в пригоді геніяльна голова Пан-Падлючки. Він, добре собі затамивши,

яку відповідальність має Фесько Андигер за ліс перед паном, порадив зробити цілком оригінальну штуку, щоб, попервах, хочаб скомпромітувати якось Феська Андигера.

Ось чому однієї ночі трапилась ця подія, про яку ми будемо розказувати у цьому розділі.

Жив собі у цьому селі, що становить пляцдарм нашого оповідання, один симпатичний дідок з прізвищем Остряниця — офіційним і з прізвищем Шишка — неофіційним. Розгубивши на ланах свого життя всі зуби і будши водночас великий прихильник народньої мудрости, цей нащадок колишнього рубаки, до ладу чи не до ладу, але завжди, додавав до своєї філософської мови геніяльний каламбур геніяльного нашого народнього генія. „Шишка твоїй матері“ — так звучав цей каламбур. І не було йому рівного в світі. Але ця „шишка“ в його устах звучала достеменно так само, як „сиска“. За цим прикладом він так само і „восьмушечку“, якої був найбільший укоханець у світі, звав „восьмусецькою“. І за це до його другого прізвища навіки приєднали сільські штукарі ще й другий епітет, безсмертний — „Восьмусецька“. Через це славний Остряниця в аналах червоноградської історії відомий був більше, як дід „Сиска-Восьмусецька“, ніж як громадянин Іван Остряниця.

Так з цим от „Сискою-Восьмусецькою“ якось темної чудесної літньої ночі трапилась така історія. Проходячи якось лісом, він цілком несподівано для себе вирішив, що ось ця прекрасна розкішна осичина якраз чи не придалася б йому на підсошок чи сішку до повітки. Як це трапилося, що саме тепер Остряниці-Сисці-Восьмусецці прийшла до голови ця весела думка, він і сам добре не тямив. Ось так, принаймні, за кілька місяців по тому він присягавсь на суді, ховаючи свої очі від таких маєстатичних свідків, як волосний старшина Гуня та врячник Пан-Падлючка. Та як би там не було, дід Остряниця-

Сиска - Восьмусецька, „роздавивши“ задля спритності справжню восьмушечку горілки (невідомо, де він її взяв, бо все село було переконане, що дід Остряниця вже з самої паски був лише платонічним прихильником її, не мавши ані шеляга грошей), узявся за пилку і потихесеньку, без зайвого шуму і галасу, звалив згадану осичку, що вона йому була потрібна для повітки, в якій, до речі, вже літ тридцять тому, як зимував віз, і п'ятдесят — як хрумкав вівсом гніденький коник. Отже, дід Остряниця, зрубавши осичку, поклав її на плечі і обережно поніс до себе на леваду. Саме в цього моменту й почалась його історія, про яку, одсидівши три тижні в буцегарні, він всім і кожному оповідав приблизно так (звичайно після відповідних прелюдій):

„Так ось, ішовши я через той гайочок і назорив ото собі лату, дерево таке довге, як от до манапольки. Ну, і думаю, сиска його матері, треба уночі якось йому лад дати, саме на підсошок здасться. Як надумав, так і зробив. Зайшов у гайок, сів під кущик, посидів, послухав, чи не йде де сторож, понюхав табаку, перехристився, взявся за лату та й: „помози бозе“. Отож, сиска його матері, скинув на плечі та й пошкандибав собі помаленьку. Та тільки русив, коли це щось як не вчепиться за край лати та й давай тягти до себе... Воно до себе, а я до себе: бач, думав, що в кущах зачепилось. Тягну я — тягне й воно, а далі як не попустить... Со з ви думаєте?...“ — патетично вигукував у цьому місці старий: „як не полечу я, сиска його матері, сторч головою у старі пеньки. А ота треклята лата та зверх мене — по горбу. Упав я, сиска його матері, та й думаю: пропав, бо це ж не хто інший, як мара вночі жартує із дідом. Полежав, потяг тютюнцю, по пробував вставати: в грудях так болить, сиска його матері, аж жарко стало. Встаю і читаю: „отче наш, оже си на небеси“, а потім перехристився й хотів уже йти додому, — воно, бач, недалеченько, як

до шинка покійного Вакули. Ні, думаю собі, а як же тая осичина? Ось і груди, матері сиска, болять, і лата задарма, матері сиска, пропада; краще візьму її по-хазяйському та порубаю на дрова, та одвезу на базар спродам — от і буде тая восьмусецька погріти старого. Подумав це — та й знову за осичину. Одволік, сиска матері, ось так, як до тієї Ковалихи, тую трекляту деревину і нагинаюсь хвоста виправляти, щоб не волікся по землі та не робив, сиска матері, сліду. І що ж ви собі думаєте?!“ — знову патетично з гігантською понюшкою табаки, вигукував старий Остряниця — „тільки подумав про це, і стало враз мені так легко, неначе який біс підсобив. Зрадів я та хаміль, хаміль — та мерщій ходу. А тут ось і до рова, сиска матері, — як до покійного Панька корчми, — вже недалеко. Еге, думаю, шабаш, он вже, сиска матері, наші левади, а потім і двір. Та тут лиха личина знов як не смикне тую осичину назад до себе, а сучки як не дирнуть, як не смикнуть, так і полетіла і сорочка моя, і шкура моя шматками з усього плеча. А я, сердечний, об землю тільки — геп! Лежу, сиска матері, слухаю джмелів, мимрю „да воскресить бог“, табаку нюхаю і думаю: ет же канальська мара сміється над дідом... Не зна, як без восьмусецьки з біса гірко жити. Встав, подивився навколо, ніде нікого. Глянув на себе — аж усе плече голе, і шкура, сиска матері, як капиця закотилась. Жаль і осички, жаль і плеча. А тут ще й думки всякі обсідають: бач і казали ж покійні мати, щоб осичини не займати глупої ночі, бо осоковитими кілками приколювали відьом в потилицю в гробі. Так як начнуть відьму приколювати, то з-під кілка, сиска матері, аж на верх ями цівкою біжить кров, а відьма реве, аж земля труситься. Здумав оце все та й сам затрусився і хотів уже тікати додому. І добіг вже як до, царство йому небесне, Трясценної гуральні та й згадав, що завтра нічим буде полічити грудей. Нувже, сиска матері,

пан чи пропав! І знов за осичину, на плече її — тільки трава зашелестіла. Як мені йти додому до рову, то треба з горба сходити. То й став я спускатись униз і йду собі. Та тільки... що за знак? Я їду вниз, а осичина лізе вгору. Я її тягну вперед, а вона лізе, сиска матері, назад. Я таки вже пнусь, не піддаюсь, тягну скільки сили. І ось вже як не трісне моя осичина з великої потуги; хвіст упав десь за ровом, а передок мене в потилицю, то так і покотився з ним бородою в кропиву. Лежу й чую, що сльози біжать, і з носа тече, і з виска мазка капле. Устав, сиска матері, та й плачу. А вже і на світ стало благословлятися. Ну, думаю собі — сльозами горю не пособиш. Взяв тютюну пучку — та в ніс. Аж він із носа біжить з червоною юшкою. А тут де не взялися півні: ку-ку-ріку! Фу, кінець муці. Дивлюся — і надворі ясно, і тихо, і ніде нікого, і осичина лежить, і додому тільки так, як до манапольки“.

Ми тут маємо сказати, що, доходячи до цього місця в своєму оповіданні, дід Сиска-Восьмусецька, попри згадки про „манапольку“, раптом уривав мову і, помовчавши хвилинку ніби в задумі, ліз до своєї кишені здобувати ріжок із табакою. Свята наївність! Адже кожний слухач знав, ще краще від самого Восьмусецьки, про те, як той, прийшовши додому і не встигши ще, навіть як слід умитися, зустрів уже на своєму подвір'ї урядника і старосту, що в дуже увічливій формі звернулися до нашого авантюриста із запитанням, де це він був і чому має такий героїчний вигляд, ніби змагався із цілим полком котів.

Дід Сиска-Восьмусецька, оповідаючи про цю пригоду, непорозуміло розводив руками і, водночас хитро примружуючи очі, запитував у своїх слухачів: „Ні, ви скажіть, звідки вони могли довідатись про ту бісову осичину?“

Слухачі так само непорозуміло розводили руками і так само виявляли цілковите своє здивовання

великій спритності доглядачів за ладом. А дехто, чомусь гадаючи, що дід Сиска - Восьмусецька дещо плутає, і шукаючи якогось генетичного зв'язку з нічною марою, глибокорозумно гойдали головою й зазначали, що „тут щось не те“.

— В тім то й діло, — відповідав наш авантюрист, — іменно щось не те, бо скажіть, люди добрі, де ж тоді ділася тая осичина, що з неї піднялася вся історія?..

Тепер дід вже не примружував хитро очей, а, цілком певний того, що вночі жартувала з ним саме мара, доказував своє оповідання. І з нього ясно було, що, коли урядник Пан - Падлючка та староста Гуня при понятих Іванові Наливайкові та Максимі Залізнякові приперли старого до стінки й урочисто повели його під повітку, куди він затяг відому нам осичину, — то ось тут і сталося те, що всі вони у чотирьох тільки виричили очі, не знайшовши абсолютно ніяких слідів із згаданої осичини. Вона як під землю провалилась.

— Ось і кажіть після цього, — закінчував Восьмусецька, — що всі оті відьми, мари й інше чортівиння є простісінька вигадка. Ото ж ви собі хоч що думайте, а старий знає собі своє і вже нікому не радить загравати глупої ночі ось із тими потворами.

— Так то так, але ж ви все таки одсиділи три тижні у буцегарні...

— Тоді дід Осьмусечка знову ліз до кишені потютюн і, здобувши ріжок, довго і солодко нюхав свою табаку. На задане питання він не мав аж ніякої охоти відповідати геть аж до того часу, поки будь-хто випадково не частував його горілкою, і в такій мірі, що він уже не вважав за потрібне держати якісь секрети, і дуже наївно і з дитячим запитанням в очах говорив:

— Ну, а скажіть, коли б я не одсидів свої три тижні, що б тоді робили Пан - Падлючка та Гуня?

— Так, — тягли оксамитовими баритонами слухачи, — справді, що б вони робили?

Отже, чим далі розказував Восьмусецька, записуючи свою розповідь горілкою, чим більше він підносився, тим більше розплутувались таємниці навколо темної історії з осичиною і тим ясніше слухачам ставало, як спритно піймався дід Восьмусецька на гачок згаданих блюстителів порядку і як, так само спритно, Фесько Андибер посадив їх усіх купно в калашу. Бо вже, як відомо, ніякої осичини у діда Сиски-Восьмусецьки не було знайдено, а лежала вона собі спокійно перед конторою управителя економії. Цей, вислухавши блискучого рапорта Феська Андибера, повнотою довідався про всю цю веселу нічну історію, в якій, зі слів нашого унтера, крім осичини та старого Восьмусецьки, брали участь якісь невідомі особи, але описані так яскраво і влучно, що Пан-Падлючка, тут же присутній, не стерпів і рішуче запротестував, заявивши: „Нічого подібного не було! Але коли пан хоче знати правду, то підтином в Остриниці в чеканні на злодія сидів не Пан-Падлючка, а Гуня, а Пан Падлючка, навпаки, сидів спиною до повітки, і пили вони купно не горілку, а „три зірочки“, і про те, що дід Восьмусецька буде красти, взнали вони не сьогодні, а ще тоді, коли той навіть і в думці не покладав себе бачити злодієм...“ Отже, Пан-Падлючка переможньо глянув на Феська Андибера і так браво крутнув вуса, що управитель не знайшов нічого кращого, як, поляскавши його по плечі, порадити йому не „захоплюватись“ і іноді думати про те, що навіть і вумник молившись може набити собі моргулю...

Тимчасом, поки наш Фесько Андибер засвоювався з ролею нічної мари, події нашого прекрасного світу розвивалися швидким темпом. Уже газетки,— хоч, правда, і боязко, і блідо,— натякали про катастрофічні перемоги російських „доблесних“ армій і фльоти під Мукденом та Цусімою; уже дядьки й всякі непевні люди таємничо шепотіли про події у великих містах, на залізницях і заводах; уже

потихеньку то сям, то там почали палати панські економії, і вже зовсім нетаємнично згоріла до гнота економія пана Переходенка, що стояла зовсім недалеко від економії, де працював Фесько Андигер. В ту ніч на всю околицю жадна людина не заплющувала очей. Все небо на заході палахкотило в червоних загравах, і, дивлячись на них, так тяжко і тужно вили собаки, що людям ішов поза шкірою моріз, і вони, збираючись купками по садках та під клунями, чекали із радісним сумом, що ось чи не покажеться десь золотий півник і над маєтком їхнього любого пана. За цією ніччю побігли черідкою інші цікаві й веселі ночі, коли по всьому простору нашої прекрасної України ворушилися якісь підозрілі тіні, перебігали од хати до хати, од села до економії, од економії до клунь, із збіжжя та до стіжків хліба. По тому ці клуні і стіжки задьористо підіймали вгору рожевенькі пасма вогників, і ці останні жваво летіли назустріч передосіннім зорям.

Ось у цей час і управитель, і Пан-Падлючка, і сільський староста почували себе дуже кепсько, так кепсько, що їм аж крутило в носі, коли якогось ранку очі їх перебігали рядочки з таємничими закликами до веселого бенкету,— листочки, що їх підписували різні невловимі „комітети“. Ось тоді і пан управитель, і Пан-Падлючка організували біля себе усе надійне, щоб тільки одстояти той лад, якого вони були такі незрадливі друзі.

Уже ходили озброєні і всі конторники, і всі ключники, і всі прикажчики, практиканти, і всі хлопці, що за добрий карбованець могли, заповівши, вільно знести голову самому господу-богові. Кінні і піші, по двоє і по троє, по десятку і цілими загонами, вони роз'їздили вдень і вночі по всіх кутках і закутках, вишукуючи крамольників.

Та, не задовольняючись з цього, вони за ті ж самі блискучі карбованці підкуповували дядьків, і ці, з величезною охотою ховаючи до кишені дзвінкий

метал, клялися на своїй таємничо прекрасній мові усіма святими, що вони таки аж ніяк, аж ніяк не „схиблять“. Але що значила ця обіцянка — ніхто напевне не знав. І, мабуть, і вони, самі ці селяни.

А тимчасом, не дивлячись на все це, і по селу, і по економії, на всіх парканах і на всіх тинах червоніли, біліли, синіли клаптики веселого паперу з тими самими підписами тих самих таємних усяких і невловимих, як щастя, „комітетів“.

Тимчасом, коли пан управитель та Пан-Падлючка ламали собі голову над питаннями, про які ми говорили попереду, наш бравий унтер-офіцер Фесько Андибер жив собі покійним життям із своєю Наталкою Полтавкою у лісі на третій ділянці. З нього тепер став завзятуший мисливець, і це його завзяття у повній мірі могла лише розуміти Наталка Полтавка та син управителя — студент якогось університету, якогось факультету, на ймення Коля. Ось вони удвох вештались по всіх найтемніших закутках лісу, приходячи під вечір стомлені, але щасливі, бо мали при собі коли не прекрасний екземпляр якогось гігантського крижня, то такий самий прекрасний екземпляр лісової красуні лисиці. Цілі дні вільного гуляння давали їм чудесну змогу міркувати і філософувати скільки влізе. Отож із Колі був вправний, досвідчений агітатор. Він з неослабною енергією навчав Феська Андибера таким незвичайним таємницям, від яких у простого смертного навіть поліз би догори чуб. Та цього не траплялось ніколи із Феськом Андибером. Бравий унтер-офіцер був наївна і легковажна людина і цими своїми властивостями міг би здивувати навіть найменшеньке у світі немовлятко.

— Ось ви говорите тут про революцію, гільотини, ханцузів усяких, а скажіть будь ласка, що оце ви робили б, знайшовши тут таку гільотиночку? “

На це питання студент Коля тільки зводив плечима і з усім своїм авторитетом починав тлумачити бравому унтерові. В тих коментарях мова йшла про те, що ці гільотини оджили свій вік, і згадки про них збереглися лише в історичній літературі та в деяких піснях, які теж цікаві тільки історикам: „До того ж, — читав далі лекцію студент Коля, — взагалі гільотина — це така неймовірно варварська, кривава річ, що ми, люди віку електрики й реклами, можемо тільки дякувати богам, що все це минуло. Революції, бунти, гільотини — це анахронізм, такий самий, як іхтіозаври, бронтозаври, мастодонти та інші страховища, що колись вільно гуляли по земній кулі, а тепер не потрібні навіть для звичайного зоологічного суду...”

Звичайно, Фесько Андибер був згоден із цими високими міркуваннями і по довгій павзі зауважував, що він „цікавий би знати, що то єсть таке бронтозавр, що про нього він, Фесько Андибер, не має ніякого уявлення, і чи вживали, а як так, то в який спосіб і його оті самі безбожні хранцузи, робивши свою революцію, що оце про неї йому так добре розказує студент Коля“. Тоді студент Коля, знищений універсальністю і дикістю свого співбесідника, починав довго з насолодою тлумачити, що то є за такий бронтозавр, коли він жив, коли умер і що від нього лишилося.

Як вправний учений, оратор і філософ, він довго зупинявся на історичних і передісторичних добах і ерах, з математичною послідовністю викладаючи, коли закінчилась архейська доба, що принесла нова, наступна за нею, чим цікавий для вчених і науки кембрійський період і, зрештою, яку роль в історії нашого світу посідає четвертична доба. Звичайно, для нашого бравого унтера лекції філософа Колі мали величезне значіння. Не днями, а годинами він відчував усім своїм еством безодню наукової пре-

мудрости і з таким завзяттям ляпав дурниці, що Коля без вагань помирав од несподіванки.

— Ось, це все дуже гарне, що ви розказали,— не второпавши, звичайно, ані єдиної думки, говорив Фесько Андигер,— а я вже так міркую: якби не було бога, то не було б і всього оцього, про що ви так докладно мені говорили.

Тоді Коля лягав на живіт і, пересміявшись п'ять хвилин, починав знову, притягаючи на допомогу всіх Дарвінів світу, тлумачити про еволюції, боротьбу за існування тощо, до того, що знову наш бравий унтер тільки кліпав очима і зрештою, махнувши рукою, пропонував вченому своєму студентові йти на вечірній переліт на якесь „Кругле“ або „Велике“ озеро, славне лише тим, що в ньому споконвіків не втонула навіть ще жаднісінька жаба. Студент Коля приймав пропозицію, але водночас зазначав, що вже на чому б не було, а він зробить з Феська Андигера вчену людину і вже, принаймні, втокмачить йому ту просту істину, що людина має походження од мавпи і що, таким чином, і він, і Фесько Андигер є нащадки цієї ефектної мами всіх своїх сучасних дітей.

Другого дня він справді приносив Феськові Андигерові якісь книжки; він їх називав „популярними брошурами“ і урочисто передавав своєму учневі. Учень цікаво дивився на ці незвичайні для нього речі, мацав пальцями папір, милувався з малюнків, які проте, на його зневажливий погляд, були просто „ніщо“. Бо скажіть, якій людині цікаві мальовані образи нікому не потрібних старих кам'яних молотків, сокир, костяних голок тощо! Отож, коли днів за кілька студент Коля навідувався до свого приятеля і, цікавившись долею книжки, питав про неї, Фесько Андигер з повагою повертав її йому такою ж чистенькою та охайною, як і брав, за тим лише винятком, що вона була розрізана і ледве-ледве прим'ята на окремих сторінках; ними, певно, закривала

Наталка Полтавка глечики з молоком, коли чогось не було кращого під руками. А може, і не накривала ними Наталка Полтавка молока і вони самі м'ялися, помимо волі й бажання свого невільного читальника. Бач, яке діло і хто й зна, що воно там було справді.

Це тільки підзадьорювало нашого невтомного студента, і він, замість безнадійно і сумно похитати головою, з усім запалом молодого вченого починав розказувати Феськові Андиберові про вагу знання взагалі і про незвичайно цікавий зміст ось цієї книжки зокрема. — „Умгу“ — бурмотів Фесько Андибер і тоді, вислухавши годинну промову свого патрона, зніяковілий і знищений, просив іще на якийсь час залишити йому книжку, бо він „як казати правду, ще й не торкався до неї“.

Таким чином, за якийсь час у нього в руках перебуло із два десятки книжок; та справа стояла так, що студент Коля не міг, мабуть, похвалитись напевне, чи бравий унтер зрозумів із них хоч якусь тисячну частинку.

Але вже самий факт добрих розмов та держання в руках книжок мав свої цікаві наслідки. А саме: Фесько Андибер сам іноді починав говорити незвичайно вченою мовою. Різні еволюції, принципи, революції так і сипались йому з рота, ніби із рогу достатку. Як коли це ставило його аж у надто комічне становисько, бо висока мова Феськова ніколи не могла похвалитись із своєї дотепности. Свою Наталку Полтавку він, приміром, уживав „дитиною мавпи“ і раз навіть зовсім не навмисне приклав цей епітет до свого патрона, зауважуючи, що „екстраординарна експансія синаші матері мавпи зазнала цілковитої нівеляції в наслідок ажіотажу, грюндерства і спекуляції на лісовому ринкові“. В перекладі на звичайну мову це означало Коліну невдачу на полюванні. Економна ж мова справжніх мисливців висловила б це в однім слові — „мазило“.

В. БЛАКИТНИЙ. ТВОРИ, ПОВНЕ ЗБРАННЯ. УКЛАВ,
Г. КОЦЮБА, ЗА РЕДАКЦІЄЮ І З ПЕРЕДМОВОЮ
АНДРІЯ ХВИЛІ

„Лірик, трибун, бовць і громадянин революційних днів молодой України, В. Блакитний відбив, як у калейдоскопі, все це у своїй творчості. Він цілком до кінця і без вагань вірив у революцію, він без компромісів, як революціонер, ненавидів своїх ворогів, він нищив їх без жалю, бо монолітна була його психіка і воля його не знала вагання у цій боротьбі. З українських рямок жорстокої й великої епохи дивиться на нас лірик бурі, натиску, поет і революціонер бурхливих місяців і років 1917—21—В. Блакитний - Еллан“. (Із передмови А. Хвилі).

Шановний читачу! Ми нічого не можемо додати до цієї характеристики великого поета. Ми нічого не можемо ні змінити, ні додати. Як доба пролетарської революції колосально протуберанцями буде світити в наступні віки, так буде світити нашим нащадкам ім'я і творчість одного з найкращих її синів — творчість Василя Еллана - Блакитного.

Тепер вийшла повна збірка творів цієї дивної людини. Чи варто ж говорити про те, що кожен із нас, одіславши інші свої справи, повинен хоч на маленьку годину віддати свій розум і чуття в розпорядження надхненного серця цього незрівняного поета і великого комунара?!

Книжка вийшла великим форматом, на прекрасному папері, має багато портретів В. Еллана в різні часи його життя. Тут В. Блакитний у семінарії, безусий юнак і з великим опуклим чолом. Там В. Блакитний — повстанець, керівник загонів, у кашкеті і з бородою. І коли дивитися на цей портрет, то мимохіть на думку спливає епоха великих зсувів. Кожна риска цього портрета пахне гомоном революції, викликає у пам'яті великі події великих днів. У книжці вміщено всі розшукані до цього часу поезії, оповідання й нариси Василя Блакитного. Так само його прекрасні сатири, усмішки і жарти. Тут же вміщено цілу серію його керівних статтів з усіх галузей мистецтва. ДВУ приклало всіх зусиль, щоб із зовнішнього боку зробити книжку якомога кращою, гідною імені батька української пролетарської літератури. Коштує вона 3 крб. 50 коп.

Од цієї промови Коля тільки вирячив очі, і, стомлений до смерті, печально зазначив: „Так, Феську, кон'юнктура була дійсно несприятлива“. На це бравий унтер зауважив, що „все буде добре, бо барометр уже показує сприятливу годину, а флюгер свідчить за прекрасний зюйд - ост“.

Ось який став Фесько Андибер, пройшовши через руки філософа Колі і з невідомо якого університету. Він став задаватися, і вже не тільки перед Наталкою Полтавкою, а й перед своїми приятелями, як од перед Максимом Залізняком, Іваном Наливайком та Мусієм Грачем. Коли якось останній, зайшовши до Феська Андибера, запитав у нього: „Що нового?“, то Фесько Андибер, поважно закрутивши свої вуси і з філософськими інтонаціями в тоні відповів: „Акції спекулятивно настроєної частини нашої соціальної верстви незмінно котяться вниз, і скоро буде час, коли вони зазнають абсолютної поразки, не будучи спроможні далі котируватися на ринкові і що, до речі, соціально - політичний барометр указує на грозу, а флюгер незмінно показує на норд - ост“.

Від цієї мови на Мусія Грача напав цілковитий жах, і, коли б не його давня приязнь до Феська Андибера, він безперечно з того самого моменту налагодив би свої п'яти із третьої ділянки. Проте, ми не знаємо, як уже воно сталося, але Мусій Грач не налагодив своїх п'ят. Навіть ніби нічого особливого й не трапилось. Коли ж прийшов студент Коля тягти Феська Андибера на вечірній переліт, то застав обох їх у позі, далекій від будь - якого непорозуміння. Мусій Грач, по - братському поклавши голову Феськові Андиберові на груди (Фесько лежав на траві), уважно слухав цього нового філософа і аж рот розкрив од захоплення.

На жаль, студент Коля нічого не почув із їхньої мови, бо Наталка Полтавка завчасу встигла запаморочити його голову такими прекрасними пиріжками, що їх ще

ніколи не бачив наш білий світ. А коли вони, тобто студент Коля та Фесько Андибер, пішли на полювання і цікавий хлопчина поцікавився знати, про що Фесько Андибер так мило розмовляв із своїм приятелем, останній у невизначній формі зазначив, що то були „інтимні справи евристичного характеру щодо індивідуальних претенсій прекрасного амура до так само прекрасної Хлої на підставі законів достатніх підстав“. Ось тоді студент Коля узявся за голову і, пильно поглянувши на бравого унтера, сумно сказав: „Пропаша ви людина, Фесько Андибере!“ Фесько Андибер цілком погодився, але додав, що на підставі законів, які визначив якийсь великий німецький вчений, ніщо на цьому світі не пропадає і не гине і що, таким чином, Фесько Андибер може спокійно жити скільки влізе на цьому прекрасному із найпрекрасніших світів. Тоді студент Коля, загубивши раптом чомусь свою вічну жвавість, так само сумно відповів, що було б добре, коли б справді цей закон мав постійну силу у нашому прекраснішому із усіх прекрасних світів, але бач—цього немає,—закінчив він,—вчора бо в економії згоріло п'ять тисяч копиць пшениці з тим, щоб уже напевно ніколи не набрати своєї такої реальної форми.

— Заспокоймося на тому,—зауважив Фесько Андибер,—що, згідно із законами цього самого вченого, навіть найменший грам тієї пшениці не загинув зовсім. Правда, коли попелу залишилося не так і багато, то зате студент Коля повинен радіти з того, що до нашої атмосфери приєдналося багато тисяч кілограмів усяких хемічних речовин, як от кисню, азоту, калію, кальцію, як про це й написано у тих книжках, що він їх з доручення свого патрона мав гризти місяцями проти своєї власної волі.

— Але ж ти великий хитрун,—з підозрінням подивився на нього студент Коля.—Виходить, що мої „нечитані“ (Коля підкреслив це останнє слово)

книжки ти визубрив до станнього слова і тільки прикидаєшся дурником.

— Бачите що,— мовив Фесько Андигер,—коли б я навіть і не читав їх, то однаково мені не проминути моєї гіркої долі, слухавши вас три місяці по чотири, вісім і десять годин під заряд.

Тимчасом, поки наші філософи міркували про високі речі, економії доводилось все гірше і гірше. Хвиля пожеж, як видно із зауваження студента Колі, докотилася й до неї. Управитель вживав усіх заходів упіймати злочинців, але ті були невловимі, як тінь. Тоді вже годі було і бравому унтеру та Колі бавитись у філософії. Управитель поставив їх під рушниці, і вони мали і вночі і вдень вештатись по закутках, вишукуючи крамольників. Але тих не було. Управитель кипів, кидав громи і блискавиці. Те саме робив і весь інший штат економії, звичайно, за винятком бравого унтера, бо він ніколи не здатен був загубити свій спокій, що, переплітавшись із наївними вихватками, хоч с'як-так освіжав задутливу атмосферу маєтку.

Так ось одного разу, коли управитель із сином і головним конторником обмірковували якісь незвичайно важливі питання, до контори несподівано вперся сам Фесько Андигер і, браво стукнувши каблуками, таємничо зауважив, що: „кон'юнктура в лісі починає пахнути незвичайним ароматом і що студент Коля хай негайно ж абстрагується від усяких спекулятивних матерії і негайно ж хай хапається за свій прекрасний арбалет“. Звичайно, всі вирячили очі на цього божевільного, а управитель, з розгону гепнувши кулаком об стіл, закричав щось таке страшне, що бравий унтер, як тільки міг вправно і швидко, підняв руку до козирка і, стукнувши каблуками „рад стараться“, хотів змитися менш за найменшеньку півсекунду. Звичайно, студент Коля зупинив і гнів батьків, і ноги Андигерові і за одну хвилину „конфіденційної“ розмови довідався, що в лісі просто - на просто з'явилася

родина вовків і що Фесько Андибер „достеменно“ знає, де вони „обарложилися“, і що, на його думку, їх можна взяти навіть „голими руками“. Але ця історія із прекрасною промовою Феська Андибера про ароматну кон'юнктуру вовків і арбалети ледве не спричинилась до правдивої для Феська ж Андибера катастрофи. Спочатку управитель був страшенно розгнівався, але тільки за нахабство Феськове Андиберове та за його ідіотську мову. Далі йому, заспокоєному, раптом прийшла до голови рокова думка на тему: де оцей бравий і дурний, як пень, унтер міг набратись ось цих арбалетів, кон'юнктур і ароматів? А коли він набрався, то з яких таких джерел? А коли такі джерела існують, то чи не переходується таки ж там, поруч з кон'юнктурами, такі речі, як революції, бунти, комітети, пали — бий і таке інше? Словом, старий управитель ляснув себе по лобі і, покликавши до себе Феська Андибера, мовив:

— Скажи, голубчику, із яких джерел ти набрався такої вченої мови. Тільки не май, будь ласка, мене за дурня і не спробуй, боже боронь, щось ізбредати?

Фесько Андибер знизав плечима і, витягши руки „по швам“, спокійно мовив:

— Так точно, в книжках начитався, ваше благородіє.

— Похвально, похвально, але в яких книжках?

Фесько Андибер знову приклав руку до козирка і належним чином відрапортував, у яких саме книжках. Правда, він тут трішки схитрував, за довгою низкою назв прочитаного забувши зазначити ті із них, де йде мова про ринки, спекуляцію, ажіотаж, гільотини, соціалізм та інше.

Управитель урочисто тер руку. Яка дрібниця може поставити людину на вірний шлях до відкриття кодла тієї крамоли! Він почував себе справжнім Шерлоком Холмсом, бо з самого дня народження убачав у собі первокласного логіка. Коли

Фесько Андибер читав літературу, то мусив же він її десь брати; мусили, виходить, бути люди, що йому цю літературу поставили; а коли мусили бути ці люди, то навіть примітивна логіка каже узнати, що воно за такі одні?

Отже старий управитель моментально відчув, що тут пахне не менш як якимись — „соціялістами“, „демократами“, „народовцями“, „комітетами“ і що за якусь годину - дві усі вони будуть йому пищати у жмені.

Ось як він думав. Фесько ж Андибер не думав нічого і не бачив і не чув, крім того, що у нього тримтіли коліна та рука, протягом усього цього часу прикладена до козирка. Визволив його із цього стану сам студент Коля. Пересмикнувши плечима, він zarazом звільнив Феська Андибера од тримтіння, а свого папашу — від лаврів Шерлока Холмса.

— Заспокойся, тату, — мовив учений студент. — Цей Фесько Андибер читав лише те, що я вважав за потрібне йому давати.

— Так це, виходить, ти?..

Фесько Андибер моментально ожив і, цокнувши каблуками та приклавши знову до козирка руку, мовив:

— Так точно, вони, ваше благородіє.

Після цього наш Шерлок Холмс, пославши під три чорти бравого унтера, прочитав докладну лекцію вченому студентові про кляси в суспільстві і про те, як не треба тикатися туди, куди не несе дурна голова, хоч би у ній містився архів цілого факультету. Син подякував за лекцію і, наздогнавши Феська Андибера за гони від контори, подався з ним „розряджувати лісову кон'юнктуру“.

Але подія в конторі не пропала задарма для Феська Андибера. Він став уважніший і дбайливіше ставився до своїх обов'язків охоронника. Ось тисячу разів він ходив біля оцього пенька, а ще ніколи йому в голову не припадало заглянути в дупло.

Тепер же він, провозившись біля нього із п'ять або й більше хвилин у якійсь напруженій праці, несподівано для себе побачив там цілу купу червоненьких папірців, очевидно проклямацій. Не чувши під собою ніг, він був зірвався вже бігти, але по дорозі зупинився і, дбайливо обмацавши усі кишені та переконавшись, що там таки вже немає нічого підозрілого, помчався до контори доповісти своєму панові про цю подію.

Пан, звичайно, приїхав на прольотці із конторником та врядником, пильно обдивився і пеньок, і біля пенька і, похапливо заховавши проклямації та скося поглянувши на Феська Андибера, мовив: — А це не ти їх часом сюди поклав, голубе?

Фесько Андибер по-салдатському нерухомо витримав погляд, а потім наївно, але з резonom відповів:

— Якби це він їх сюди поклав, то навіщо б про це казав своєму панові. — І додав: — Звичайно, коли пан йому вже не йме віри, то на те він і пан, щоб звільнити його, Феська Андибера, од виконання обов'язків лісничого на третій ділянці.

Управитель тільки махнув рукою і поїхав із третьої ділянки.

Але на цьому не закінчилися пригоди Феська Андибера. Другого дня, блідий як смерть, він ще до схід сонця улетів до пана-управителя і, вже не прикладаючи руки до козирка й не стукаючи каблучками, а лише цюкаючи зубами, повідомив, як вночі у лісі він бачив троє чи четверо „соціалістів“ і що ті, зайшовши до Феська Андибера, поїли „п'ять хунтів сала, випили самовар чаю“ і весь час запрошували Феська Андибера стати довіреним „комітету палити панські маєтки“.

Пан подивився на перелякану постать бравого унтера і голосом, викуваним тисячею сарказмів, кинув:

— А чого ж ти їх не заарештував, чому ти їх не припер сюди, до контори?

Пан іще наговорив купу неприємностей. Із усієї його мови було ясно, як день, що Фесько Андибер „баба і боягуз, що таких лісничих треба гнати у три ший, і що зрештою, тільки якась інституточка із шляхетних дівчат могла так перелякатися, щоб прийняти троє паршивеньких студентиків за чотирьох страшних соцілістів“.

Фесько Андибер похилив голову. Коли ж пан заспокоївся, він боязко і тремтуче зауважив йому, що він тих „соцілістів“ із їхніми усякими гільотинами та іншими жахами боїться більше, ніж огня, бо, як казав молодий панич — студент Коля, оці „сіцілісти“ — правдиве лихо для тієї людини, з ким вони здибаються. Але звичайно, коли пан каже, що в тих „соцілістів“ нема нічого страшного і що вони такі саме студентики, як би от, приміром, Коля, то він, Фесько Андибер, ручається на голову: хай тільки тепер вони йому попадуть до рук, то від них і грам протоплазма вже ніколи не виставить своєї кандидатури до... Фесько Андибер хотів сказати ще слово „парлямент і конституція“, але якось цілком вигадково прикусив язика і закашлявся. Одкашлявшись, він узяв під козирьок і, рівно ступаючи, впевненим кроком вийшов од пана.

В обід, обійшовши вже кілька разів свою третю ділянку, Фесько Андибер прийшов додому. Тут Наталка Полтавка по секрету повідомила його, що приходили Мусій Грач та Іван Наливайко і що вони щось таке мають йому сказати і щоб він негайно брав рушницю і йшов до трьох дубів, бо там, як додала вголос Наталка Полтавка, „чути, ніби щось рубає дерево“. Але повідомлення це не справило на Феська Андибера аж ніякого вражіння. Фесько Андибер, бувши до всього іншого ще й скрипаль, добре пообідавши, узявся до скрипки і, загравши найвеселіших, яких тільки знав, танців, примусив Наталку Полтавку узятися в боки і протанцювати йому всі горлиці, гопакі, дудочки та козачки.

Він мав чудесний настрій і більше, ніж коли, говорив своєю високою мовою найтемніші змістом промови, і такі довгі, що їм і кінця не було видно. Він тут згадував і „кон'юнктури“, і „ситуації“, і „фізику“, і „метафізику“, і „абстракції“, переплутуючи це все із „суб'єктами“, „об'єктами“, „рефлексами“ і т. ін., що від цього Наталці Полтавці аж заболіла голова.

Тільки коли вже вона зовсім стомилась — не стільки від танків, скільки від промов свого мужа — і, майже непритомна, впала на лаву, Фесько Андибер повісив на місце скрипку і, весело посвистуючи, подався до трьох дубів.

Там він несподівано для себе побачив особу, дуже подібну до Мусія Грача, що старанно, як тільки могла, підпнювала кучерявого дубочка. Фесько Андибер, постоявши і помилювавши із цієї роботи, обережно підійшов до злочинця і, висмикнувши сокиру, скільки міг влучно дзенькнув його кулаком по башці. Башка, звичайно, свиснула об землю, але тимчасом із-за кущів вискочили ще дві невідомі постаті і своєю чергою взяли в роботу нашого бравого унтера.

Ось тільки тепер він узнав, що то за прекрасна річ — спритні руки, коли вони карають не гупавши і ллють кров так, ніби жартуючи. Проте, менш ніж за п'ять хвилин очі йому підмалювалися синцями, а біля носа і рота захлюпотіла кров. Але Фесько Андибер непритомний не упав на землю. Він просто лежав собі, не пручаючись. Тимчасом злодії з особою, що дуже скидалася на Мусія Грача, на чолі, шаснули в гушавину. Пролежавши так із п'ять або десять хвилин, Фесько Андибер, ледве здержуючи зрештою гнів і лють у своєму бравому серці, не забувши проте повільно, як і завжди, запалити цигарку, подався до економії, де з прокляттями, забуваючи за хвилюванням обличчя і прізвища злодіїв, розказав про всю цю історію своєму панові, втуливши в свою

мову лише разів із вісім „комбінацію сплюндрованого нітрогліцеринового носа“ і ще щось у цьому роді. Пан наказав йому вимити „пику“ і, тимчасом гукнувши на студента Колю, звелів йому зібрати свої бойові сили та вирушити в похід навздогін за „соцілістами“. Коля протягом літа виявивши себе за чудесного мислвця, захотів тепер довести світові, що він має в собі здібності ще й першокласного полководця. І тому, менше ніж за п'ять хвилин, на осідланих конях біля контори вже танцювали ключник Покришка, урядник Пан-Падлючка, практикант Одиночка, старший наглядач Басараб і ще кілька відважних людей.

Отже, ясна річ, що Феськові Андиберові не було часу звертати увагу на свою „пику“. Він із швидкістю блискавиці, злетівши охляп на коня, помчався перед загonom з функціями провідника. Ось тоді вони об'їздили вздовж і впоперек усі ліси, обдивилися всі кутки, витолочили в болоті всі очерети, та нічого не знайшли. Бісової пари діти, оті „соцілісти“, ніби провалилися крізь землю. Про їх присутність свідчив лише надрубаний дубочок та кілька плям червоної рідини, що мала бути кров'ю Феська Андибера, яку він так героїчно проляв, змагаючись за недоторканість майна своїх панів.

Після всього цього панові-управителеві, що так довго і так уважно, мабуть,— цілу хвилину, дивився на скалічену фізіюномію Феська Андибера, закрутило у носі, і він пошвендяв із своєю кавалерією геть, як пес після охоти на мух.

Коли він це зробив і копита його кавалерії вже далеко затупотіли на великому шляху за лісом, Фесько Андибер помалесеньку покопотів додому. Біля „Білої Криниці“ він раптом схопився із свого коника і, нагнувшись до води, ізмив із своєї „пики“ не тільки всю кров, але навіть всі синяки, так що коли потерпілий у боях із бунтарями наш бравий унтер повернувся до своєї Наталки Полтавки, тій і

на думку не спало, що ось тільки пару годин тому Фесько Андибер ледве не впав жертвою від рук невідомих бунтарів і „соцілістів“. Але ж уже в цьому житті ведеться так: звійшовши у якісь гостюки, будеш зустрічати їх, мабуть, аж до своєї ями. Так оце трапилося і з Феськом Андибером. Ледве встигши проспати годин п'ять чи шість після відомих над пригод із „соцілістами“ та після пампушок Наталки Полтавки, всявся наш Фесько Андибер за квас освіжитись, як йому знову довелося зазнати прикрих непорозумінь у стосунках із тими самими непевними людьми. Справа була ось яка.

О десятій чи об одинадцятій годині, коли вже стемніло, Фесько Андибер, захопивши зброю, пішов на обхід своєї третьої ділянки. Веселий з роду, а також значно зміцнений своїми шістьма годинами сну та квартою квасу, він, тільки б одігнати від себе всякі непорозуміння й жахи, весело заспівав пісні, в якій ішла мова про чорні брови, карі очки і ще щось у цьому роді. Звичайно, коли б точно додержувати службових правил, лісничий мав би свій обхід робити тихо, без усяких співів і навіть шелесту, щоб, відома річ, не відігнати, попередивши вчасно, можливих злочинців. Та що ці закони значили для Феська Андибера! Йому було, як ніколи, сумно вештатись самому в лісі ось в таку пору усяких бунтів, пожеж. Отже, щоб одігнати всі свої неприємні передчуття, він і співав згадану вже вище пісню про чорні брови та карі очі.

Але тимчасом, поки він виспівуючи намагався відігнати від себе свої неприємні передчуття, із темних кутків вийшла пара темних постатей і, так само несподівано, як і всяке нещастя, що падає на людську голову, мовчки зупинились обіруч бравого унтера. Звичайно, від цього в нього тільки затремтіли коліна. Ледве повертаючи язика в роті, але не дуже хапаючись, він тоді запитав, що одим чорним постатям треба від Феська Андибера... Потім

починаючи з Адама і Єви, дуже довго і дуже поволі тремтючим голосом він став розповідати їм про своє життя. І так говорив він до того часу, поки цілком не виявилось, що він є просто звичайний лісничий, який чесно собі заробляє на святий шмат хліба.

Тоді невідомі чорні постаті з великим ентузіазмом палко і нестримно зауважили попередньому промовцеві, що вони ото і є ті самі комітетчики-палії і що вони були б безконечно раді, коли б Фесько Андибер приєднався до них, ставши індивідом для консолідованого контакту із комітетом. Отже, ці люди палко із ентузіазмом затягали в своє болото Феська Андибера, та ніяк не могли цього зробити до кінця, він бо ніяк не міг зрозуміти, що од нього хочуть.

— Ах, боже наш,— вигукнула зрештою одна із чорних постатей, залишивши в спокої високі матерії,— що ми від тебе хочемо?! Ми од тебе хочемо, щоб ти підбурював людей палити економії, бити панів і загалом робити революцію.

Тоді Фесько Андибер почухав потилицю і, після хвилинної павзи, зауважив:

— Революція хай собі буде революцією, але він, Фесько Андибер, не згоден приєднатися до такої акції, бо й без цього мужицька верства дуже вправно і економії палить і носи розбиває, не минаючи і таких маленьких людців, який є їхній співбесідник Фесько Андибер. Зідхнувши, Фесько Андибер почав розказувати невідомим свої останні пригоди біля молоденького дубчика і закінчив так жалісно, що йому самому аж закапали сльози із очей. Але дві чорні постаті ніяк не відставали від Феська Андибера і, як тільки могли, красномовно доводили йому, що вони саме й є соціалісти і хочуть зробити таким самим Феська Андибера. Це зауваження дуже зацікавило Феська Андибера. Виричивши очі та пильно придивляючись до кожного, він перепитав, чи правда цьому, і, склавши руки з благанням, просив дозволу

хоч одним оком глянути на таких „абсолютно догматичних“ людей. Він навіть поліз був до кишені по сірники присвітити, та одна з чорних постатей, притримавши його, сказала:

— Фесько Андибер буде мати ще доволі часу роздивлятися, а тепер треба робити діло, а воно полягає в тім, щоб Фесько Андибер негайно ж біг на село і розклеїв ось ці проклямації.

— А це добра справа, — мовив Фесько Андибер, приклавши пальця до губ, — це добра справа, ось ці всякі проклямації, — і простяг руки, щоб їх швиденько захвати під полу.

Але тут трапилось якесь цілком непередбачене непорозуміння. Замість проклямацій він раптом своїми чортяче дужими руками схопив за карки обох „соціалістів“ і менш, ніж за малюсіньку секунду, повторив з ними те саме, що колись і з своїми приятелями Максимом Залізняком та Іваном Наливайком. „Соціалісти“ стукнули себе лобами так дебело, що в них полетіли із очей цілі снопи метеоритів, а Фесько Андибер, користуючися з цього моменту, швиденько обкрутив їх мотузкою, що невідомо де взялася йому в руках, і вже тоді, вишпорячи по кишенях, з великим філософським спокоєм зауважив:

— Це ж, правда, мої панове, цікаві речі оті проклямації. Дуже цікаві. А то ще, як говорив мені наш студент Коля, є всякі гільотини, такі, виходить, французькі машини. І от якби ці французькі машини були мені тепер у руках, то я вже якось найшов би їм що робити. Ну, а як нема, то доведеться братись за такі заходи, яких одного разу вжили сільський урядник Пан-Падлючка та старшина Гуня, перед тим добре прикрутивши до лавки у буцегарі не кого іншого, як самого Андибера.

За цими словами Фесько Андибер, переклавши собі в кишеню все, що мали таємничі постаті, узяв вільний кінець матуза і, скрутивши вдвоє, почав підкидати його високо вгору з тим розрахунком, щоб

він зупинявся лише тоді, коли зустрічав на своїй путі спину і плечі своїх спільників. Це він робив дуже довго і дуже старанно; йому аж помокріла спина і з чола полився правдивим градом трудовий піт. Скінчивши цю марудну роботу і взявши за цей самий кінець вже більш спокійними руками, Фесько Андибер став легенько підштовхувати своїх спільників до панської контори. Звичайно, ті, привітані у такий невдячний спосіб, реагували на все це так само, як Фесько Андибер на лавці у буцегарні, особливо ж один з них. Він увесь час намагався довести Феськові Андиберові, що він щось зовсім інше, цілковито неподібне, щось стороннє, випадкове, словом— май тільки Фесько Андибер охоту слухати, і він би за одну хвилину довідався б до дна самої суті. Але він слухати не хотів, бо знав, що „солов'я баснями не кормлять“; і лише байдуже і одноманітно лінивим рухом забивав назад у рота своїм твердокаменним кулаком признання нетривкого „соціліста“, скоро лише той наближався до дна самої суті. „Знаємо вже таких фаланстерів“. І зідхаючи з жалем довго і докладно додавав промову про занепад моральної категорії і тяжкі обов'язки людини, покликаної новим Заратустрою. Що ж були за єдні ці „фаланстери“, Фесько Андибер так і не міг узнати і то лише через свої руки, що так і поривався до зубів, скоро лише хто розтинав їх, щоб мовити останнє слово признання. За півгодини, коли вже фізіономії учнів нового Заратустри нагадували цілком потовкмачені кавуни, Фесько Андибер, урочисто вперши до контори і цокнувши каблуками та прикладаючи руку до козирка, віддав панові - управителеві рапорта про те, що „на третій ділянці барометр показує сприятливу годину, яку намагалися були своєчасно порушити ось ці двоє: фермент та католізатор, але їхню активну діяльність цілком неутралізовано, як це і може бачити пан-управитель на свої власні очі“. При цьому Фесько Андибер дуже дбайливо

Шановний читачу, перед вами велика, вам невідома ще книга письменника, дивного своєю незвичайною долею. Перед вами книга Панаса Мирного. Як багато з вас, думаючи про долю цього полтавського пустельника, що місце класика в українській літературі посідає ще з старокнязівських часів, як багато із вас, думаючи про нього — дивувалося: живе людина майже ціле століття, а написала лише один роман та кілька невеличких оповіданнячків. Ні, це не так, друзі! Це зовсім не так! Поки ви сиділи, думали й дивувалися, Панас Мирний теж сидів, писав і переписував начисто. І коли ви вже скінчили дивуватися і, одклавши свої думки додумати іншим часом, узялися до своєї роботи, тоді ото Панас Мирний, цей дивовижний полтавський міцнучий дідуган, підвівся з-за столу і, накинувши свою стародавню свиту, рішуче подався до Державного Видавництва України. В дивний, чарівний спосіб, зійшовши на сходи до ДВУ, він розплився в повітрі, і тоді там, де він був перед цим, зупинився, розіорнувся величезний сувій чистого паперу. Всі люди, що були там присутні, усі люди розкрили роти, щоб охнути, але — бідні і бідні люди! — вони не мали ні часу, ні змоги отак і крихітку і зробити. Бо їх принітило ще більшє диво. Десять із повітря бо налетіло цілий мільйон свинцевих друкарських літер. Вони, як салдати, шикувалися в повітрі, і, в міру того як розіортався сувій чарівного паперу, дружно, колонами, падали на нього і потім зникали, залишивши видруковані аркуші книги. І вже далі, як все це скінчилося і перестав розіортатись чарівний сувій, повітря зупинилося знову і у вестибюлі Державного Видавництва України знову явився полтавський дідуган. Але тепер замість рукописів він тримав у руках книгу. Це був його великий роман: „Повія“... Запам'ятайте: книга, що її історію ми тут розказали, має 632 сторінки великого формату (40 друкованих аркушів).

ДВУ на знак своєї якнайширшої приязні до полтавського пустельника, так само як і до вас, любий читачу, призначило їй ціну лише 2 крб. 50 коп. Беручи до уваги все сказане, а також брак паперу та його незвичайну дорожнечу, ми б не сказали, що книжка коштує дорого. Ні, це не дорого. Це дуже недорого. И ми певні, що ви її купите так само, як і чергову книжку нашого „Літературного Ярмарку“.

Бувайте здорові!

підсадив по черзі фермента і католізатора нижче спини коліном, від чого вони по черзі, на півтора сажні перший і на сажень другий, одлетіли в напрямку стола, де сидів пан-управитель. Потім сталося щось цілком несподіване ні для пана-управителя, ні, тим паче, для Феська Андибера. Одна із таємничих постатей, що, на думку Феська Андибера, мала бути ферменом, захиталася в усі сторони і, з тоскою та сльозами на очах ледве-ледве пролопотіла голосом вченого студента Колі:

— Ах, папа, папа, що він із нами зробив.

Годі й говорити, що Фесько Андибер цілком скам'янів і очима теляти, коли воно дивиться на нові ворота, стежив за тим, як пан-управитель, зірвавшись з місця, спочатку з усієї сили тріснув Феська Андибера в ухо, а потім кинувся до зв'язаних „соціалістів“.

— Ось так катаклізма,— зауважив Фесько Андибер, слухаючи чмелів у своїй власній голові.— Хто б міг подумати, що „соціалісти“ так яскраво скидаються на студента Колю і вряdnика Пан-Падлючку.

Простоявши таким чином дві хвилини, час цілком достатній прийти до пам'яті, Фесько Андибер кинувся до студента Колі і, як тільки зміг, найвищим стилем став прохати пробачення за таку „казуїстичну диверсію і скомпрометований комплімент“, як говорилося в одній із тих книжок, що її давав читати Феськові Андиберові студент Коля в оні времена.

— Пішов к чорту із своїми компліментами і диверсіями,— розлючено тупнув ногами студент Коля.

Певна річ, що після цього Феськові Андиберові робити в конторі вже нічого де лишалося, і він, сумно схиливши голову, почвалав на подвір'я, а далі й на третю ділянку, де вже чекала на нього макітра вареників, що їх наготувала дбайлива Наталка Полтавка.

В цьому розділі ми мали змалювати картину, як ото Фесько Андибер прийшов додому і як перед

ним стояла макітра з варениками, і як він, як праведник господній, по трудах веліх і клопоту турботному узявся до тієї національної української страви. Цікаво, що це, мабуть, уперше за довгий час Фесько Андибер, умочаючи вареники в сметану, не побачив перед собою прекрасних фізіономій урядника Пан-Падлючки або старости Гуні. Замість них із моря сметани виглянуло стурбоване обличчя пана-управителя, і наш Фесько Андибер водночас із жагучим Наталчиним поцілунком в праву щоку відчув такий самий жагучий жар у лівому вусі, в тому самому, що мало щастя з годину тому зазнати ласки від пана-управителя. І як тільки він згадав про це, то в усі йому ментально задзвеніло, і він, за все-народнім українським звичаєм, запитався у своїй любій Наталки Полтавки: „В якому вусі дзвенить?— з тривогою чекаючи, чи не вгадає ця чарівна жінка, в якому вусі у Феська Андібера дзвенить і, в залежності від цього, чи збудеться його бажання, чи ні. Наталка Полтавка, що стояла позад Феська Андібера і горнулась йому до щоки, з правого плеча, вдалася до хитрощів, цілком вірно гадавши так: коли вона, Наталка Полтавка, стоячи праворуч біля самого Феськового вуха, не чує ніякого дзвону, то, очевидно, цей дзвін має місце ліше у лівому вусі. І тому так і сказала на запитання Феськове Андіберове:

— Звичайно, у лівому,— і тут же додала:— а що, вгадала?

Фесько Андибер щиро відповів:

— Так, Наталко Полтавко, вгадала.

Отже його бажання, безперечно, збудеться.

Але тут якраз і настав тяжкий момент для нашого щасливого унтера. Адже Наталка Полтавка була жінка, а вже коли, як можна було гадати із слів Феськових Андіберових, в повітрі запахло якимось таємницями („збудеться чи ні“, а що саме?!!!), то вже щоб там не було, а вона, безперечно, повинна знати

усе до волосинки. Ось через що вона ще ніжніше притулилася до Феськової щоки, і, ласкаво замуркотівши, як маленьке тепленьке котеня, поставила перед Феськом Андибером в незвичайно делікатній формі категоричну вимогу розказати їй, що ж саме має збутися. На честь нашому героєві мусимо сказати, що він і тут, противно практиці безконечної кількості мужчин нашого часу, не мав ні найменшого бажання або вміння хоч будь-як критися від Наталки Полтавки. Навпаки, він щиро одкрив рота для докладної відповіді. В цей момент біля вікон їхньої лісної хатини щось затупотило і, згодом, до кімнати, очевидно, забувши про всі недавні непорозуміння, влетів не переляканий Мусій Грач.

— Цілуєшся, чорти б тебе забрали, — вигукнув скільки можна товариським тоном цей нащадок колишнього барда, забачивши таку милу картину, що ми її перед цим описали, — а того й не знаєш, що од твого лісу вже скоро лишаться самісінькі пеньочки.

— Хіба вже горить? — так само не перелякана на смерть обізвалася безконечно мило до Грача Наталка Полтавка.

— Ну звичайно мусить горіти, — відповів собі і їй вкупі Фесько Андибер і, схопивши свого малахая та незмінну товаришку рушницю, весело вийшов з Мусієм Грачем у ліс.

Ще було зовсім темно і ніщо не вказувало на те, що за якісь дві-три години мав прийти прекрасний осінній ранок. Зорі горіли точнісінько так, як вони горять зразу після півночі; шелестіли дерева, так само як вони шелестять, коли знають, що ще увесь білий світ солодко спить у подушках, на сіні й на соломі; проте, в повітрі носилося щось тривожне, щось незвичайне, і це незвичайне, як зауважила Наталка Полтавка, була прекрасна червона заграва на сході — там, де ранком з'являється сонце і де могутніми грядями колись летіли у небо стовбури

сосен. Сумніву ніякого не було. Саме із того краю, де сходить сонце, потяг легесенький нічний вітерок, і ніс Наталці Полтавці легесенько залоскотали ті пахоші, які бувають лише від горілої смолистої сосни.

В цей саме момент, коли Наталка Полтавка за-уважила, що має горіти саме сосна, а її Фесько Андибер із Мусієм Грачем пірнули в нічну пільму, пан-управитель стояв біля свого вікна і стурбовано тер очі. Чи не омана, чи не здалося йому? Зірниці чи пожежа там на сході — ось про що він думав, стурбовано й похапливо протираючи вкупі і свої очі і запітніле від нічного холоду вікно. Та за якусь хвилину сумніву вже не було. На сході була пожежа; язиками червоного полум'я вона щохвилі більше залізала обрїй.

Пан швидко вискочив надвір будити все мертве й живе, гасити пожежу. Він пробіг до контори і, розбивши з несамовитим криком „пожежа“ вікно, кинувся до кухні, звідтіль — до казарми, де спокійно спали робітники, потрясаючи урочистим храпом до фундаменту всю дебели старовинну будівлю.

В казармах було непровидно темно, та це не спинило управителя. Його крик падав в просторах казармах як в глуху безодню порожньої бочки. Тоді раптом все загуло, закричала, затупотіло. В непровидній темряві люди ніби навмисне без ладу кидались до дверей, далячи і тиснувши одне одного, спотикаючись, падаючи, і з гвалтом вертаючись назад до казарми. Галас посилювався ще від того, що в сусідньому бараці спало півсотні дівчат. Зачувши тепер про пожежу, вони створили таку веремію, що разом на все село завили собаки; тоді ж на дзвіниці захований і переляканий на смерть дід Тпрузьма з одного маху випустив цілу дивізію розпачливих, смертельно зляканих звуків. Словом, піднялося щось страшне, паніка, якої економія ще не бачила звуку. Ось тоді то на подвір'ї несподівано з'явилося двоє вершників. Коли б люди були не такі перелякані,

то всі, безперечно, упізнали б у них Феська Андибера та Мусія Грача. Але нікому не було до цього діла, всі вовтузилися в темних казармах, розгублені і перелякані внівець. Фесько Андибер, як управний вояка, весело і дуже швидко поклав край цьому невдячному видовиську. Поставивши Мусія Грача ліворуч дверей, а сам ставши праворуч, він, владно і голосно потрясаючи малахаєм у повітрі, загукав :

— По одному вилітай, чорт би вас забрав, піонерія!

Владний і можний його оклик підрізав „піонерію“ біля самого кореня, і все навколо раптом ушухло. Люди, почувши знайомий і безбоязкий голос Феська Андибера, важко зідхнули, зупинили свою дику метушняву, і тоді одне за одним, як черідка гусей, потяглися з казарми. Цього тільки й треба було Феськові Андиберові, що увесь палав диким, але законним і шляхетним гнівом.

— Як,— гукав він,— сотня отаких здоровенних гевалів підняли отаку манчестерську піонерію, як маленькі дітки?!

За цими словами його караючий малахай, а разом з ним і рука Мусієва Грачева, так вправно заходилися кропити зігнуті спини, що аж летіла вата, а в повітрі стояло лопотіння, ніби тисяча молодих за-разом вибивали на зиму свої кожухи, сірячини і свити. Проте бита „піонерія“, відчуваючи це на своїх спинах, не прискорили кроку. Вона просто на це не звертала уваги, більш того — вона ніби тішилась, ця піонерія, навіть прискала сміхом! Лише один бідолаха намагався утворити веремію, але його якимось випадково майже одночасно зачепили малахаї — Феськів Андиберів та Мусіїв Грачів — перший через голову на ліву щоку, а другий чарез голову на праву щоку, і той сердечний, не пробігши й кроку із руками, догори знятими, полетів сторчма на землю. Але Феськові Андиберові не було часу роздивлятися, хто впав, хто ні, і тому, спустивши ще пару малахаїв на міцніший спогад, він кинувсь і собі за юрмою.

За годину, коли дев'ятнадцять номерів третьої ділянки, відокремлені дорогою, вже спокійно собі догоряли, і робітники з Феськом Андибером на чолі стомлено палили люльки, до них над'їхала людина в прольотці з головою геть усією закутаною у біле шмаття. Фесько Андибер, схопившись на ноги і стукнувши як можна дзвінкіше каблуками та прикладаючи козирка, стомлено, але весело відрепортував своєму панові: — „На третій ділянці не все благополучно, пане; за винятком сьомого номера, відокремленого дорогою, все погоріло дотла. Ось гляньте — і він, захоплений і безмежно погордий, простяг свою руку в напрямку сьомого номера, що, освітлюваний веселими вогнями пожежі, стихійно ніс в небо свою зелено-багряну красу.

— Дуже вдячний, — відповів пан-управитель і, поправляючи закривавлене шмаття на своїй голові, гірко скривлений, тихо поїхав обдивлятися рештки, що залишились від дев'ятнадцяти номерів третьої ділянки.

Уранці вже вимитий, свіжий і бадьорий Фесько Андибер мовчки прів над галушками. Тоді до нього цілком несподівано підбігла жвава й моторна Наталка Полтавка і, як завжди, безконечно ніжно і задьористо запитала, чи збулося нічне бажання Феськове Андиберове.

— А як тобі здається? — засміявся бравий унтер-офіцер.

— Бач, мені нічого не здається, — відповіла моторна молодиця і, хитро моргаючи та лащачися до мужа, зауважила, чи не розказав би їй Фесько Андибер, чому пан-управитель має такий сумний вигляд і чому його права щока і ліве ухо так дуже нагадують Феськову Андиберову спину, коли він...

— Чудесні галушки у тебе, моя мила, — перебивши її мову, сказав Фесько Андибер. — Повір на слово, що я ніколи не їв з таким смаком, як оце сьогодні.

По цьому він перейшов на свій високий стиль і, не задержуючись, єдиним духом випалив щось про такі речі, яких не зрозумів би і сам господь бог, коли б він був і вмів розуміти людську мову.

Коли ж він закінчив усе це, тоді до лісової хатини швиденько прибігли Мусій Грач, Іван Наливайко і Максим Залізник. Користуючись з того, що сьогодні була неділя, ці веселі хлопці не дозволили собі цілком вільно випити одну четверть, три кварта і чотири осьмушки звичайної української горілки. Навпаки, вони сіли в гурток і звичайною людською мовою, виставивши, як і завжди, Наталку на варту, стали обмірковувати шляхи і завдання своєї молоді революції.

Робітничий театр "Веселий пролетар"

Коментуючи І. Сенченка, Я., Ібн

І Н Т Е Р М Е Д І Я

Рошд, мав почати з того, що говорив про річ А. Чужого під назвою „Ясносте“. І я не буду повторяти вже сказане. Але тут, у „Феськові Андиберові“, знайшов я ще багато інших ідей і знайшов, що оповідач з великою ставиться приязню до бідних бедуїнів із куди меншою до багатих бедуїнів. І ті, і другі бедуїни сильне, я б сказав, п'ють голілку. Пригадую, як Аль-Мансур, щоб перевірити злочинний вплив алкоголю на людей, випив вина, що його привезли франки з Опорто. „Це прекрасний напій“—сказав на третій день Аль-Мансур Владар— „але дуже шкода, що він не хоче зоставатися в людині, а прагне визволитися геть, так що його потім доїдають пси“. З того часу я, Авероес, засудив вино і з призи́рством і жалем поглядав на тих, хто пили вино.

Та, коли я читав „Феська Андибера“, якийсь непереможний потяг охопив мене. Такі втішні були слова оповідача, так смачно розповідав він, такі яскраві й круглі постали переді мною

ті люди, так солодко й героїчно пили вони горілку, що я, Коментатор, віднині не знаю спокою.

Мені хочеться спробувати кінокефальського вина. Селям алейкюм!¹.

У маленькій затишній
кімнаті світло і тепло.

Заботяща, клопітлива рука

господинина скрізь порозкидала м'які килимки, подушечки, вишивані скатертинки, мережані серветочки. Яюсь ніяково сказати тут різке слово, та й не вийде воно: голосний звук потоне в безлічі пухнастих прикрас, поділиться на тисячі перехресних хвиль, що без сліду поглинуть одна одну.

Сидимо попліч на низенькій, широкій канапці з господарем — поетом. Він захоплено розповідає свої враження від недавньої відпускної подорожі на Кавказ. Поет має пристойну посаду в радянській установі, і взагалі не зовсім ясно, чому він — поет.

— Шкода, ах, яка шкода, що ви не були на Кавказі! Дуже, дуже рекомендую! Скільки тої могутньої, величної краси. Дух завмирає! Стоїш зачарований, відчуваєш себе мізерним, ні до чого не здатним пігмеєм. Здавалося б — ніколи звідти б не вертав, оселився б десь на міжгір'ї і пив би тую красу, як казкову воду живуцу. І поеми створив би —

Ч У В ' Я К И

С. ПИЛИПЕНКО

¹ На жаль, Авересові так і не пощастило спробувати горілки. Було це так. Коли поважний, вельми вчений, старий філософ висловив червоніючи своє бажання, виявилось, що ніхто з присутніх не п'є. Отож вирушили шукати ту групу письменників, яка в своєму журналі прилюдно заріклася пити, а Авересова покинули ждати в кафе. Філософ загорнувся в бурнус і поглядав, насуплений, на публіку з - під своєї вишиваної чалми — люди почали набиватися в кафе; протягом трьох годин ніде не можна було знайти відповідної групи літераторів і коли їх нарешті знайшли в якомусь підвалі, ніхто з них не міг вимовити слова, перебуваючи в творчому екстазі? . . . Літераторів розвезли по хатах, а Аверес, не витримавши натовпу, зник.

на всесвіт, на людство ціле, такі ж могутні, величні, як гори навколо, як скелі, провалля, як море...

Мрійно відкинувсь на спинку канапи й струмнив м'яким потоком свої спогади, мимоволі підпорядковуючи слова плавкому ритму думок. У супротивне вікно безладно купилися пліскуватими трикутниками дахи міських будівель, серед них витикались де-не-де гостроверхі бані церков з потемнілими в революцію, облупленими хрестами, що безсило розплатали в сірій міській куряві свої руки, немов скаржачись на свою лиху долю. Але зіщулені очі господаря вбачали, видимо, в тих купах жести й жовтої цегли дивоглядні пасма снігових шпирин, пелени димливої мряки звивались у легкі надгірні хмарини, а внизу, брудними вулицями, кипіли водоспадами гомінкі гірські потоки, віковичним шумом оживлюючи сірі скелі своїх стрімчастих берегів.

І стільки сумирного, заслуженого пристойним життям блаженства було на обличчі цієї гладенької, випещеної людини (галстучок метеликом під рожевим підборіддям), що я не витримав:

— Бачу в ваших словах суперечність. Пігмеї не можуть творити величних поем.

Плавка течія перетнулась. Господареві її непокійно тріпнулись, а брезька рука взяла поправляти вишивану подушку, що ненароком лягла на канапі якось криво, розладжуючи заведений доброю господинею хатній порядок.

Вона прийшла на допомогу, наївно підкреслюючи мою лайливу думку:

— А ви знаєте, він уже багатенько написав про Кавказ. І так гарно виходить. Подеклямуй гостеві, котику!

Її постать, уся складена з м'яких півкуль, завжди нагадувала мені нерозв'язне завдання квадратури круга, і це викликало невгамовну, безсилу злість: отаке просте, коловидне — і от не спрямуєш його, не переробиш. Обів'ється навколо м'яким

звивом — і не знайдеш кутка розчепити. Навіть до господаря легкий немов жаль ворухнувся: запхала в подушки доля, бавовною заклала вуха — і сам як бавовна цей котик...

— Ні, ні, не ворухись, кицю! Я сама твої вірші дістану, — воркує господиня й нечутними кроками пливе через кімнату до чистенького бюрка в кутку.

Жах перед неминуchoю деклямацією змушує мої очі безпорадно блукати навкруг, шукаючи рятунку. Кляті господинині ноги простують до бюрка упевненими, але напрочуд м'якими кроками. Мій зір падає безсило на ці котячі ноги й бачить на них м'якошкірі кавказькі чув'яки.

— Ах, це ті самі чув'яки? — раптом переможно вигукую я і обертаюсь напружено до господаря.

— Так, так, — задріботів переполошено він, прикладаючи пучку до пухлявих уст, — я вам, здається, вже казав: ці чув'яки я привіз дружині з Кавказу. Це чудове, вигідне місцеве взуття, купив у гірському аулі...

— Щось подібного ви говорили, — ухиляюсь від ясного підтвердження і милуюся з його загубленого самовдоволення, з принижено-благального вигляду і сполошених, мигливих очей. Його біляста, брезька рука сіпає галстучок, ніби він давить гладку шию, і шовковий метелик скошує свої акуратно випростовані крильця. Це остаточно задовольняє мене, і я милосердно дивлюся на кавказькі чув'яки, що їх хвальковито виставляє господиня перед мої очі, водночас кокетуючи гладенькими литками в тугих стрільчастих панчохах:

— Дивіться, яка елегантність!

— О, на ваших ніжках усе елегантно! — випалюю урочисто міщанський комплімент і додаю в тім же дусі: — Ніяка кавказька краса не могла примусити вашого чоловіка забути про вас — і от витвір величнього Кавказу у вас під ногами, ви топчете його.

Господар знов непокійно засовався на канапі, намагаючись збагнути, скільки іронії заховано в моїй

тираді,—але задоволена посмішка півкулястої дружини заспокоює його.

— Так, він був такий милий, що не забув привезти мені цей жаданий подарунок.

Злорадість — ах, яке це насолодне почуття! Воно танцювало в мені побіденого танку весь вечір, і тільки за його допомогою я міг піти на нелюдські тортури й вислухати уважно й серйозно цілий обсермак віршів кавказького мандрівника. Воно опочило в мені й тоді, як вертав я додому й згадував підлесливі підморгування господаря, його розгубленість, переполох. Увесь бо вечір він хитавсь між жахом невідвортної небезпеки й радіщами оминення її, костричивсь від найменших натяків, холол, полотнів і знов розпливавсь у квашене тісто, рожевів і блищав самовдоволенням. А все через пару чув'яків... М'яку, тонкошкіру, як і це подружжя, пару чув'яків.

Не думайте, що секрет їх складний і в ньому сіль цього оповідання. Я не хотів би, щоб у ньому взагалі була будь-яка сіль. Просто я не люблю самовдоволених людей, і мені здається, що їм нічого робити на землі, а до того я... я ніколи не був на Кавказі. Може, тому так невміло злощуся...

В усякому разі було так.

Одного погожого ранку, коли так хочеться спати після цілонічної редакторської праці, в двері моєї одинокої кімнати хтось настирливо, нахабно загроював,—одного погожого ранку, коли так хочеться спати...

— Оце просто з Кавказу — й до вас. Дозвольте на якихось півгодини речі лишити. Не одягайтесь, будь ласка, зараз я щезну. Спіть, мій дорогий, спокійно! Спіть!

І справді: небавом щез, цей гладенький чоловічок з шовковим метеликом на шиї. Та за який час знов тарабанив (спіть, бач, спокійно!), потім сопучи, одмикав новеньку валізку, совав туди загорнену в бузкову шумку обгортку покупку і солоденьким голосочком співав — виправдовувався:

— Забув, знаєте, жінці чув'яки на Кавказі купити, так же просила. Згадав аж по дорозі назад. От і бігав тут на базар. Тепер і додому можна. Прощайте. Спасибі. Заходьте. Оповім багато цікавого.

І я, уявіть собі, частенько таки заходжу до нього — послухати, бачте, багато цікавого. Адже я знаю напевно, який саме витвір величного Кавказу топче гладкими ногами шановна господиня затишної, теплої кімнати, м'яких чув'яків і самовдоволеного чоловічка з метеликом на шиї. А хто знає хоч найменший секрет, той почуває себе вищим від інших людей. Чи ж позбавляти себе цієї насолоди?

Га, і коли людина, що на все має свідомість і чуття, на все має слово і все може розтлумачити, лише

себе й своє власне життя — ні; і коли людина, що за все заступається і за все боліє він, і такий один, коли трапиться, він забиває цвях у балку і міркує тоді і про цвях (що йому немов болить, коли б'ють по йому), і про балку (що „що він до неї має і чим провинилась вона, щоб їй діру зробити“), а для себе самого, для свого власного життя, що він збирається його ось на цьому цвяху вішати, не має ні жалю, ані співчуття, і не він дбає за це і не він має це на думці; а то що ж робити такому, коли вже й подумає про себе — як не піячити й химерити? То й піячить він і химерить таки. І ввижається йому:

Стара корчма і незаселена, і тих, що там колись жили, немає їх тепер, і він один у самоті там, і всі кімнати порожні, лише тільки шинок має ще колишній вигляд: од великої хати палевою стінкою відгороджена передня альтанка, і від альтанки тхне пустою, бочкою й горілкою, і на столі й полицях старі заіржавілі мідяні квартки, більші, менші й середні; і він там, в альтанці, і він і продавець, і

СП'ЯНІЛО

ДЕР НІСТЕР

Переклад з єврейської Е. Райцина

покупець, і стоїть він і тримає квартку, під крант підставлену, одкручує й наливає, випиває й готує собі зараз другу. І в той час, коли другу випито, вже й третя теж готова, і отак довго й без перестанку, аж доки від зеленавої горілки починає йому в очах зеленіти, і мідяна квартка стає в його руці швидко за скляну, і він стоїть і спостерігає її, і дивиться він і помічає таки воскреслу і живу корчму в чарці:

— Ущент переповнену димом і п'яницями, чоловіками й жінками, що цілуються і сваряться, лаються й перепрошуються, і п'ють, і заїдають підчас лайки, і деякі входять нові через двері, і інші, ледве ноги тягнучи, виходять, і без гроша, і тілом і душою в шинку заборговані.

І знову дивиться він у склянку і корчми з середини уже не бачить, тільки себе поза корчмою бачить він — викинутий за борги, що їх він не мав чим заплатити, і стоїть він посеред шляху, обличчям до корчми повернувшись, і скаржиться він перед дахом і димарем, і скарги його правдиві й справедливі: „Як так? І коли людина бажає пити, і коли навіть до кінця і до дна, то кого це обходить і як так викидати...“

І вже над вечір, і стоїть він на шляху в самоті, і час уже свічу запалити, та корчма застається темна, і хмара йде небом, і небо дуже низьке, і хмару рукою можна досягти... і де його хата — не пам'ятає він, і напромак, куди удатись додому мусить, загубив він, і навіщо йому тут стояти — і ніч адже наближається швидко, і хмари несуться і проходять мимо, і, може, йому в їх запитати?

Так він і робить: і виймає він кешенькову пляшку і наливає собі і випиває, ще раз — і набирається він сміливості і ось, і вже не як розгублений стоїть він на землі тут, а як свій, у небі, і він може вже з хмарами мов рівний з рівними говорити, і звертається він до них і каже:

— Як гадають вони, хмари, довго отак стоятиме

він і голову до них задиратиме? Або - або : або вони беруть його і переносять його додому; коли ж ні, то й не треба, він отут лягає, і потім вони вже матимуть з ним більш роботи — тягти його.

І втретє випиває він і більш таки не може уже на ногах триматись, і падає на землю. І падати він ще падає гаразд, і лицем догори, і тепер він спокійний: земля вся йому за подушку, і перед очима може він, що тільки забажає, бачити... І він таки бачить: як нічка вже дійсно настала і жодного шляху вже не примітити, і цю ніч уже він муситиме тут залишитися, і повз біжучі хмари хороші — не мовчать, лише час од часу пускають на його обличчя краплину впасти. Дякує він їм безперечно за краплю, і оскільки лежить уже тут, і часу він має досить, і з хмарами він за панібрата, і додому вони не хтіли його взяти, то нехай вони такі добренькі будуть і через те йому щось покажуть.

І хмари роблять це: і минають кілька хвилин, і у височині і в темряві з'являється немов ясний круглий шар на небі, і зараз за першим далеченько й відокремлено, як цейре¹ — другий шар, і за другим, як сегл² і знизу — третій; і всі три потім зливаються і, рівний світ сповнює їхню порожнечу, і перетворюються вони у панцир трикутний, посереду пукатий і біля трьох боків одігнутий і у формі серця світящого...

І коли Підпилий звертається до хмар тоді й питає їх: „Що це за серце і картина раптом?“ — вони не відповідають і мовчать і немов радять йому теж мовчати й ще далі дивитись. І коли він звертається знов і питає: „Хто прикривається і хто захищається панцирем?“ — йому вже відповідають, і чудна якась

¹ Цейре — єврейська голосівка, що вимовляється, як „ей“, і пишеться:...

² Сегл — теж назва голосівки, що вимовляється, як „е“, і пишеться:...

ця відповідь: „Твій собака“. І коли він дивується й запитує: „Який собака?“ — наказують йому на панцир дивитись і очей з нього не спускати. І дивиться він і помічає нарешті, як панцир і трикутник чотирикутником стає. І чотирикутник — це стіна скляна, і до цієї одної стіни ще три з'явилося, і всі чотири створюють прозору скриньку, і скринька ця має дно й покриття, і раптом і в прозорій скриньці показується собака з вовчою головою, що догори підведена, рішучий і відважний, і ніби стереже він щось, і немов на варті поводить, і стоїть він і дивиться він униз — на свого господаря і на ганьбу на господареву...

І, коли Підпилий звертається до його й питає: „Га, собаче, що — негаразд, коли хазяїн лежить і валяється отак, і отак безпорадно?“ — дивиться на нього собака й погоджується мовчазно і жодних слів і жодних докорів не має він для хазяїна; і коли той питає знову: „Як потрапив ти під панциря і до скриньки чомусь?“ — дістає вже дар слова собака і каже: „Тут і для хазяїна є місце у скриньці“...

— Де і як? — питає він. — Я ж на підпитку і не можу ворухатись.

— Не вадить, — каже собака, — і хай тільки хазяїн забажає.

І в який спосіб, не помічає він, та незабаром він уже нагорі і піднесений, і скринька одчиняється, і ось він разом із собакою... І хвилина минає, і озирється він, і скринька вже — не скринька, і собака — не собака, лише він з іще таким, як він, проте той все ж інший, інше зодягнений, і поводить той краще за його. І той ще й тихший і тверезий, і обидва містяться — він запрягтися може — у такій саме кімнаті, як у його, біля одного столу, на одних стільцях і за одною стравою, біля пляшок і закуски до пляшечок...

І звертається Підпилий до того і каже: „Дуже приємно, і давно вже як він його шукає з ним

Дубові гряди — це так називається село на Червоноградщині. Мушу повідомити, що в цьому селі я зроду не був і, мабуть, ніколи не буду. Але я думаю, що дубовогрядчани пробачать мені цю нечемність, коли довідаються, що я їй кінчиком пера не діткнувся до їх добробуту. Я ограбував лише назву, справді повнозвучну і прекрасну. Дубові гряді! Так, це звучить могутньо! Що ж іще я скажу про мою книжку? Я скажу, що вона прекрасна, бо інакше нащо б я її був писав... Я скажу, що там і кінчика немає отого селянського монізму, що його мені накидають, бо, бувши сам колись селянином, я більше, ніж хто інший із „критиків“, знаю справжню вартість індустрії... Книгу писав я довго, страшенно довго. Цілі п'ять літ. Писав, коли був членом „Плуга“, писав, коли був членом „Ваплите“. І вона водночас є покажчик мого розвитку і зросту. Через це вона нервова і нерівна, але, бувши такою, мабуть виразно відбиває добу і настрої селянина, що йде свій неупинний шлях до комунізму. І ще я скажу про свою книгу, що її безумовно слід купити, і так само слід прочитати. Як хто з вас, шановні читачі, захоче сказати мені пару слів про мою книжку, хай тоді візьме аркуш паперу і напише мені на адресу: м. Харків, Басейна вул. № 20.

З привітом І. Сенченко

ДО РЕДАКЦІЇ „Л. Я.“

Літярмарок № 2 видрукував моє ім'я в числі постійних співробітників журналу „Гарт“. Прошу виправити цю помилку. До організації ВУСПП я не належу і ніякої участі в групових журналах не беру.

І. Дніпровський

І. II. 29.

Реєстр співробітників „Гарту“, про який тут мова, редакція „Л. Я.“ в порядку обміну об'явами одержала від ред. „Гарту“.

Літярмарок

порозмовляти“, і той відповідає: „Навпаки, розмовляти він завжди готовий, і давно вже як він чекає те ж на це саме“...

І Підпилий бере й наливає тому з пляшки і потім собі, і перед випивкою перехиляється через стіл, дивиться тому в обличчя, і обидва переглядаються, як два злодії, коли крадіжку ділять або перед сваркою за крадіжку, і він каже до того:

— Нехай послухає отой інший. Без передмов... вони ж знають одне одного. І навіщо соромитись, і чому за ім'ям не називатись? Хай послухає собачий перевертень, він хоче запитати: що робить він у його скриньці тут, чого порається він коло його таємниць, хто це йому дозволив і з яких собачих розрахунків живе він там?..

А той мовчить і сміється, спершу доброзичливо й поступливо, немов відповіді не маючи і не потребуючи відповіді, та при цьому оглядає Підпилого з ніг до голови і потім говорить уже з глуфом, немов один, що стоїть вище і дивиться униз до другого:

— Отак зовсім? А він гадав, що все його майно—це тільки собака... і що ще, крім його, має він, і який вигляд мав би він, коли б собака не лежав коло порога його хати, і люди, коли проходять повз і бачать—собака лежить, гадають напевно, що там щось є і справді чого оберігати.

І перевертень, видно, має ще чого сказати й додати, та він сам перебиває себе на слові, вичікує й дивиться на свого навпроти сидячого з глуфом і призириством і немов насолоду маючи і вдовольняючись од свого глуму. І коли Підпилий помічає перевагу переверетня, він сварці не радий і волів би назад повертати й зіпсоване виправити, і бере він зараз пляшку в руки і хоче перш перевертневі, а потім і собі теж долляти, та перевертень не пускає його, затримує йому руку з пляшкою на півдорозі і, отак його руку і пляшку затримуючи: „Хай має час“, каже він. Спраги, отже, не мають вони, і пляшка

не втече, і за язика він не тягнув його, і, коли він почав, нехай він вислухає:

— Отож, він хоче знати, що іще має він, крім собаки... і нехай собі пригадає, що собака завжди випереджав його на дорозі, і там, де жодного інтересу не було, собака унікав цей шлях, і там, де був інтерес, собака знаходив його перший і своєму хазяїнові на нього вказував, і, коли хазяїн не розумів і хотів збочити, собака уперто з того місця не рушав, стояв і гавкав, шморгав і мордою копався і своєю мовою і, за собачою звичкою, хазяїнові вказував: „Є скарб для хазяїна“... Отак завжди повз приховане й важливе бігаючи і бачачи, що хазяїн цього не бачить, він перший на поріг тих місць приходив, затримувався і потім, і коли хазяїн їх теж помічав, він завжди дякував за них собаці й ті пороги цілував і своїм лобом собачі сліди витирив, плазуючи... І, щоправда, собака бувало перший залишав від його винайдених місць і не любив, коли хазяїн затримувався там і коли його заслинені сліди вважав за святі і для поцілунків, і завжди підчас поклонів будив його й відривав і намагався щоб хазяїн на цьому місці багато часу не барився, і завжди і нагадував, що хазяїн мусить не забувати, що над усім знайденим і придбаним повинен хазяїном стати...

Та коли хазяїн не слухався і перед знайденим рабом ставав, кохався в цьому й відступитися не бажав, собачих закликів не чув і його, що заважав, ще відганяти з того місця намагався, собака зневірявся в хазяїні, довго стояв і чекав на його, потім одвертався од нього і додому ходив і, додому прийшовши, у дітей на послуги ставав, і діти коли питали в його за свого батька: „Де він дівав його й де залишив?“ — він водив-водив і, нарешті й завжди, до болота й до багна приводив: ось лежить він... Бо намір у собаки хороший був, і хотів він завжди, щоб людина своєї гідності додержувала,

а людина не пускала і завжди біля знайденого й біля дурниць затримувалася... І ти теж, — переходить тут перевертень просто до справи, — теж ти, хазяїне, твоя справа теж кепська і ліжко твоє у багні, не обвинувачуй і не гнівайся на твого собаку, бо не він завів тебе, це ти сам заліз“.

— Хіба сам? — повторює Підпилий за перевертнем.

— Так.

— Яка ж порада?

— Вилізти геть! — каже перевертень.

— А коли немає сили, коли я стомлений, знеможений і знесилений?

— Тоді — на горищі є балка й мотузка на шию.

— І для цього ти прийшов, з мотузкою?

— Ні, — каже перевертень, і він стає мов добріший, і здається він немов веселіший, коли каже: — Навпаки, звільнити тебе од мотузка.

— В який спосіб?

— Почекай... і ось тепер давай вип'ємо.

І Підпилий, що раніш пляшку, щоб налляти, готовою тримав, тепер не в силі був налляти, бо одразу й після перевертневих слів якась туга напала на нього; і туга на його обличчі розляглася, і його тіло теж і його руки послабіли. І тоді, і коли перевертень помітив це, виймає він з його рук пляшку і до себе у свою міцну руку забирає, і вигляд робить веселий, і видно, як намагається він теж і свого співбесідника з його туги вибити, його уміцнити і мужність йому передати, і бере він пляшку і наливає раніш Підпилому, а потім і собі теж, і обидва — один тверезий, другий не зовсім — підносять і торкаються чарками, і перевертень каже тоді весело й трохи з глухом:

— Ваше здоров'я, дурниці — хазяїне, і нічого тут кепського і нічого жахливого, і справа твоя ще не загинула, бо скарби твої ще повні... Ти ще повинен нас з кумпанії не викидати, а ми вже тебе навчимо дещо також і... хе-хе... загубити...

І обидва випивають, і Підпилий веселішає і знову стає наським із перевертнем, і, коли вони п'ють ще раз і ще раз, його настрій зовсім підноситься; і з свого стільця підводиться він, і до своїх шахів, що в кімнаті, підходить він, розкриває їх і витягає звідти все: одіж і речі всякі, що там переховуються по тих шахвах, і приносить він і кладе все на стіл, і що не вміщується на столі — кладе він на землю; і, коли вже все повитягувано і все на столі і тут близько понакидано, стає він навпроти перевертня, добрий і щирий, і сп'яніло перевертневі у спілку пристати пропонує:

— На все, що має він, на все, чим володіє, і хай половину бере і на рівні частини ділить, і коли мало — нехай собі більш за половину і, коли бажає, — навіть все.

І він регоче, і коли регоче перевертень, на нього дивлячись, і дивиться з глумом і як на шмаття на все понакидає, сміється Підпилий ще більше і каже:

— Він знає, що це шмаття і що тут немає на що в гурт ставати.

І стає він знову сумний, і стоїть він зі спущеними руками немов з жалем за нікчемне майно... І тихий сором обгортає його, і сором переходить у п'яний розпач. Проте перевертень помічає це швидко і береться знову заспокоювати:

— І чого ти стоїш, — будить він його, — і чого ти перестав, обдивись навкруги і пригадай: і може ще щось маєш, і може щось забув, і може приховуєш від спільника...

І той обдивляється розгублено, дивиться і не пригадує і не знає більш, і перевертень будить його далі:

— Дивись добре — і, може, все ж щось забув?..

І раптом — і той пригадав і знов веселішає одразу і:

— Дивися, — каже він, — дійсно... Шухляди і скриньки порожні, на стінах і навколо пусто, але ж

(він підводить голову до стелі), але ж стеля, адже він може стелю теж відкрити, дивися!...

Сказав і зробив, і бере одразу і стає на стілець, і — чи досягає він, чи не досягає — проте стеля відкривається, і він уже нагорі, і він тукає, і перевертень теж уже нагорі, і бере він його за руку, і обидва якось легко підносяться: і жодного горища немає, і замість горища якась тиха кімнатка, і освітлена вона, як і перша, що з неї вони прийшли, та мебльована вона і вигляд має, як горище; і біля стін понастановлені якісь мішки, і всі вони повні й понапихані й за кінці зав'язані. І озирається перевертень навколо, оглядає стіни, стелю, і підлогу наперед і потім, коли він помічає мішки біля стін, питає:

— Що маєш ти там у мішках?

Всміхається і соромиться Підпилий і немов утримується, щоб щось сказати; та коли перевертень питає ще раз, відповідає вже Підпилий, та все ще засоромлено:

— Це я зберіг і назбирав добродійства добрих діл у мішках...

— Ах, так! — каже перевертень. — І що, приміром?

— Лагідність, скромність і ще і тому подібне, — відповідає Підпилий.

— Отак, — каже перевертень, — чи ж можеш ти їх теж показати?

І той може, і він йде й розв'язує мішок за мішком і сам не дивиться в мішки підчас розв'язування. Тільки позад його приходить перевертень, і той дивиться всередину, і коли він бачить одного мішка, другого і третього, вигукує і каже:

— Дивись -но, аджеж у мішках одна лише цвіль, і як довго тримав ти їх тут і чому не провітрював?

І Підпилий стоїть знову розгублений і не знає, що йому сказати і чи показувати перевертневі далі, і вже показане хоче виправдати і каже:

— Я, здається, добро поклав, та не знав я, що і добро не може довго лежати. І коли в оцих мішках, що ти їх бачив, є цвіль, то і в інших, напевно, теж, і навіщо дивитись, і навіщо це розв'язувати, і навіщо це далі оглядати.

... І згоджується перевертень і має теж за зайве розв'язувати і як ці, так, мабуть, інші теж і: „одразу як він зайшов, — каже він, — він уже почув цвіль і тлін“ ... І стоїть і дивиться він з жалем на іншого, і Підпилий схиляє голову тоді, та перевертень співчуває йому і не хоче, щоб Підпилий знов у розпач вдався; і він діє через те без відома іншого, і він робить, щоб з нижчої кімнати сюди стіл зі стільцями, що там залишилися, з пляшкою і чарками з'явилися — і ті з'являються негайно; і перевертень починає наливати, і Підпилий не дивується з появи стола і теж за чарку не заперечує і, коли перевертень підносить йому випити, п'є просто, нічого проти цього не маючи, і тоді і його добрий настрій повертається до нього негайно, і теж його пам'ять і все, чого він не пригадував і про що із свого майна для спільника забув, і: „він забув, — вигукує він, — дивися, аджеж він має ще стелю, і там вже, напевно, немає горища, і там так само, напевно, немає і тліну, але що саме — не пригадує він, що там є, і треба лише відчинити“ ...

І перевертень пристає, і Підпилий вилізає на стільця і знову, як першим разом, робить так, як і раніш; і стеля відчиняється, і перевертень входить, і, як тільки заходять вони туди, вони стають здивовані обидва: Підпилий — тому, що таке істотне міг не пам'ятати, і перевертень — теж тому, бо те, що перед ним з'явилося, було справді істотне і раніш за неймовірне здавалося.

І показалось перед ними:

Низенька така заля довга і з обсягу велика, і заля сама якось у півтемряві була, і тільки столики різні, що стояли вздовж стін і теж посередині біля

проходів розташовані, були світлом освітлені; і світло біля столів теж затемнювалось від груп людських, що сиділи, схилившись навколо столів, і кожна група мала щось робити під своїм світлом, і всі заклопотані, і здається, що якісь рукописи і книги лежать перед ними, і всі нахилились над своїми рукописами і щось там розглядають і видко, якісь тексти звіряють або помилки виправляють; і роблять це все звичайно найвченіші й досвідченіші та інші теж стоять при цьому і своєю при цьому присутністю беруть важливу участь.

І коли Підпилий з перевертнем у залі з'являються, не помічає їх ніхто, бо всі зайняті тоді, проте Підпилий не чуває себе кепсько від цього, і починає він тільки — він наперед і перевертень позаду — від одного ряду столів до іншого переходити і вільного і порожнього, щоб сісти, шукати; і знаходять вони нарешті стола, і жодне світло не світить там, і жодної лампи і свічки немає над ним, і в темряві лише один чоловік якийсь сидить там, і людина ця нічим не заклопотана й немов чекає тільки і очікує когось. І, коли Підпилий з перевертнем підходять, вітається людина з Підпилим, як із знайомим і жданим — і теж з перевертнем дозволяє себе познайомити і зараз дивиться вже і на перевертня як на знайомого.

І видко, що довго сиділа тут людина і довго все, що в залі тривало, спостерігала, й немов дратувало й дошкуляло їй все спостережене, та не мав чоловік перед ким говорити, і тепер, як тільки їх побачив, помітно стало, як одразу хотів щось розпочати і рота, щоб говорити, відкрив. Але перевертень першим поглядом на людину — людину немов стримав, бо глузливий був цей погляд, і коли б інший хто тоді людину побачив, можливо і ймовірно, теж не кращий був би і іншого погляду не мав би для цієї людини; бо коли придивитись, мав чоловік цей той самий вигляд, що його Підпилий мав, такі ж рухи,

такий саме зріст і вигляд, немов два брати надто одне до одного схожі, з однією тільки відміною, що один виглядає трохи буденніше, а другий—чепурний і святковий; і коли один, як базарна людина, з базару прийшовши, виглядав стомлено від цілого дня стояти і чекати і від кепської торгівлі за цілий день, то інший, здавалося, про базар ніколи не знав і ніколи, де базар і торгівля, не переступав навіть. Тому то другий і доглядав своє більш людське, оберігав і свою охайність, щоб нічийм доторканням не забруднити.

Та через те він трохи чудний вигляд мав: з довгастою головою, що формою пригадувала яйце вздовж, згори загострене, і з обличчям вузькуватим і також з гострою борідкою; і обличчя йому замислене було, і очі кудись угору дивились. І що коло нього робиться, він не бачив, та через те здавалося, що далі і те, що інші не бачать, він якраз бачить... І коли перевертень глузливо зиркнув на нього, той помітив, і коли б інший на його місці—образився, напевно, та його це не обходило, і він просто перевертня лише зустрічним поглядом віддячив—таким, що перевертень мусив скорчитись і маленьким, і приниженим відчути себе... І чоловік вже більш такого погляду перевертневі не посилав і немов про його глум забув, і зараз же він до нього, як до рівного і як до друга, звернувся, так само як до свого, до, на нього схожого, до Підпилого, і до свого брата:

— Він сидить уже довго тут і дивиться,—сказав він,—і не може збагнути: що роблять тут ці люди, власне?

— Які люди? — запитав обережно і ще від недавнього погляду засоромлений перевертень.

— От ті, ті...—відповів він, на залю вказуючи.—Що сидять там усі... Він найняв їх, їм свої рукописи передоручив, ті, що їх він сам здобув, і багато з тих, що їх від своїх батьків у спадщину одержав,

і просив він цих людей, щоб подивились, які мають цінність і залишити варто, а інші—щоб спалити або сховати. Бо надто багато й важливі для нього рукописи ці, і велику частку життя він їм віддав і мало не кращий свій час, і хоча велику повагу і шану має він до них, проте—досить!—Проте він почуває, що своє життя він ще не прожив і своє власне й головне він ще не відбув,—ото ж привів він їх сюди, і хоче він підсумок підбити, і, оскільки він сам рахувати вже нетерпеливий, хай вони це, і хай вони якнайшвидше це зроблять... І на початку він ще сам допомагав їм і часто до них приходив, і в їхній роботі участь брав, і колись теж від них покликаний бував, і вони з ним радились у певних випадках, та справа затяглася, і оскільки книжники завжди книжники і знавці книг не можуть з-під влади книг визволитись, то й захопились вони і за нього забули, спрацювались—і він для них зайвий, заглибились—і за головну справу, і за основу не пам'ятають, і дні і тижні сидять над текстами, вишукують старі поняття і роблять на старе нові тлумачення, і помилки теж є справа, і помилки адже повинно виправити, і ось ця робота для них наймиліша, і кожна літера—мов гора для них, і лізуть вони, і лізуть, і днями цілими, трапляється, не можуть вони через рядок перелізти, і ось і я сам для них вже зайвий став, і роблять вони без мене, немов вся справа вже не моя, і ніколи вже не запитують мене, і ніколи від них до столу і для поради не покликають. І часто вже відокремлююсь я і залишаю їх надовго, і не помічають вони навіть мого відокремлення; і сказати їм не можу я, бо не можуть вони самі зрозуміти більше, і перервати їх негаразд, і час тягнеться, і може він ще більш затягтись, і що,—звертається він до перевертня і до свого по-братськи схожого,—і що мені тут робити з ними?..

— Ха - ха! — сміється перевертень стиха і крадькома на це запитання.

— Чого сміється він? .. — питає людина ображено.

— Бо так, — усміхається далі перевертень, — бо смішно це, бо справа ця — не справа, і порада тут зайва; тож є не більш, як книгарі, і рушниці й гармати до них застосовувати зайво, і одним лише словом і вигнати їх дуже просто...

— „Дуже просто“? — каже людина. — Він так гадає? Він був би дійсно правий, коли б насправді було просто. Та на ділі не так, і він мусить ясно сказати: що з усіма книгарями з переважною більшістю їх, йому б легко й вже тепер можна розпрощатися, він би простив їм їхні поправки і їхні тексти, і, кінець-кінцем, з певними труднощами й напруженням можна було б самому це все за короткий час зробити і з цим покінчити... З переважною більшістю... З окремими проте і, головне, з одним, що отам, у тому куточку, над одним рукописом сидить там, ось з тим і головне — з тим, що в куточку, справа вже важкувата.

— Чому? — запитує перевертень. — І чому це ти є винятком?

— Це я передав їм мої власні твори: і текст не старий, і нема що встановлювати, і рукопис сучасний, і читати його легко, і помилок мало, та... йдеться тут про все в цілому, і можливо, що в цілому — це помилка. І розпрощатися з самим собою не легко, і себе самого на власний суд поставити важкувато, і хоча я близький до цього, і хоча до певної міри я вже примирився з цією думкою, все ж самому на себе це взяти не наважився, і знавців покликав я їм всі мої твори на їхню оцінку передав, і найкращий твір — кращому знавцеві... Ось сидить він.

І людина показує при цьому своїм слухачам на один стіл, де над свічкою і схилившись якийсь чоловік над рукописом там сидить, і його обличчя, і його вигляд поважні дуже, і немов велика відповідальність у його очах і в його читанні, і недалеко

від його біля інших столів сидять інші, та ті не поводяться так, і вільніші ті у своїх рухах, і людина показує туди рукою і каже:

— І ось з тими усіма там можна б полагодити: вони б не сперечались і пристали б, щоб з моїм, як з чужим, робити, бо, поперше, не надають вони, очевидно, цьому особливого значіння і, подруге, коли навіть і надають значіння, вони всі легковажні, і коли книги, кажуть вони, це — тягар, і час від часу треба звільнитись, то навіщо їх робити і навіщо їх збирати, і навіщо на потім, і навіщо відволікати, і коли не тут тепер, то хтось інший іншим разом... Отак вони. І лише той, цей один, що в кутку, він упертий і каже „ні“, і твір, що його він тримає і порається навколо нього, має вартість, каже він, і коли розпочато — повинно закінчити, і перервати і так кинути грішно, і коли я півжиття вже віддав — мушу теж і другу половину, і що далі трапиться — не можна роздумувати, і життя для цього дано, щоб його віддавати, і звільнитись ні в яким разі не можна, і я подивлюся, каже він, і однаково не звільнюся... І ось до того приходжу я часто, і говоримо ми і сперечаємося поміж себе, і я кажу своє, і він додержується свого, і він міцний і певний, і я підпадаю часто під його вплив... Га? — звертається людина до тих, що перед нею сидять, із запитанням.

І що це за твір, яка його назва й про що йдеться там? — питає знову перевертень.

— Вона зветься „Цвяхові сумування“ — каже людина і спиняється, замислюється трохи, потім додає:

— І скільки про весь твір розповісти неможливо, наведу тому лише одне місце і один уривок. І від цієї частини можна вже про всю решту уяву мати. І говориться там про слабість. Там розвивається міркування: чи дійсно слабість така вже огидна, ганебна й настільки шкідлива, що той, хто слабкий і страждає від слабости, мусить потурбуватись, щоб

від неї звільнитись, і, коли він не може і не має можливости, варто життям заплатити, і мусить він себе разом із слабістю знищити, бо з нею не має життя... Або ні, і хто є — нехай буде, і хто це має — хай з цим тримається і відданий цьому залишиться, бо в цьому триманні і в цій відданості слабому є вже частина од героїства, і на такій основі можна вже далі жити і однаково вже не як слабкий... І хто, говориться там, може про це судити? Зрозуміло, не міцний духом. І справа належить слабим, і слабкі за неї взялися. І ось, оповідається там, як один чоловік такий перервав посередині життя своє, на колишнє озирнувся — і не сподобалося воно йому. І, не був би він слабкий, — він повернувся б і своїм шляхом пішов далі, минуле залишив би, і що було, то було. І за минуле хай собі хто хоче турбується. Та проте він був слабкий, затримався він і довго не роздумував, шкода була йому, і дуже самотнім воно йому здалося, то й зібрав він минуле в клунок і в кутку зібрав і разом з тугою склав і впорядкував, і перед тим, як піти, цьому на пам'ять свічку захотів поставити. І пішов він, і віск купив, і розтопив його, і нитки взяв він, і ґнотики зробив, і, готуючи кожного ґнотика, за минуле згадував, і, витягуючи кожну нитку, дні й місяці уявляв собі, і жаль було йому їх, і як йому з ними розлучатися... І свічка готова була, і запалив він її, і, коли полум'я розжеврило, він все минуле оплакував і жалів, і тоді і з похилою головою він тихо навколішки перед своїм життям і перед своїм колишнім став...

Тихо і дуже тихо, і отак стояв він, і свічка день і ніч горіла і наприкінці ночі вже конати почала, і коли день почав зазирати і він по-денному на клуночок, що в кутку, зиркнув, він після ночі ще бідніший й жалісливіший вигляд мав. І як йому це все без свічки залишити, і як йому від цього піти? І знову зробив він те саме і ще раз свічку запалив,

і двічі, і тричі, і на третій раз він у куточку, як на захід сонця спустився, і міркувати, і сумувати почав: чи, може, йому зовсім від своєї ухвали відмовитись? Проте він при одному сумуванні не залишився, бо разом з днем його через вікно велика надія і денна обіцянка викликали, і слабкий був він, і відмовитись не міг, і день і вікно перемогли, і, не кажучи нічого і не озираючись вже ні на що, він з землі підвівся, від клуночка одвернувся, вийшов і хату свою покинув.

І було йому весело й розважився дуже, вийшовши, і свіже повітря після трьох днів у куточку йому в легені увійшло, і дихав він, і легені свої благословляв, і вулицями, і гамором вуличним очі свої насичував, і з своєї переможної сили погордий був, і своєю звільненою радістю радів, і все, що він бачив, давало йому насолоду, і на життя його мов свято зійшло... Та недовго проте це тривало. І через короткий час якось, ідучи, за свій дім і свій куток пригадав, і свічу, що горить, з її полум'ям уявив він собі, і вже не сходило це все з його очей: і вдень це було перед очима, і теж вночі воно перед ним стояло, і не міг він це від себе одігнати. І забути за це хотів він, і до всього удавався, і в різні галасливі місця і в галасливе життя кинувся, та не допомогло йому це, і велике життя й міцні насолоди його приваблювали, та нудьга і клуночок в його уяві посіли, і щоб він не робив — не було це насправді, і що б він не пробував і не починав — не відчував у у тому смаку, і відчував він тільки, що так це не може залишитись і просто, і звичайними засобами цього всього вже не позбавитись; і навіщо позбавляться, коли те йде слідом, і що він тут виграв, і де він тут порвав, коли зв'язок з тим міцний і тримає його на довгий час?... Бо далеко й давно од минулого відійшов він, і все ж здавалося йому, що оце зараз і мов лише вчора він од цього відокремився, і вчорашнє — це ще свіже, і вчорашнє це ще є основа основ,

і сьогоднішнє є вигадка, і не міг він свої почуття й розум свій помирити, і, як дурман, він п'яцтво закликав: почав він пити.

Першим разом — не кепсько, другим разом — краще, і отак він до п'яцтва призвичаївся й певний час за свій дім і про все, що бажав, забув. Проте і тверезі години прийшли, і він подвійно страждав: від старого і спогадів і теж від нового, від п'яної слабости, і горе йому було пити, і горе теж — коли ні, і раз якось, коли він так у своїй кімнаті біля столу і з напівспитою пляшкою і вже з напівп'яною головою сидів, оглянувши стіни і всі боки, і шукавши щось, і нарешті на одній стіні якогось цвяха помітив, і підвівся він, підійшов до нього на слабих ногах і непевними кроками наблизився і став навпроти:

— А, цвяше, — сказав він, — чого ти тут стовбичиш і для чого призначений?

— Щоб на мене вішались, — відповів цвях.

— І ти досить міцний, щоб п'яного і слабого витримати?

— Досить, — сказав цвях.

— І що, власне, маєш ти до п'яного? — звернувся сп'яніло до цвяха п'яний.

— Власне кажучи, нічого, і не маю я проти тебе нічого, але хто ж кликав тебе?

— Я сам прийшов.

— По що?

— По допомогу.

— Проти кого?

— Я слабкий і не можу своєї слабости витримати.

— Бери з мене приклад.

— Який, цвяше?

— Я теж був слабкий і, як бачиш ти, я з заліза, але серце я маю м'яке, і вперше, коли за своє вістря й за своє призначення довідався й що мусять мене в когось забити й комусь від цього болітиме, я прийшов до цвяшиного творця і скаржився: „Що маю

я до балки і чому мушу я її дереву біль завдати, і що вона хіба зробила мені, і що це за призначення — бути гострим?“

І мій творець вислухав мене, і творець поставив для мене горілку і першою чаркою задобрити хотів мене, і сказав він мені: „Іди, цвящечку, дерево є дерево, і дерево не відчуває болю“ І творець зі мною немов з дитиною і з дурненьким обійшовся і добром, і соломинкою одіпхнути хотів. Та не погодився я, і від першої чарки розігрівся я, і жалощі мої ще зміцніли, і я знову заремствував: „Ні, творче, отак адже з дітьми і з дурнями говорять, а я ж не дитина, і від цвяхів знаю я, і старіші мені роз'яснили: що дерево таки є дерево, але ж цвяхам воно не раде, і відчуває теж і балка, що удар і вістря для неї не товариші, і що я маю до неї, і на яку зненависть можу я покликатись?..“ І творець мій ще одну чарку наляв мені, і на цей раз, вважав він, він вже певний зі мною і знову: „Іди, цвящечку,— сказав він мені,— і будь, як всі, і не ремствуй, і не розмірковуй, і отак це все покладено, і отак роблять цвяхи завжди...“

Лише тоді розплакався я, чи то від горілки, чи тому, що цвяхи роблять отак завжди і що ніколи не заперечують і ніколи не оскаржують свого призначення, і довго вже кривда триває, і на цвяшину несправедливість вже багато іржіросло, і цвяхи родять цвяхів, і цвяхи старіють, і молодші й свіжіші приходять на їхнє місце. І всі роблять, як кожний, і ніхто на це не боліє, і така вже їх загальна доля, і тут я ще міцніше заривав і перед творцем заремствував: „І коли раз на ціле покоління один цвяшок слабший, от як я, і хоче у дерево не залазити, і карлючиться, чому глузують з цього цвяхи всі, і теж ти, творче, чому б тобі не зробити виняток — мене від мого призначення звільнити і моє чуття й залізне серце шанувати?“ І розсміявся творець з моїх скарг, і потім поважним став, і тоді мене мовчазно третьою чаркою похачував і сказав до мене:

1929

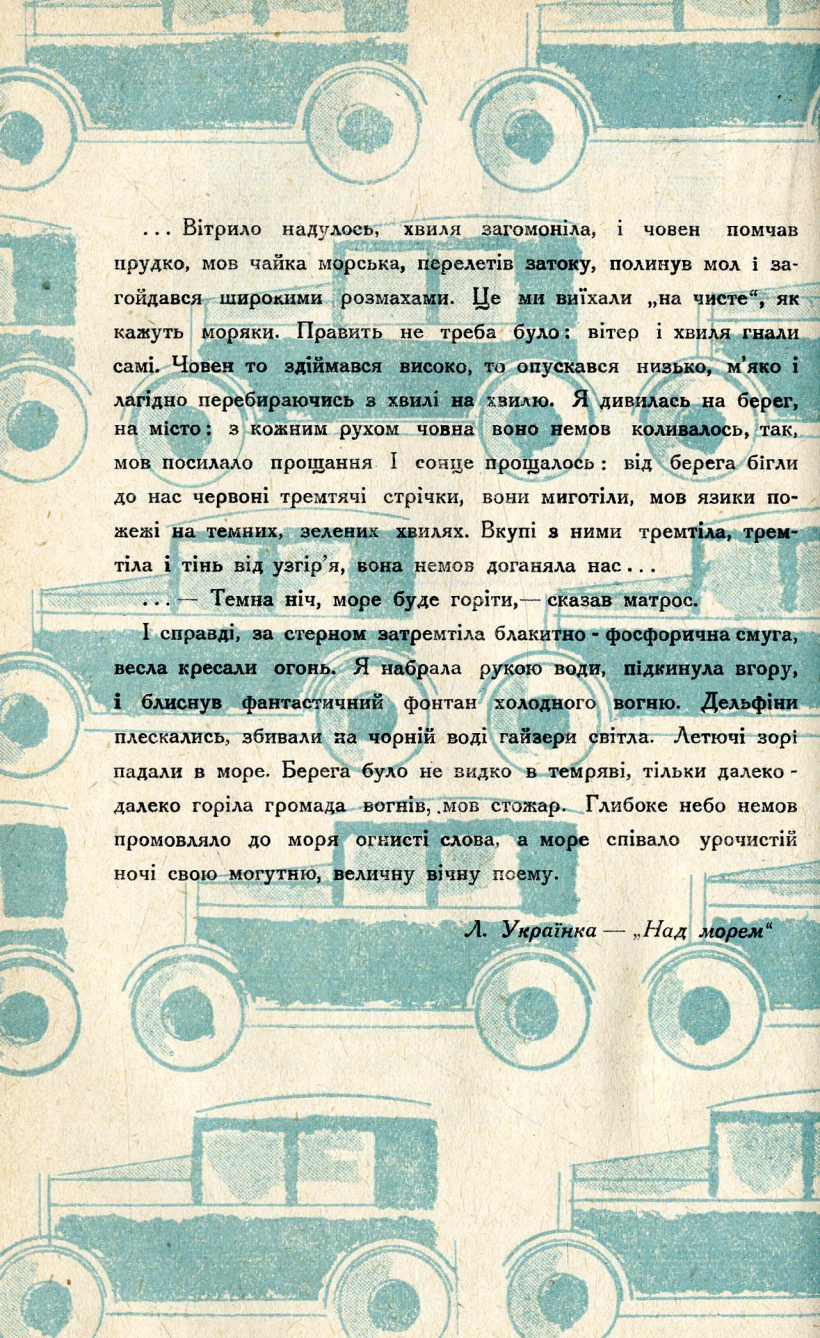
ЛЮТИЙ

1929

НЕДІЛЯ

1872 р. НАРОДИЛАСЯ
ЛЕСЯ УКРАЇНКА

... Вітрило надулось, хвиля загомоніла, і човен помчав прудко, мов чайка морська, перелетів затоку, полинув мол і загойдався широкими розмахами. Це ми виїхали „на чисте“, як кажуть моряки. Править не треба було: вітер і хвиля гнали самі. Човен то здіймався високо, то опускався низько, м'яко і лагідно перебираючись з хвилі на хвилю. Я дивилась на берег, на місто: з кожним рухом човна воно немов коливалось, так, мов посилало прощання. І сонце прощалось: від берега бігли до нас червоні тремтячі стрічки, вони миготіли, мов язики пожежі на темних, зелених хвилях. Вкупі з ними тремтіла, тремтіла і тінь від узгір'я, вона немов доганяла нас...

... — Темна ніч, море буде горіти, — сказав матрос.

І справді, за стерном затремтіла блакитно - фосфорична смуга, весла кресали огонь. Я набрала рукою води, підкинула вгору, і блиснув фантастичний фонтан холодного вогню. Дельфіни плескались, збивали на чорній воді гайзери світла. Летючі зорі падали в море. Берега було не видно в темряві, тільки далеко - далеко горіла громада вогнів, мов стожар. Глибоке небо немов промовляло до моря огнисті слова, а море співало урочистій ночі свою могутню, величну вічну поему.

Л. Українка — „Над морем“

„Цвяшечку, повинно так, і коли ти слабий і серце не дозволяє, є проте інші, ще слабші, з іще м'якшими серцями, і ти маєш хоча б перед ким скаржитись — перед твоїм творцем, а ті вже не мають перед ким, бо все загубили вони, і ніхто не прислухається до їхніх скарг, і йди і бери на себе, і коли на своєму шляху когось спричиниш біль — ти принесеш проте своїм приходом і багато користи, і побачиш ти — і багато слабих ще прийдуть до тебе за порадою і після поради повісять на тобі свої тіла й свої слабості, йди...“

Отак сказав мені творець, і я взяв це на себе і в балку увійшов. І слово творцеве здійснилося — і, через те що я свою власну слабкість переміг, вже багатьох слабих від їхніх страждань і тіл визволив. І також тобі тепер моя порада: або будь, як я, і перемагай себе, або я і балка вільні, і можеш ти зробити так, як інші слабі...

І людина закінчує тут за свій твір розповідати і додає:

— І ось про це йдеться в моєму творі, і це я вам лише маленький уривок навів, і що людина та відповіла цвяшкові — вже неістотно, бо твір цей тягнеться довго, і людина напевне має що сказати, і цвяшок знову — про що запитати, головне є лише те, що знавець, ось той, що в куточку сидить, сидить уже довго над твором і кілька разів його читав; закінчує він і починає знову з початку. І завжди, коли я підходжу і розмовляю з ним, не перестає він репетувати і цвяшкового творця правду обстоювати: „Повинно так, і власну слабкість слід перемогти, і знов таки цей твір, каже він, не можеш ти закидати, і багато, і дуже багато матимуть у ньому підтримку й підмогу знайдуть“.

— І що ж, а я? — коли запитую його. — Та коли я відчуваю, що книги гнітять і гнітять і коли я відчуваю, що, крім книг і крім про чийось слабкість турбуватись, є ще щось, і, можливо, важливіше, і це

важливе править, і це важливе вимагає, і повинен же я колись це задовольнити? — Сміється на це знавець та й каже, що це теж є моя слабість, і задовольнити це вже не бажає, і як людина та з мого твору, що все своє минуле залишила і для нього лише свічку поставила, і свічка не дає їй спокою, і я теж, — каже він, — кращим не буду, і я теж спокою не знайду, і отак розмовляємо і сперечаємося ми часто про це, і знавець міцний і перемагає мене, і його слів і його закидів не можу я часто заперечити...

І людина закінчує на цьому своє оповідання й замовкає, і перевертень теж з Підпилим мовчать і не кажуть нічого, і людина ніяковіє з того, що ті нічого не кажуть, і весь час дивиться і чекає від них, немов править і збуджує інтерес до себе й до свого оповідання:

— Га? Яка їх думка про книжки?

І Підпилий знову мовчить, і тільки перевертень розсміявся тут:

— Ха-ха! — каже він. — Адже я раніш сміявся, і він вже раз запитав, і йому вже сказали раз: вигнати!..

— А з власним твором, а з власним знавцем? — запитує людина мов засоромлено і вже приниженим тоном.

І Підпилий мовчить усе, і підстрибує раптом і нетерпляче із свого стільця перевертень, підстрибує і знову сідає, і, так нетерпляче підстрибуючи і сідаючи, кидає він сердито:

— Як гадає він, людина, павутиння є щось істотне? Так, безперечно, павук робить своє діло, і павутинне коло — це мистецтво й, буцімто, існує воно. І доказ тому — павук. Він сидить посередині, і, який би малий і гидкий він не був, все ж горе мусі, що до його кола потрапила. Мусі... Але що людині до павука? І навіщо йому все павукове мистецтво, коли одним разом і одним подувом він нищить усе павутиння? І він, той, що сидить йому навпроти й питає

поради проти павука, аджеж тільки жалюгідний і смішний.

— На що натякає він з павуком? дивується і не розуміє людина.

— Таки на його, на людину, з її нікчемною плутаниною, з її твором і з її знавцем, і з усіма його бриднями,— відповідає перевертень.

— Як так? — питає людина знову.

— Як так „як так“? — сердиться вже дуже й голосно перевертень.— Яку дурницю верзе його знавець, і яка муха до подохлої за порадою і за міццю прийде, і коли навіть прийде — чим може допомогти мені подохла? А оповідання про цвяха — це ж не більше, як оповідання, бо ж який інший вихід має цей цвях, коли не своєю безвихідною втіхою втішатися? Аджеж стирчить він уже... І теж правий він: на цвяху може ще хтось колись повіситись, але на йому, на творові його, що?... І цвях адже лише гірко жартував нарешті і тільки з п'яним і з слабим міг такі розмови вести... І що дозволяє людина своєму знавцеві умовляти його, і хіба ж здорове чуття його не дорожче за всіх цих знавців... І, на-впаки, нехай він сам побачить,— каже перевертень і вказує на людину, на залю і на столи, і на схилених знавців, і книгарів біля столів.

І людина слухається і озирається на залю, і справді: і всі здаються йому раптом якось зайвенькими і чужими, і вся справа з рукописами мов не його, і ніхто з одних книгарів його не цікавить, і марно, міркує він, держить їх він тут, і марно губить він тут час разом із ними, і всі оджили, і всіх найнято, щоб колишнє й минуле виправити, і сам він не зв'язаний з ними, жадного відношення й жадних стосунків не має з ними. ... І одвертає він свій зір од залі і скеровує його на перевертня, й немов за порадою звертається й за останнім словом тоді до перевертня.

І перевертень розуміє цей зір, і що готовий він, і що всяку пропозицію виконає, і, щоб переконатися

і певним бути у своїй упевненості, звертається ще з одним словом і з німим питанням до людини:

— Га?

— Так,— признається тоді людина тихо й немов з примусу.— І що ж?

— І „що ж“— каже перевертень із задоволенням.— І перш над усе від усього цього визволитись.

— Яким чином і як зробити це?

— Легко,— каже перевертень, і звертається він до третього присутнього, до Підпилого, що весь час мовчазно поводився і немов сторонній сидів, у розмову не втручався і все ж усю бесіду уважно й пильно слухав.— Га, друже, як гадаєш, правда, стеля?

— Стеля? І справді стеля!— підхоплює Підпилий перевертневі слова, немов свої слова й свою пораду.

І Підпилий і разом з ним людина і перевертень беруть усі і підводять очі враз до стелі, і перед тим, як людина ворухнеться ще, перевертень уже на столі, і вони, він з Підпилим, разом з перевертнем, і перевертень робить уже щось руками, і зі стелі, що вся ціла і всю залю вкриває, починає один край стелі якомсь, немов рукопис, скочуватись і поволі-поволі і щоразу більш—більш в один бік згортатися...

А книгарі сидять і не знають, що вгорі робиться, але для трьох—для людини, для Підпилого й для перевертня—стелі вже кілька хвилин немає, і над залею вже небо, і надворі вже ніч, і якраз над залею навпроти є небо і повний світлий і ясний місяць на небі, і попід місяцем хмари йдуть високо й рухливо туди й назад... і сидять книгарі схилившись і певний час не помічають, що є над ними, але повітря робить швидко одному книгареві в спині зимно, і мусить він від рукопису підвестись, спину випрямити й подивитись, побачити—відкіля дме і відкіля прийшов раптом холод... І підводить він очі догори, дивиться і бачить: стелі немає, і замість

стелі — небо, та не вірить він очам своїм, дивиться довго й придуркувато, бо, справді, як потрапило небо до залі раптом... І за першим книгарем відчували холод теж інші, і теж ці інші відриваються од роботи і один до одного і один стіл з другим переглядаються, і роботу їхню припинено, всі тримають очі догори спрямовано, і пропажу стелі вони не сприймають і нікому це на думку не спадає навіть; і поки теж останній знавець, і поки той теж підводить очі, і він разом з усіма потирає руки од холоду, бо вітер попід місяць велику темну хмару приніс, і місяць за хмару з холодом сховався... І враз, і коли хмара пройшла, і місяць з'явився, помічає отак її один, лякається й голосно кричить: „Дивіться... небо! Дивіться, і що це і з стелею раптом?..“ І всі німіють і з книгарською простодушністю, і з чесними очима, і з овечими борідками, до неба задерними, стоять, а місяць повний, і місяць глузує і дивиться презирливо на тих, що догори дивляться із залі; і враз, і коли друга хмара під місяця підходить, то — чи здається так книгарям, чи насправді так воно, але раптом відчують всі, немов хмара воду лє на них, і не сама хмара, але немов під нею стоять якісь люди і згори на них воду пускають... І книгарі залишаються засоромлені і в засоромленості не можуть сказати нічого, і беруть всі свої змочені обличчя, що догори дивляться, і опускають їх донизу. І обливаються вони й шукають виходу, двері, що веде із залі; і тоді знаходить один двері і перший виходить, і за ним ще і ще, і відбувається все тихо, і ніхто не говорить нічого виходячи, і поки останні й засоромлені підходять і чекають вони на свою чергу, щоб останніми залю залишити...

І залишається людина, перевертень і Підпилий на своєму місці, на столі, де вони раніш стояли, стояти, і те, що бачать вони, що з книгарями діється, впливає на них нарізно; і стає людина сумна, і великий сором за себе, і „як він такому скоїтись

дозволив“. І Підпилий вже трохи байдужіший, бо до перевертня вже призвичаївся і кілька спроб і дещо подібне вже разом з ним проробив, і сам перевертень веселий дуже і, як книгарі виходять, мовчить він, та, коли останній і засоромленіший зникає, отак вибухає він реготом веселим: „отак і лише так треба робити з книгарями“, і регочеться він далі і захлинається од сміху, і людина дивиться на нього, і злістю вкриваються йому обличчя, і злістю швидко переповнений він весь, і доходить нарешті злість до його вуст:

— Чого регочеться він і чому він такий радий, перевертень?

І перевертень не перестає сміятись, але видно, що хоче він стриматись і людину не дратувати, і, скільки його сили, він робить обличчя серйозне, стримується кілька хвилин і вибухає знову, і людина засоромлена й неприємно їй, а Підпилий — байдужий і немов чекає на те, що далі трапиться, і перевертень не примушує чекати довго й каже:

— І це є жарт, зрозуміло, і ніякого лиха він не замислював, але, коли людина вважає, що можливо інакше, вона помиляється. Отак повинно робити інколи: і для здоров'я це, і просто посміятись не шкодить, зокрема коли є з чого сміятись... І довго вже людина з своїми книгарями і простодушністю живе і інакше їх не позбавилася б... І хай подивиться: замість стелі — небо, замість овечих книгарів — місяць кругленький і розумний, і замість порохняви, книг і рукописів цілий світ перед тобою...

— І що маємо ми від цього світу? — встряває людина у перевертневі слова.

— Спокійно, — відповідає перевертень, і чекай, і зараз. ... І на шляху до знахідки повинно дещо й загубити.

— І що ж? — запитує людина. — І чого стоїмо ми на столі, немов маршали, що знаходимо й що губимо тут?

І перевертень починає щось поспішати тоді; він не каже нічого і ні слова більш, лише починає раніш сам до чогось готуватись, дивно ворухаючись і кривляючись, і потім, коли він з собою готовий, береться й до інших двох: і підходить він і пробує щось у них під пахвами, нагинається потім до їхніх ніг і робить щось з їхніми литками, і тоді, коли все готове і відповідає перевертневим вимогам, отак одержує він відкілясь пару пляшок, встромляє одну пляшку одному в кишеню і другому — другу пляшку, немов забезпечує їх і турбується за них і немов на дорогу п'яних харчів готує для них, і тоді, і коли це теж пророблено, підстрибує він у повітря, і тих двоє залишає на столі...

І небо в той час ясне, бо хмари зникли і місяць вільний залишився, і зараз після того, як піднявся перевертень, помітно, що він вже високо й нагору піднісся, і прямує він вперед, і мета його — це місяць, і не озирається він на низ, і щоразу він стає менший, і нарешті увесь він, як дрібнесенька людинка завбільшки; і тоді обертається він назад, бачить, що ті, що знизу залишились, і з місця, і з залі, і зі столу в залі ще не вирушили, і звертається він тоді голосно до них, і хоча далеко він і надто вже високо, а ті, що знизу, все ж чують вони кожне слово його закликів, і закликає він і рукою до них махає:

— Нагору! Нагору! І чого стоїте ви, і чого затримуєтесь там так довго...

І ті пробують, та їм не щастить, і вони ж мов безкрилі й безпорадні і нічого зробити не можуть. І перевертень помічає це і намагається згори із свого місця їм допомогти, і видно, що якось напружується він і немов подає їм щось і з усіх сил прагне їм допомогти, і перевертневі в його напруженні щастить — і людина теж і Підпилий вже нагорі. І перевертень чекає на них, і поки ті до нього нагору підлетять. І тим зробити це не легко, і од

незвички працювати руками й ногами, і, коли нарешті наближаються вони до перевертня, вони вже страшенно стомлені і немов бракує їм чим дихати надалі; і тоді і наказує їм перевертень з кишень пляшки повиймати, до рота взяти і питвом підживитись, і ті слухаються, і кожен виймає летючи пляшку, відкриває і п'є жадібно, і отак і сили поновляються їм, і готові вони вже й підкриплені до перевертневого місця щоб прибути і від польоту з ними далі не відставати.

І справа така: і літає перевертень наперед, і ті, позад його, і місяць їм вже близький, і ось літають вони вже вище за його, і отак тримаються вони довго, перевертень наперед і позад його ті; і коли б їх знизу і з землі могли бачити, вони б уже маленькі й мов пташки виглядали. Та, проте, ніхто їх не бачив, і вони вже землі не бачили; і якою силою вони так високо і довго трималися, чи від питва, чи то від перевертневої сили запозиченої,— не сказати, але силу цю вони мали. І відстали вони на хвилинку, та перевертень обернувся і почекав на них, і, коли бракувало їм мужности, він підтримував їх кличучи чи то підморгуючи у повітрі, і, скільки можливо було, він підморгував і кликав їх час від часу...

Але ось досягли вони вже такої височини, що підморгувати й окликати не допомагає вже, і там треба вже самим допомагати собі і лише у власному польоті мужність і силу здобувати; бо жахна там височина й жахніше ще безодня, і в обох є небезпека, і з обох небезпек вибирай вже однаково тоді височину, і отак вони від нашої землі і з-під її повітряної влади вийшли, і у нове і в невідоме прийшли, і зараз перед ними велике й неосяжне світляне колесо з'явилося — райдугове колесо, що половина його від обрію до обрію виднілася, і друга половина прихована й незрима... І зрозуміли вони, що це земна орбіта перед ними, і перевертень, орбіту побачивши, стрибнув до неї, до середини, і до

самої її височини пустився, і людина і Підпилий — за ним, і довго летіли вони до тої височини, і аж нарешті й прибули вони туди... І коли прилетіли, побачили вони якраз посеред колеса якісь дві гойдалки висіли, дві пари мотузів спущених, і знизу і щоб поєднати мотузи — палиці, щоб сидіти, підв'язані були... І перевертень зараз людині з Підпилим на гойдалки показав, і вони до палиць підлетіли і одразу за них вхопилися, вскочили і сіли і собі руками за бокові вірьовки взялися... Одразу ж набули вони вигляду немов два штукарі в штукарському будинку під стелею високою, і — дивно — одразу їхнє вбрання і їхня одіж штукарський колір дістали, і легка вона стала і до тіла припасована, і щоб нічого зайвого їм не заважало і нічого щоб не вешталось за ними... І коли перевертень їх місцями задоволів, то він уже немов половину роботи виконав, і дививсь він на їх ще з хвилину, який вигляд мають вони і як тримаються, і все знайшов він тоді за добре й правильне, і ті за вірьовки трималися й поволі-поволі гойдалися, відпочинуть і озирнуться навкруги і один з одним тихо й кількома словами лише перекинуться, немов штукарі й акробати перед грою і перед тим, щоб штуки свої показати...

І перевертень залишив їх тоді на їхніх місцях і сам враз головою донизу, немов важке щось, донизу кудись пустився. І бачили людина і Підпилий, що перевертень швидко падає, але його падіння не лякало їх, і за його безпеку були вони певні; бо бачили вони, що добре знає він себе і свої можливості, і межі можливого, почували вони, не переступить він, і тому до чого береться він — виконає напевно... І вірили тому вони в його силу, у силу його падіння, як і в силу його польоту, і від сили тієї адже він їм частину дав, і силу літання вони тепер, вже на гойдалках сидячи, все ж у своїх кістках почували... Отак стежили вони за ним, і раптом побачили вони, як перевертень внизу на щось

наткнувся, наткнувся і назад, мов з гуми зроблений, відскочив і стояти залишився, і удар не пошкодив йому.

І дивилися вони униз і бачили, що страхітна відстань між ними і перевертнем, і все ж — дивно! — вони бачать його. Який малий він і який далекий, і все ж немов він дуже близький і недалеко від них стояв... І спинився тоді перевертень і голову догори задер, немов подивитись, бачать вони його, і щоб переконатись, що те, що він там робитиме, до їх очей і вух дійде... У цьому він, очевидно, переконався, і раптом помітили ті, як у перевертня в руках щось мале з'явилося, і взяв він це, немов музика-мистець, досвідченою рукою і собі до підборіддя підніс, і другою і з змичком у другій він першу спробу і перші звуки виводити розпочав... І ще бачили вони, як перевертень тепер справжнє собаче обличчя набув і собачий зад, і ноги, що на них тримався він, собачі були, і скрипка в його руках немов в руках у собаки була. І тоді, і коли перевертень свою скрипку справив і струни настроєні знайшов, і коли побачив він, що все йому бажане, він од скрипки досягне, і що все, що має сказати, скрипка передасть, він забрав тоді її з-під підборіддя, голову підвів і до тих, що нагорі сидять, до людини й до Підпилого, гукнув, гукнув і крикнув:

— Слухайте, що я тут заграю, ви там, на гойдалках!

І зараз же він узяв як слід скрипку і розпочав: спершу — тихо, потім — голосніше, і ті, що нагорі сиділи, і прислухалися і помалу-помалу за гойдалки забували, руками за вірьовки трималися, але ж головами й тулубами, вухами, вухами і почуттям, немов внизу, біля перевертня, були.

І перевертень грав і виводив, і якийсь великий майдан перед ними відкрив, і посеред великого майдану довга вулиця вибрукована простягалась. І була вулиця порожня й підметена, і нікого на ній не побачили, крім брукування і ясних камінців, і хвилина

минає — і з обох боків майдану якісь люди з'являються, бідні й пошарпані, і з обох боків вулиці приходять вони і опускаються і сідають з обох боків: кожен осторонь і один від одного трохи віддала, і всі дістають якісь мисочки з - під одежі, і деякі ставлять свої мисочки близько себе на землю, і інші беруть їх у руки, щоб старцювати... І добре помітно тоді, що дійсно старці є ті люди, і зібралися вони до проїзду якогось багатія або до його прогулянки пішки... І справді, і зараз від кінця вулиці з'являється чоловік, спокійний і багатий на вигляд, і носить він з собою торбину, щоб милостиню роздавати; і кілька кроків робить він, і одразу помітно, що для всіх, що чекають, він очікуване приніс і що на нього таки всі чекали; і ще кілька кроків робить він, аж поки він до людей підходить, і починає він від одного до одного переходити, до кожного нахилитись і кожному з торбинки у подану мисочку щось класти, і отак від одного до одного по один бік вулиці й одразу ж до бідаків на другий бік вулиці переходить, і поки не обійшов обидва ряди, і поки не задоволів милостинями усіх...

І бідні мовчать тоді в тиші і підносять свої мисочки з пошаною, і тиха почтивість відчувається в їхніх рухах. І жебрацьке бурмотіння переходить від одного до одного і від ряду до ряду, коли багатій всіх оділяє, аж поки він закінчує і поки він всім подав; і тоді, і коли багатій йде геть і жебраки позаду залишаються, і обдивляються всі, і помічають милостиню в мисочках, відокремлюються тоді деякі з рядів — криві, німі і глухі, — і немов щось ображені вони, і немов у своїх надіях і чеканні обдурені, і стромляють вони свої нікчемні милостині іншим бідакам під ніс і під очі: „І хай побачать, що на лихо нам одержали“... І інші також і решта не задоволені, і незадоволення зростає, і всі жебраки збираються до купи, і якась колотнеча зчиняється в купці... І враз — і один з них підносить руку із

своєю мисочкою, і летить мисочка просто багатієві у спину і плечі, і після першої мисочки летить друга, і за другою третя, і всі мисочки з усіма милостинями летять і посипають його, і згинається він, підгинається під грядом, і нагнутого не стає його, і немов у землю зникає; і на місці його, там, де всі мисочки понакидано, збираються і позбігалися всі жебраки, і всі на його могилі, і всі, на місці, де він похований, танцюють, вертяться і перекидаються — один за одним, один через одного, і кожен з кожним і всі з усіма, аж поки раптом і поки жадного з них не залишається і поки всі там не зникають. І залишається вулиця кілька хвилин тиха, немов нічого не було, і знову нікого не видно, крім каміння і брукованого бруку, і проходить ще кілька хвилин, і картина змінюється.

Вулиця та ж сама, але замість колишніх багатих старців сидить тепер лише один, і зодягнений він бідно, і вигляд має пошарпаний, і взнати можна в ньому колишнього багатія, що тепер зубожів і один і поодинокий на шляху сидить тепер і на людей, що ушасливають і милостиню подарують, чекає... І чекає він недовго, і швидко з'являється сила багатих і поважних людей, з кінця вулиці приходять, з того місця, відкіля раніш він, а тепер вони приходять; і тримає він мисочку наготові, і кожний багатій, що йде повз, нагинається до нього і дарує щось, і багатії повні гідності і задоволення під час подання, і мисочка одного стає повна, повніше й повніше, аж поки останні милостині, що цей один дістає, не вміщуються вже в мисочці, і він не може їх вдержати і дозволяє на землю їх кидати... І коли подання закінчується, і коли всі багатії вже пройшли і цей один залишається на самоті з подарованим, отак озирається він зараз на багатіїв, як всі вони у задоволенні відійшли і його самого лише з мідяками і з тим замалом, що поназбирав, залишили. Підводиться він і свій погляд у їхні багаті спини,

що віддаляються, встромляє, і гнів охоплює його, він висипає з мисочки мідяки в руку, і зараз летять ці мідяки у спину першого з багатіїв, і знов перекидає він мисочку і — дивно! — хоча її вже раз спорожнено було, все ж вона перекинута дає йому знов мідяки, і ці знов здобуті дістає інший у спину, і отак раз, два рази і багато разів, і видно, як пускає він дощ і мідяковий гряд на багатіїв, і багатії не можуть втекти, і багатії мов прикіпили до своїх місць, і стоять вони під грядом цього одного, і нахиляють вони голови, нахиляють, нахиляють, аж поки і вони, і як першого разу той єдиний багатій, немов у землю зникають, і тоді і приходить той один на їхню могилу, на пагорбок і на мідяки на понакидані вилазить, танцює, вертиться і перекидається, один раз, два рази і три рази, поки він теж перевертаючись зникає — і втретє міняється картина.

І знову та сама вулиця порожня і підметена, і непомітно на ній на початку нікого, і жаден жебрак не чекає, і жаден багатій не приходить його ушасливити, але раптом і після декількох хвилин нікого не помічення і нічийого з'явлення, з'являється якась дивна людина: одна половина в неї багата, друга — бідна, півобличчя радісне і сміється, друга половина — засмучена й жаліслива, і одна половина одержі з однією штаниною потріпана і в шматтях друга — нова і святкова, і багата частина людини лагідна й давати хоче, і бідна — бідна і брати хоче, і людина дає сама і бере сама, одна рука простягається і друга подає їй, і поки багата сторона віддає все, що має, і сама залишається ні з чим, і половина жебрацького обличчя переходить тоді на багату сторону, і так само бідне вбрання і штанина з лахміттям на той бік, і та інша сторона стає багатою, і колишня багата починає жебрачити, і колишня бідна — давати, і отак раз, два рази і три рази, і сторони в людини змінюються щоразу з багатої на бідну і з бідної на багату, і людині це набридає, і людина

починає і саму себе своїми власними руками лупцювати і себе самого своїм майном і милостинями закидати, і кидаючи — падає на них, і падаючи — перевертається, і перевертень бачить це, і не вгаває він на скрипці пригравати.

Отак і так! І всі проти одного, і один проти всіх, і кожний проти себе самого... І що дано — не взято, і що взято, те закинено, і все придбане зруйновано: руйнування і руйнування, і руйнування є благо, і слава руйнувачам, і слава зруйнованому...

І враз людина, що перевертається, від свого покиданого майна і милостинь підводиться, і починає він од землі і від вулиці, де він перебуває, вгору рости, і вище, вище, і зріст його стає велетенський і ще вище, ще вище, аж поки головою навпроти людини і Підпилого, що на гойдалках сидять, досягає і людина звертається тоді до сидючих, будить їх і розбудивши їх від їхнього маріння і від їхнього на гойдалках сидіння, будить їх і каже до них:

— І що ж? А ви?

І обидва, головата людина і Підпилий, раптом із забуття прокидаються, і обидва лякаються і не знати чого, але почувають вони, що мусять щось зробити негайно, і обидва схоплюються руками за мотузи і ногами на палиці, що досі на них вони сиділи, стають, і міць вливається їм у коліна і велика сила в жижки, і немов за серце їх щось схоплює, і міцне бажання з'являється в них собі теж перевертатись... І обдивляються вони навкруги, і бачать вони перед собою велетня і також перевертня під велетнем, і обидва стоять і обидва чогось чекають від них, і перевертень припинив свою гру, і велетень мовчить і дивиться на руки і на ноги їхні... І враз і ще міцніше прокидаються вони, і бажання в них міцнішає, і озираються вони знову навкруги, що нічого вони тепер не мають і що бідні вони і лише у шаркарське вбрання одягнені, та проте і багаті вони теж, на орбіті пануючи і над порожнечою страхітною,

і тоді і прожогом кидаються вони водночас головами донизу і, літаючи, ногами за палиці зачіпляються і лишаються отак висіти: тихо і немов курки зарізані, за ноги зачеплені і головами і обличчями донизу, до безодні, повернені... І кілька хвилин спокійно отак минає... І зараз кидаються вони назад, але так швидко і так майстерно, що вмиль уже знову руками за палиці тримаються і ногами в повітрі донизу... І перекидатися починають вони тоді, і перекидання це для них легке, і перевертання — насолода, і раз, і ще раз... І від перекидання вони немов п'яніють, і від перевертання чманіють з радощів, і і велетень стоїть біля них, і велетень піддає їм охоти і мужности: „отак і отак“, і перевертень, що попід велетнем стоїть, коли він бачить, що ті розійшлися і, перевертаючись, поновилися, бере отак скрипку і встряває у перевертання своєю грою: „Навіщо знаходити, коли так добре губити, і що ще більше від великої небезпеки, руйнування є руйнування, і руйнування — це благо...“

І людина, і Підпилий слухають його гру, і кожне слово зміцнює їх, і кожне скрипкове сказання підбадьорює їх, і охоплюють вони тоді зором всю орбіту над собою, і немов вогняно-миготливе колесо миготить вона їм, і, перекидаючись — перекидається вона з ними, і літаючи — літає за ними, і вона з ними — одне вогняне коло і миготіння, і тоді, і коли вони найвищу швидкість і найбільшу хуткість досягають, вони раптом обидва затримуються, і знову тоді вони ногами за палиці зачеплені і обличчями донизу повернені, і озираються вони тоді один на одного тихо, по-товариськи, мов штукарі, що вмовляються про щось остаточне... І велетня помічають вони, і велетень для них схвильований і немов страшенно зацікавлений глядач перед їхніми обличчями, і на перевертня дивляться вони і бачать, що страшенно задоволений, зачарований і з відкритим ротом стоїть, і до них і на їхнє зворотнє становище дивиться...

І ще раз тоді останнім поглядом тихо і лагідно переглядаються вони: останню хвилину перед справжньою знайшовши, вирішують вони, і тихо, немов курки, коли їх ріжуть, заплющивши очі і опустивши вії, покидають палиці і тихо, і падаючи донизу, до безодні, літають...

І падає Підпилий, і разом з ним головата людина, і довгий час чуває Підпилий свого товариша і спільника підчас польоту, і враз перестає його почувати, і залишається вже один, і літаючи — відчуває він, як голова йому відкривається, і головата людина і все, що раніш трапилось з головою людиною, книгарями і з книгами його, разом з його горішньою хатою і з його рукописами, до нього в голову кудись у куточок запихається... І голова у Підпилого закривається, і перед закриттям бачить він, як головата людина перед, всім цим минулим там, у куточку, свічку запалила, і становиться навколішки перед свічкою, і враз, і підчас польоту Підпилого отак, чуває він, як дихання припиняється йому, і земля наближається, і з грюком і з гупом торохнувся він враз об землю, і мертвий і немов всі кістки поламавши залишається надовго, і все ж живий, там лежати...

Сертифікати ощадної каси

О Підпилий! І нащо так ІНТЕРМЕДІЯ багато пити і що тобі з цього?! — Так говорю я, Великий Коментатор, переконаний остаточно, яке то є велике нещастя АЛЬ-Коголь в Кінокефалії. Тимчасом, блукавши тут улицями, я бачив тисячі і тисячі маленьких дітей і, бігши, вони отак гукали: Хай живе Авто-Дор! — я не знаю, що воно таке — але, напевне, щось ясне і хороше. І хай воно живе та квітне — так гукаю і я. — І, одклавши коментарі, виходжу на вулицю. Селям Алейкюм!

А, на мою думку, ви даремно обурюєся. Інакше з ним нічого не можна було зробити. Що ж мені було з ним — до ранку панькатися, чи що?

В ПЯТНИЧЕНКО

— Хто вам каже взагалі панькатися з шпиками? Кінець - кінець, це не ваша справа!

— А на мою думку...

Слухайте, киньте ви нарешті, вашу думку, бо вона мені набридла. Хай не ще хоч раз виявиться ваша блискуча ініціатива — і мені доведеться поставити питання, щоб мене позбавили вашого приємного товариства.

На цей раз „Дні Турбіних“ образились. Та я вважав, що мав повну рацію так гостро ставити питання, бо невиснагла „моя думка“ та ініціатива Кирюшки загрожували заподіяти нам чимало турбот. А що, як цей шпик не мовчатиме й по цілому місті знєв поширяться чутки про той ідіотський „люк“? Цього тільки нам бракувало...

Справа, власне кажучи, малася так... Та раніш дозвольте пояснити, до чого тут оті „Дні Турбіних“.

Прислали до нас нового шифрувальника. Коли він з'явився в їдальні нашої комуні й одрекомендувався:

— Булгаков,

наша „лірична“ машиністка Беся (як вона, бувало, ображалась на це „Беся“ й вимагала, щоб її звали Бетсі) закотила під самі небеса свої красиві коров'ячі очі й голосом захопленим і млосним проспівала:

— Ах, це ви... з Москви... Це про вас писали?

Булгаков, намагаючись надати якнайбільшої солідності своїй куцій опецькуватій постаті ніби йому не вісімнадцять, а, принаймні, сорок вісім років, повним самоповаги баском (бідолаха, він справді вважав, що це бас!) відповів:

— Може, і про мене. А що саме?

— Ну як же? — Беся, здавалось, от-от разтане на місці й когось доведеться офірувати свою серветку, щоб на підлозі не залишилось пропахлої „крі де Парі“ калюжки. — Ну як же? Хіба ви самі не читаете? Ну, хто ж не знає! Це ж ваші „Дні Турбіних“!

Шибки тоненьким передзвоном підтвердили, що й їм дуже весело — чи то вже такий заразливий і дружній був наш регіт, чи думка Бесі, ніби, крім автора „Днів Турбіних“, більше й Булгакових на світі нема, здалась їм за таку веселу, а тільки й шибки, коли б навіть могли, не заперечували б. За новим шифрувальником так і пристала кличка „Дні Турбіних“, хоч кожний хочіше звав би цього вайлуватого сибіряка - комсомольця просто Кирюшка. Зрештою, він не ображався на клички й взагалі нічим не нагадував Бесю.

Та в нього була інша вада. З першого ж дня він мені заявив, для пушкої таємничості мало не притискаючись своїм округлим обличчям до моєї бороди:

— Раз ви тут у отелі Опорто, значить, десь повинна бути змова. Я її викрию, не турбуйтеся.

Я не знав, який має бути зв'язок поміж змовою й отелем Опорто. Іншого приміщення нам уперто не давали, і вибирати, власне, ми не могли. Опорто — так Опорто. Отель — як отель, Бруднуватий. Як і все в цій країні.

— Ви краще, Булгаков, робіть свою роботу — її вистачить. Змова, якщо вона й є десь, без вас якось обійдеться.

— За роботу не турбуйтеся, — не здавався Булгаков. — А змову я викрию. Раз отель — значить, усякі сусіди й білогвардійці. Не може бути, щоб без змови.

І Булгаков шукав змови. Щоправда, свою роботу він виконував совісно, але, на жаль, вільного часу йому залишалось досить, і він усім нам набрид своїм постійно-таємничим виглядом і шуканням змов. Коли він починав з багатозначною міною натякати, що вже щось знає, хтось ліниво відпускав, не ховаючи свого роздратовання:

— Слухайте, „Дні Турбіних“, а чи не знаєте ви анекдоти на ці? Була в Києві така хороша анекдота.

Одного дня Булгаков прийшов до мене з виглядом щасливо-урочистим. В руках його теліпався номер ранішньої газети, свіжий та зовсім вже пожмаканий.

— Я ж казав! Ось воно! Починається!

— Я вже читав газету, Булгаков. Знов оті ідіотські вигадки про люк. Дорого б я заплатив, щоб довідатись, хто це розпускав.

— Білогвардійці! — упевнено мовив Булгаков.

— Дякую. Це — майже геніальний здогад, Булгаков, та мене він не зовсім влаштовує. Бракує дрібниць: хто саме з білогвардійців і чому саме про люк. І звідки воно взагалі взялось?

— Якась причина повинна бути. Тут не без того.

— Це теж геніально, Булгаков. Ви сьогодні в ударі. Проте, пояснення мені доведеться питати в міністерстві. Я вже звернувся по авдієнцію й завтра матиму її.

Та на другий день я мав більше матеріялу до розмов у міністерстві. Та ж газета вийшла з аншлагом:

Таємничий злочин у більшовицькому посольстві. Біля отелю Опорто знайдено труп невідомого. На спині шістнадцять ран, нанесених тупим знаряддям.

Поліція відмовилась дати докладнішої інформації про виявлені обставини загибелі невідомого, але

з міродайних джерел запевняють, що небіжчик — жертва більшовицької помсти. За якусь невідому провину, як твердять наші інформатори, московські чекісти кинули нещасну офіру в люк.

Коли вже нарешті наш уряд нагадає зухвалим чекістам, що вони не в Москві й що наша демократична країна має свої закони?

Справа з люком вимагає свого негайного розв'язання.

З останнім я погоджувався. Повпред поїхав у відпуск і залишив мене одного на хазяйстві. Мороки було досить і без цього клятого „люка“. В країні готувалося фашистський переворот, наближення його ми почували щодня. А тут ще з люком возись.

Я викликав управителя отелю.

— Ви щось чули про той труп?

— Тільки з газет. На мою думку, ніякого трупа не було, бо довкола отелю всю ніч ходять вартові. Вони повинні були б помітити труп.

Що нас вартують добре, я й без його інформації знав. Вартували нас і всіх, хто до нас приходив, може, значно краще, ніж нам того б жалосся б.

— Доведеться подзвонити до поліції — довідатись, у чому тут справа.

— Я вже дзвонив, — це „Дні Турбіних“ вставив, — ніякого трупа не було. У всякому разі поліція нічого про це не чула. На мою думку...

— Будете думати вголос, коли залишитесь на самоті, перервав я його. — Пане управителе, дякую, дозвольте побажати вам усього найкращого.

І коли управитель досить неохоче вийшов, я звернувся до Булгакова.

— Ну, яку там свою думку ви так квапились викласти при управителі?

Булгаков почервонів. Він почував, що справді зробив ляпсуса, не подумавши про присутність управителя.

— На мою думку, вони сами розкривають свої карти.

— Хто?

— Змовці. Я ж кажу, що тут повинна бути змова. В чому саме вона полягає, я ще не знаю, але вона має зв'язок із люком. Тут щось є!

— Коли більше ви нічого нового не можете мені сказати, то я вас більше не затримую, Булг-ков. Кинули б ви, товаришочку любий, морочити голову з своїми змовами.

Вам доводилось чути розмову двох дам бальзаківського віку, сповнену найніжніших скорпіонів? „Ах, душечко, як вам

личить ця нова сукня! Ніхто й не подумає, що її перешито з торішньої! — „Ах, шерочко, як же ви чудово поправилися на курорті! Ви, напевно, набрали ще два пуди ваги!“ Тоді ви можете, вживаючи асоціативної методи, скласти собі приблизну уяву про тон нашої „дружньої“ розмови з директором департаменту міністерства „дружньої“ держави (зрештою, можна було б і державу взяти в лапки, — вона б від цього не багато втратила, бо ще менше має до втрачання взагалі).

— Ах, пане консуле, мені так сумно, що лад у вашій державі, який я дуже шаную, дає нашій публічній opinii приводи вірити подібним нісенітницям і пліткам.

— Пане директоре, мене зворушує ваше щире співчуття, проте мені дуже шкода, що лад у вашій державі, який я не менше поважаю, сприяє утворенню ґрунту для поширення подібної публічної opinii. Отже, дозвольте сподіватись, що преса дасть офіційне спростовання й змінить свій, м'яко висловлюючись, неприхильний до нашого представництва тон.

— Ах, пане консуле, на жаль, я повинен зазначити, що наш уряд позбавлений тих метод впливу на пресу, які є в розпорядженні вашого шановного уряду. Запевняю вас, що й нам цей тон преси справляє прикрість, але...

І директор департаменту безпорадно розвів руками.

— Пане директоре, мені ще сумніше констатувати, що ваша преса настільки мало співчував своєму урядові, що навмисно робить йому прикrostі, особливо, коли взяти на увагу свідчення пана директора, що уряд не має впливу на пресу. Пан директор проте може тишити себе приємною свідомістю, що це не поширюється на всю пресу. Наскільки мені відомо, тижнів за два тому кілька газет припинили своє існування без певного впливу уряду, якщо в рити повідомленням „Урядового Вісника“. Мов у цанування панові директоріві.

— Найпокірніший слуга пана консула.

Єдиним наслідком моєї візити до міністерства була нотатка од поліції, деє на останній сторінці й пегитом, що поліції нічого не відомо про знайдення трупа біля отелю Опорто. Плітки про люк на якийсь час ушухли.

І хіба ж я міг сподіватись, що привід до їхнього поновлення дасть „Дні Турбіних“?

Однієї ночі знов затремтіли шибки по вікнах отелю, та вже не від веселого реготу, — хіба що вам забাগнеться вважати сухе кулеметне татакання, перериване сальвами рушниць, за веселий сміх. Але вам цього не забাগнеться, бо воно б свідчило про цілковиту відсутність у вас художньої логіки, хоч і не позбавляло б вас певної долі багатства (та недотепности) фантазії.

Нас та стрілянина не дуже здивувала, бо хоч ніч була темна, проте справа була ясна для нас, мов день: переворот таки почався.

— Таки - так, так - так - так! — підтвержували нашу радію кулемети.

Не надумайтесь закидати мені запозичення з Винниченка: У нього — колеса поїзду, а в мене — кулемети.

Довелось одягнутись і відмовитись від сну, бо підчас переворотів трапляються неприємності й для людей, безпосередньо в перевороті не зацікавлених.

Коли я запропонував і співробітникам одягнутись, „Дні Турбіних“ виконав це завдання аж на 120⁰/₀, з'явившись у плащі з шапці й з вирізьбленим та важкуватим ціпком.

— А де ж чемодан, — поглузував з нього хтось.

— Чемодана не треба, бо потяги, мабуть, взагалі не ходитимуть, коли ж ви думаєте тікати, то влазьте до кошика з брудною білизною — може, вас не відрізнять од іншого дрантя й винесуть уранці, — огризнувся Булгаков, — а я тікати не збираюсь.

Проте прямував до вихідних дверей. Довелось мені втрутитись.

— Булгаков, категорично забороняю вам, як і іншим співробітникам, виходити на вулицю, аж доки втихомириться.

— Та я не на вулицю, я лише вийду за двері й гляну, чи все гаразд у коридорі, бо сторожа ж, напевно, розбіглася. Я на хвилинку...

— Ну, гаразд, тільки не надумайтесь знов шукати, бо сьогодні змови напевно вже не проти нас скеровані.

Щойно зник Булгаков, як за дверима почувалась якась метушня, голосна розмова, раптом двері...

— Ах! — скрикнула на цей раз не одна Бєся,

раптом двері з гуркотом розчинились і щось масивне вдерлося до вітальні й покотилося підлогою. Проте вже за мить можна було переконатись, що воно, масивне, було не одне. Не встиг ніхто й добігти, як з двох тіл, що вовтузились долі, одне опинилося зверху, войовничо помахуючи палицею (нащо казати, яке саме? Адже ви вже пізнали по палиці!).

— Є! — ревів „Дні Турбіних“, ніби в його горлянці справді сполучився весь ансамбль з режисером, декоратором і статистами. — Ось він! Я ж казав!

— Хто?

— Шпик! Змова! Я ж казав!

Жертва Булгакового темпераменту мала досить жалюгідний вигляд. Нещасний дідок сопів і незрозумілим обертанням вирячених банок обводив кімнату. Він і не думав оборонятись.

В мене майнула думка — може, просто випадковий перехожий сховався в нашому під'їзді од стрілянини. Спитав:

— Як ви сюди потрапили?

Дідок здригнувся, ніби зовсім не сподівався цього природного запитання.

— Та панове... Я... Ну, просто на вулиці темно, нікого нема я й зайшов погрітись.

Шибки в нас надто часто фігурують, отже на цей раз не будемо їм пришивати нового тремтіння, а то читач цілком слушно закине нам: як же вони не повипадали, раз їм так часто доводилось здригатись і тремтіти? Ну, кинемо одноманітні метафори, щоб не дратувати читача, і просто скажемо:

Справа діялась у травні; було це не на північному бігуні; крамниці й кав'ярні були позачинювані й морозива не продавали; а дідок зайшов погрітись. Тепер второпали? Вам смішно? Ну, і нам теж було. От і все.

Вибачайте, майже все. Бо Булгаков не сміявся. Здавалось навіть, ніби він цілком поважно сприйняв виправдування дідка. Так само поважно, хоч і трохи несподівано, заліз він дідкові в кишеню й витяг звідти бравнінга.

— А це що? Теж грітись? Га? Кажи!

Справа скидалась на справді цікаву, та не тут, при всіх співробітниках, було її розв'язу ати.

— Товаришу Булгаков, заберіть до своєї кімнати цього пана. Я згодом до вас зайду.

А тимчасом треба було розподілити поміж співробітниками функції на випадок чого. Адже не знати, яких ще сюрпризів можна було сподіватись тієї ж таки ночі.

До кімнати Булгакова я потрапив якраз, коли справа наближалася до розв'язки. Він насідав на дідка, намагаючись надати своєму обличчю якнайстрашнішого вигляду, а той сидів похнюпившись і голосом, в якому не було особливої переконливості, кволо оборонявся:

— Христом - богом присягаюсь, нічого не знаю... Ну, кажу ж вам, пане...

— А, не скажеш, не скажеш?! — Булгаков помітив мене і, очевидячки, готувався пустити в хід свій останній аргумент. Він —

він прогуркотів, загрозово й урочисто, мов тисяча травневих громів:

— Так не скажеш, востаннє питаю? Ну, добре, так ми тебе до лю ку!

Я не встиг ніяк реагувати на місці на цей недотепний засіб впливу. Не встиг, бо те, що трапилось з дідком, було надто для мене несподіване. Він упав навколішки, молитовно склав руки й заголосив, пронизливо й розпачливо:

— Сй, паночку, паночку, ой не кидайте, я все, я все скажу!

Вас цікавить, що саме сказав дідок? Цілком законна цікавість. Огже, своїми словами. Булгаков мав рацію, бо з дідка справді був шпигун, приставлений до нас дбайливою місцевою владою. Булгаков, виявилось, вже давно мав його на оці й пізнав, коли застукав його у нашому вестибюлі. Та мав рацію й я,

коли припускав, що цієї ночі функції в державі переплутались і змови планувались не проти нас безпосередньо. Навпроти нашого отелю містився політичний клуб прихильників перевороту. Поліція, очевидно, теж чогось сподівалася (та й трудно було інакше, бо про наближення перевороту всі горобці цвірінькали по дахах вже не перший місяць) і відрядила якраз цього шпика мовляв, місцевість тобі знайома) стежити не за нами, лише за отим клубом. Невдачу там хтось пізнав, і він ледве встиг сховатись у нашому вестибюлі (теж, мовляв, топографія місцевості знайома). Чи міг же він сподіватись, що Булгакову заблагнеться виглянути за двері?

Що було робити з дідком - нещасливцем? Одправити його назад до поліції? Та чи ж функціонувала тієї ночі поліція? Звернутись до міністерства? Та хто знав, що в тому міністерстві діявся, і чи існують ще вчорашні міністерства. Довелось гостювати його до ранку, а другого дня новий начальник поліції, забравши в нас непроханого гостя, сповістив, що арештує його за спробу вдегтися до нашого екстериторіяльного помешкання з метою крадіжки. Кінець - кінцем ми не дуже наполягали на інших мотивах арешту, бо ества справи воно не міняло.

Булгакова, може, слід було подякувати за спіймання шпика. Проте я волів завести з ним оту неприємну розмову, що нею починається наша розповідь. Ще б пак, його неразумна загроза „люком“ наразувала нас на поновлення ідіотських спльоток, що були вже на якийсь час ущухли.

Проминуло ще днів зо два, лад у державі усталився, він був аж ніяк не кращий за попередній, а до неприємностей, що не виходили з норми, ми при звичаїлись, отже, і мої нерви заспокоїлись. „Дні Турбіних“ теж скинув свій ображений вигляд і чистосердо признався мені:

— Я почуваю свою провину. Справді, це було нетактовно, та не кажіть, що необдумано. Мені конче потрібно було довідатись, як він реагуватиме на загрозу люком. Тепер я переконався остаточно.

— В чому саме?

— Що люк справді існує.

Мені стало шкода хлопця.

— Булгаков, ви хороший парубок, і мені не хочеться з вами серйозно сваритись. Я не перший рік на цій роботі й не вперше мені доводиться рахуватись з найбезглуздішими кампаніями проти нас. Особливих підстав для них не треба, досить вигадки якогось білогвардійця чи петлюрівця, і мало не всі удають, ніби серйозно вірять. Знаємо, як Паторжинський у нас співає: „По-о-о-гові-ір“... Проте, ви не чували Паторжинського, бо не були в Харкові, Шаляпін до вашого Новосибірського теж не заїздив. От бачите, в мене жартливий настрій, нумо не псувати його. Киньте ці історії, друже.

— Але ж той шпик не вдавав?

— Це так. Значить, не всі вдають, є диваки, що справді ві-
рять. Та нащо брати з них приклад?

— Я прошу вас уважно вислухати мене, товаришу. Я пере-
конався, і ніхто мене того переконання не позбавить, аж доки
перевірю. Я пропоную вам перевірити разом зо мною, щоб
упевнитись, що люк таки існує.

— Ох, лишечко ж мое! Та де ж? Чи не тут, в мене в кабінеті?

— Ні, не в кабінеті, але на горі, біля ванної — може.

— Гаразд, Булгаков, щоб довести вам, що ви забуваєте собі
голову фантастикою й пінкертонівщиною, я готовий хоч зараз
іти з вами й перевірити.

На третьому поверсі він з виглядом переможця наказав мені:

— А куди ведуть оті двері?

— Ви ж знаєте, що вони відділяють наше помешкання від
решти отелю.

— А чому жадного звуку з того боку не доноситься?

— Дуже просто, я поставив умову, щоб з того боку двері
оббили повстиною.

— Ага. Ну, то я зайду з того боку й постукаю в ручку две-
рей, в колодку, зрештою, знайду якесь незакрите повстиною
місце, чи почувете ви тут?

— Шкода час гаяти, Булгаков, але, коли хочете, спробуйте.

Справді, я нічого не чув. І коли Булгаков за кілька хвилин
прибіг, захакавшись, моя певність похитнулася.

— Значить, поміж цими дверима й тими, оббитими повсти-
ною, є якась комірка чи...

— Люк — закінчив Булгаков. — І ще більше можна сказати.
Вчора, коли я ввечері брав ванну, хтось там вовтузився за две-
рима. Значить, двері з того боку відмикались і вони (хто — по-
думав я — двері чи зм'яці?) просто сами хочуть звернути увагу
на цей люк. Може, для цього була й газетна кампанія.

— Друзе, коли б це була провокація, то нічого б їм було
допомагати нам розкрити її. Проте, за дверима є вільне місце
й коли навіть нічого іншого там нема, так і цього досить, щоб
ознайомитись докладніше з справою, бо, може, там просто пе-
реховуються шпики. Гаразд, ми відімкнемо ці двері.

— Зламаємо, — поправив мене Булгаков, — адже ключа в нас
нема.

— Це так, а до управителя отелю краще за ключем не
звертатись.

Даремно я так поквапливо сунувся в ту комірку, коли двері
піддалися. Це могло коштувати мені життя. Підлога під моїми
ногами раптом піддалась і, коли б я був автором детективного
роману, то я напевно змалював би дуже яскравими й зворуш-
ливими фарбами, як я провалився в безодню. Та провалитись я
не встиг. Булгаков схопив мене за плечі (от бачите, знов знижую

тон і позбавляю розповідь ефекту) і я лише трохи подер холошу, зачепившись нею за край трапу.

Я вже більше не сперечався з Булгаковим. Треба було не-тайно оглянути той люк, заглянути всередину. Та як це зробити? Трап миттю провалювався коли його торкалось щось важке. Тут вже я знайшовся, бо Булгаков настільки захопився своєю перемо-гою, що нічого путнього вигадати не міг. Так часто буває, що винахідник не вміє практично використати свого винаходу.

— Несіть но сюди мерщій драбину, шнура й щось важке... Скажімо, отого Демосфена.

Звідки той бронзовий Демосфен потрапив до консульства— я не знав, та на цей раз він мав придатись нам зовсім не своєю красномовністю. Прив'язавши один кінець шнура до одвірка, ми (о блюзнірство!) повісили на другому кінці Демосфена й обережненько почали його спускати на трап. Наш рахунок виправ-дався.— Демосфен придавив трап до краю, і світла велосипед-ного лихтарика було досить для того, щоб ми побачили: вузький глибокий колодязь і на дні його— каміння й бите пляшкове-скло. Мабуть, навіть напевно, це колись був хід для ліфта, та ми вже не мали сумнівів, що чиясь дбайлива рука замурувала виходи з нього. накидала каміння й скла на дно— ще й при-робила нагорі трап— спеціально для нас.

Розрахунок був простий. Чутки про люк повинні були кі-нець-кінцем навіяти комусь з нас думку шукати того клятого люку в нашому помешканні. Отже, негідники вбили б разом двох зайців: хтось з нас міг би впасти до люку й розбитись (як не як— три поверхи, каміння й бите скло!), а тоді „підтвер-дилася б“ чутки про люк. Звичайно, газети роздзвонили б тоді, що більшовики, мовляв, почали вже одне одного кидати в люк.

Одна лише деталь була для мене неясна.

— Скажіть по правді, Булгаков, невже ви сами догадалися шукати люка саме на третьому поверсі, біля ванни?

Читача розчаровує це запитання. Він вже настроївся вірити в Шерлок-Холмсівські здібності „Днів Турбіних“ і почав навіть вивчати логічне розгортання його здогадів. Ще б пак, це ж ясно, раз люк, значить десь високо, адже на третьому поверсі (хоч я ніде не сказав це, що не було четвертого), Булгаков чув шару-діння, коли купався, просто він розумніший за автора розповіді. Мабуть, і Булгакову самому дуже хотілося саме так пояснити своє викриття. Та він не наважився. Замість відповіді він про-стят мені написану на машинці записку:

Ви людина нова і, може, звернете увагу на небез-пеку, що загрожує вашому консулові. Люк— не ви-гадка. Зверніть увагу на всі двері вашого помеш-кання. Коли купаетесь, уважно прислухайтесь.

Невідомий Друг.

— Булгаков, — мовив я, — ви зробили неприпустиму річ, не показавши мені одразу цієї анонімки (а вона у вас, як свідчить поштовий штампель на конверті, вже днів з десять). За це слід би вас добряче взяти на цугундер. Проте, знаєте — (Далі буде мене переводять до іншої країни: хочете поїхати в 134 книзі) зо мною?

Німеччина після війни, після руїни почала приймати свій звичайний вигляд — чепурний до нудоти. Вона ще гнеться перед Антантою, ще миршаві францу-

зькі салдатики, маленькі, мов блошиці, „охороняють“ Рур. Пиху колишньої великої Німецької імперії збила Версальська угода. Десь глибоко в грудях заховав німець ганьбу, образу й гнів і надії на колишній реванш. Хоча зараз настрої „реваншистські“ минають у німецького дрібного буржуа, а робітник і взагалі не дуже хорів на цю післявійськову хоробу, що задушливою пошестю охопила Німеччину мазу після Версальської угоди.

Тепер німець має деяке приблизне „блатополучіє“, далеко не подібне, правда, на довійськове, німець трохи заспокоївся у цьому міщанському, спокійному животінні. Хоча кожен службовець сплачує великий податок на післявійськові борги, але все ж це не те, що було колись — як стояли в черзі з картками на продукти.

Воно й зараз той добробут більше зовнішній. Приїхали ми в Берлін і на вулицях побачили людей, що кудись поспішають: ідуть, їдуть, заповнюють трамвї, автобуси, вагони підземної та міської залізниці. І все це люди пристойно або добре одягнені, з діловим виглядом. Лише пізніше ми дізналися, що зовнішній добробут юрби, то є, до певної міри справа життєвої тренівки під гаслом, вроді нашого — „Іж перевесло соломи, держи шию жеребцем“! Німці дуже суворо ставляться до свого зовнішнього вигляду. На вулицю, на прогулянку виходять тільки чистенько одягнені. Хоча це вбрання придбав робітник за рахунок недоїдання, може, всієї родини. Цілими тижнями родина не буде їсти м'яса, але хтось із них буде мати нове вбрання. Потім це вбрання берегтимуть, як власне око. Бо справді, коли небагатий німець лягав спати, перед цим він над своїм вбранням виконує якісь надзвичайні маніпуляції. У всякі щипчики та преси затискує свої штани, старанно розпрасовуючи руками зморшки та зморщечки на своєму святковому вбранні, в черевики вставляє колодки і т. д. Ось чому ми бачили на вулицях Берліну людей, майже всіх однаково добре одягнених. Лише пізніше я навчився розпізнавати по вбранню приблизний соціальний стан його власника. Хоч це й не завжди вдається.

ДВА БЕРЛІНИ

(Уривки вражень)

ОЛ КОПИЛЕНКО

Все ж таку досить добре одягнену юрбу я бачив у центральних частинах міста і вдень, і вночі. В цей же час можна бачити зовсім інше в робітничих околицях, особливо в будень. Вже по цьому можна поділити Берлін на дві частини — на центр, де вас гіпноізують вітричі всіма скарбами й виробами, що їх пропонують на втіху й споживання найбагатішим з цього величезного міста і околиці, де все виглядає скромно, і вітрини з дешевим крамом і дешевої якості.

Але все ж треба сказати, що коли дивитися поверхово, то убогість робітничих кварталів не кидається, в Берліні, сильно в вічі, особливо з зовнішнього боку. Лише ближче познайомившись із побутом, можна зрозуміти, чому така сильна комуністична партія в Німеччині і чому робітники підтримують комуністів.

Берлін — місто світла. В столицю Німецької республіки я прийшов вранці. До обіда налагоджував справи з пансіоном, ревістраціями різними та з грошима. По обіді мені треба було дещо купити. Зайшов я в крамницю галантерії та готового одягу. Правда, крамниця міститься не в центрі, але займає триповерховий будинок, і краму в ній різного дуже багато. Але надзвичайно здивувало те, що в крамниці немає ні одного покупця, і прикажчики, мов голодні хижакі, кинулися на мене, на свою здобич. Враз накидали цілу гору найрізнішого краму з надзвичайним бажанням продати мені хоч дрібницю.

Я пробув у крамниці біля години, і за цей час сюди не зайшов ні один покупець, хоча крамниця, де я був, в одна з гарних крамниць. А біля мене мов духи носилися продавці, щоб не випустити з рук свою здобич. Тут, в цій першій крамниці, яку відвідав, я й зрозумів, що таке затоварювання і торговельна задуха. У крамницях нікому купувати! Правда, в закладах великих ушавлених фірм, як Еєртгайм, Тіц або що — там, принаймні, багато вештається людей. Вони мало купують, більше дивляться, заздрісно їдять очима крам, але тут хоч вражіння в „бойкої“ торгівлі.

Таке колосальне затоварювання, ця торговельна задуха породжує хижачку люту конкуренцію різних фірм і разом неймовірну рекламу. Перші вечори в Берліні ця світляна реклама приголомшув. Вас переслідують світляні вибухи, фарби, кольори, кривулі блисків і вогні електричних водоспадів. А надалі це все робиться звичайним, і лише дивися — хто ж із них дотепніший: чи фабрикант мила, чи фірма вина або білизни. Бо кожен з них намагається перекичати один одного, притягти до себе зайвого покупця, заробити кількост марок, залізти в кишеню німця чи наївного чужоземця своїми ворухкими пальцями — дотикальцями.

Оця реклама і роить вечірні берлінські вулиці ще цікавішими, ніж удень, бо вночі вони освітлені всіма фарбами світляної реклами. І світло це прикрашує казенні фасади будівель

німецької столиці. А своєю архітектурою Берлін ніяк не може похвалитися!

Гіпнотизують людину й багато освітлені вітрини, що міняються кожні кілька день. Мимоволі звертаєш поглянути на новини, виставлені принадувати заздрісне око людське, розпалювати власницькі бажання тих, хто закохується в речі, хто хорий на придбання нових, часто непотрібних, але принадо виставлених ва вітрині речей.

З- за товстого скла вітрин на вас дивляться холодні очі манекенів. Вони одягнені в кращі вбрання, зроблені за останньою модою, з кращик матерій. Ці жінки дивляться мертвими очима і нагадують сучасний паноптикум капіталізму. Мертві очі манекенів не бачать і не розуміють, як заздрять їм живі очі убогих німкенів, що впилися в розмаїті вбрання, одягнені на мертві форми з пап'є-маше. Ось ця білява прикрила свою убогість дешевим пальтом з коміром підробного хутра за чотири марки. Але як важко було викроїти з бюджету кельнерші в кав'ярні марки на пальто з цим хутром, що вже світить лисинами рудої голої собачої шкіри. Вона б хотіла мати таку сукню, як отовдягнули на мертвий манекен! Сама б з радістю стала на вітрину, аби лише одягнути те вбрання, аби оті мистецькі бганки чудової матерії спадали на її стегнах!

Але німецька реклама ще не дійшла до живих манекенів. У цьому Берлін відстав від Парижу! Та й в рекламі відстав взагалі. От французький автомобільний король Сітроен, мов на візитовій картці, розписався на гордощах Франції — на вежі Ейфеля. Там капіталіст довів наївним французьким патріотам, що за гроші він обплює найдорожчі національні скроби, і ловко плюнув своїм прізвиськом на Ейфелеву вежу. А в німців на колоні перемоги немає реклами Власне, тільки тут і немає. А жаль! Чудово було б повісити на груди тівї Фройляйн, що являє німецьку перемогу, прізвиське, приміром, Стінеса або Бенца! Замість брошки приколоть — чудовий був би символ і перемоги, і волі! Бо якраз ця бездарна колона й стоїть на Майдані Республіки.

Саме на другий день після нашого приїзду в Берлін почався „тиждень світла“. Тут уже крамарі і власники фірм мали змогу показати свій розмах рекламний. Бо це ж і було їхнє свято, правда, більше схоже не на свято, а на війну. Конкуренти намагалися приголомшити рекламою і конкурента, і берлінського обивателя, що вийшов на вулицю солідаризуватися із спекулянтотом. На вулицю кликали всі німецькі газети, викинувши гасло, що Берлін — найсвітліше місто в Європі“ і взагалі „Берлін — місто світла“.

В зв'язку з тижнем світла було спеціально збудовано в Берліні так звану „вежу світла“, всю засипану рекламою, і було організовано похід. В поході брала участь дуже велика кількість

берлінського люду, не зважаючи на дощ, що старанно поливав натовп і охолоджував запад спритних комерсантів.

Хоча не можна не визнати, що вулиці мали тоді особливий вигляд, освітлені мільйонами різнокольорових електричних лампок. Над містом, у тумані, віялом здійснювалася заграва освітлення. Ніби всесвітній спекулянт простягав свою лапу волохату в повітря, де гуркотіли пропелери аеропланів, що на крилах несли рекламу його виробів.

Лірика берлінських вулиць. Я не збираюся говорити зараз ні про планування рівних і широких вулиць у Берліні, ні про треніровану юрбу, що знає закони вуличного руху. І взагалі ліричного віршу писати ніхто й не збирається, бо доведеться говорити про дуже скромні речі. Правда, ці скромні речі мене досить таки вражали. За них я б віддав велику частину іншого європейського комфорту.

Наші мандрівники звикли лаяти „Європу“. Отак повертається товариш із Заходу додому і починає про „розклад“ Європи розповідати. Тут дістається всьому і всім. Махає голоблею — не підходь — і всіх ми шапками закидаємо! Про таке „шапкозакидательство“ говорити, побувавши за кордоном півтора-два місяці, — річ дуже небезпечна. За такий час ледве можна поверхово виявити ті сили, що міцнішають і в свій час винесуть у повітря будівлю капіталізму разом з фундаментом, на якому стоїть ця химерна будівля.

Все ж таки боюсь залізти в дешеву демагогію і буду говорити про дрібниці, що так кидаються в вічі, наприклад, у Берліні чи якомусь іншому німецькому місті. До цих дрібниць доведеться ще не раз повертатися в інших розділах нотаток.

Може, і лірики в таких дрібницях небагато, може, і поеми про це ніхто не напише. Та й я б не радив цього робити нашим поетам — багато цікавіше читати про садок або гайок, ніж про звичайну чистоту на вулицях Берліну. Так, мені обов'язково хочеться сказати кілька слів про тих муштрованих німців, що так уміють шанувати і себе, і інших, не забруднюючи, не запльовуючи вулиць міста.

Ви ж уявіть собі, що по якійсь великій вулиці чотиризполовиною мільйонного Берліну пройде за добу сотня тисяч людей. Ці люди палять цигарки, їдять цукерки, повинні плювати, кидати недопалки і взагалі забруднювати ті місця, де вони мають за щастя перебувати. А разом з тим ходиш такими чистенькими тротуарами, і автомобілі сковзаються по такому чистому асфальту, що справді можна впасти в ліричний настрій і злякати й себе, й ближніх ліричним віршем. Я, правда, не захорів на цю страшну хворобу, але знаю одного белетриста, якого ледве не довелося везти до психіатра! Почав бо ліричні вірші писати! Ось до чого інколи доводять людину мандрівки за кордон!

Жарти жартами, а про чистоту на вулицях я ще не закінчив. Цікаво, що на вулицях Берліну я нігде не бачив ні однієї

з отих огидних урн для сміття. Такі урни справді здорово псу-
ють вигляд на вулицю. Стоїть, роззявивши пащу, залізна
потвора і чекає щоб її годували брудними покидьками та недопал-
ками. А воно, мов на сміх, все падає мимо і бруднить тротуар.

На кілька строчок вище я згадав про автомобілі, що вони
сковзаються по асфальту. Цікавите таке враження від руху
автомобілів по берлінських вулицях. Ніби біжить авто по чистій,
блискучій кризі, а за ним поспішає його тінь, що відбивається в
глибинах бруку, прозорого, мов скло.

Чепурять такий асфальт німці найрізнішими засобами, але
найкраще натирають його гумові шини тих восьми десятків ти-
сяч авт, що креслять невидні лінії по вулицях. Вечорами такий
відполірований за день асфальт нагадує спокійну воду якогось
каналу, де тремтячими смугами відбивається світло сотень тисяч
ліхтарів та барвиста вигадка світляної реклами.

І справжню втіху можна мати від поїздки по такому асфальту
на авті. Бо машина не ринає, хитаючись, по хвилястих вибоїнах
столітнього бруку, а ніби пливе по спокійній поверхні тихої за-
токи. Але їздити на авті чи на таксі не для всіх справа можлива.
Таксі в Берліні, порівнюючи з нашими, хоч і дешевші трохи,
але все ж, приїхавши сюди, в першу чергу доводиться вчитися
орієнтуватись, щоб їздити підземною та міською залізницею,
трамваем та автобусом. Це й є демократичні засоби пересування.

У власних автомобілях можна побачити на вулиці товстих,
з триповерховою шиєю німців або тонких, як хортів. Проткнувши
сигарою товсті губи, вони ліниво, мутними від сизого жиру очима
дивляться в пилицю шоферові. Мимоволі почин вш згадувати,
де ти бачив цього красуня, і виринають у пам'яті талановиті ма-
люнки Гросса та наші плакати з буржуями. Ніби цей красунь
зійшов з такого малюнку, щоб демонструвати німецькому робіт-
никові наочний курс політграмоти та теорії клясової боротьби.
І я таки пересвідчився, що німецький робітник уміє ненавидіти
свою „рідну“ буржуазію.

Годі один раз побачити такого спекулянта, коли він в'я-
лим призорливим оком на всіх дивиться, щоб на все життя його
полюбити!

Після війни особливо став нахабний і хижий німецький спе-
кулянт-торговець. Той, що разбагатів на військових спекуляціях
та на інфляції. Хитрий і одверто цинічний, він з вульгарністю
базарної перекупки сторгувався, наприклад, з продажною німе-
цькою соціал-демократією і купив її за сочевичну юшку. Тепер
це найвірніша зброя в руках спекулянта. Про це говорять останні
робітничі страйки і локавти підприємців.

Пам'ятаю, колись в якіхся довійськових наївних книжках я
читав про якусь чесність, може, відносну, німецьких торговців і
підприємців. Зараз навіть німецькі патріоти про це забули. Те-
пер найвищі досягнення торговельного генія — уміти обдурити

чи звичайного клієнта, чи такого самого спекулянта. Себто так, як робити ся всюди і завжди.

Купуючи звичайні речі, доводиться бути обережним, особливо в менших крамницях, і особливо мусить стерегтися чужоземець. Обдурити чужоземця — це, вроді, обов'язок порядного крамаря. Я сам двічі був жертвою таких шахрайств, хоча й на дрібницях. Але знаю цілу низку випадків, коли покупці, наші громадяни, лаяли на всі поверхи берлінських крамарів.

„Кухоль світлого“! Страшенно дивувався один мій знайомий німець, коли я не розумів, як це можна підряд майже щовечора вісім років ходити в одну пивну. Він посміхався, а може, глузував з мене:

— У мене є приятелі, що в цю ж таки пивну ходять по двадцять років. Не щодня вони п'ють пиво, власне, раніш не щодня пили. Бо тоді, може, і їли не кожного дня. Але вони приходили в свою пивну привітати хазяїна, що інколи щедро давав у борг кухню пива. Вони приходили в пивну послухати гомін щасливих відвідувачів, понюхати пахощі одрижки й тютюну. І так було, доки настали легші часи. Тепер про ті дні згадують як про щось надто далеке...

Мій знайомий трохи скептик, трохи, може, лірик і любить розповідати довго і докладно про все. Підтримує комуністів і люто нападає на теперішні порядки. Працює він у лабораторії на якомусь підприємстві. Тому хазяїн пивної, де буває цей помічник ляборанта, називає свого гостя гер професор. Мій знайомий сам глузує з цього. Приходить він у пивну щодня в той самий час:

— Здрастуйте, пане Шмідт... — це до власника пивної.

Рожевий Шмідт вклоняється поважно:

— Привіт панові професорові.

— Ну, яке сьогодні пиво? Привів оце гостя, щоб покуштував вашого пива і розповів про нього на Україні.

— А, дуже радий, пане професоре... Сьогодні якраз, пане професоре, прекрасне пиво.

Майте на увазі — коли клієнт такого Шмідта писарчук з якогось банку, то в пивній він буде гер директор. Коли працює кур'єром у суді, тоді в пивній посаду йому підвіщує господар до гера судді і т. д.

Подібних пивних і різних кав'ярень у Берліні, як і по інших німецьких містах, величезна кількість. На кожному кварталі можна знайти таку установу, що має свою історію, яку знають відвідувачі.

Мабуть, немає в Берліні найкоротшої вулиці, де б не можна було знайти пивну.

І всі такі пивні і кав'ярні завжди повні. Особливо увечері. Тоді навіть не в кожній і місці собі знайдеш. Коли прийдеш з компанією.

В пивній чи в кав'ярні можна бачити цілу родину з родичами й дітьми. Вони сидять за своїм кухлем світлого цілий вечір, розмовляють, може, і справи свої роблять. Але ввечері німці, службовці чи робітники, не займаються справами. Роботу закінчено своєчасно, і до завтрього про неї не згадують.

Як можна просидіти над кухлем пива цілий вечір — це вже секрет відвідувачів, отих рожевощоких німців, затиснутих у комірці й чистенькі піджачки та добре розпрасовані штанці. Для того, щоб уміти висидіти три-чотири години над кухлем пива, треба бути німцем. Треба задумливо сидіти на місці, зручно склавши ноги, і через кожні п'ятнадцять хвилин сьорбнути трохи пива і потягнути диму з десятикопійочної сигари. Але на це ні у вас, ні у мене терпіння не вистачить! А німець, службовець чи робітник, розрахувавши свій місячний бюджет точно до копійки, знає, скільки копійок він може витратити у вечір на пиво. І нехай там буде яка завгодно спокуса — більше він не витратить. Безумовно, що це твердження зовсім не є закон для всіх. Але отой пересічний німецький обиватель, що заповнює пивні, — він так робить. З боку дивиться — здається так нудно в тій кав'ярні чи пивній. Грає дешева музика типу джаз-банду і настирливо лізе в ухо своїми наобридливими мотивами. А то й зовсім немає ніякої музики, — тоді в кімнаті тихо, бо всі говорять пошепки, як у церкві. Але тут сидять люди по кілька годин. Не говорю вже про кав'ярні, де звичайно часто побачите, як хтось сидить вище або робить виписки з книжок, чи щось інше робить. Там же призначають побачення своїм знайомим, там і знайомляться з тими жінками, що так чекають цього знайомства, бо вони зароблять на ньому кілька марок, продавши єдиний свій скарб — власне тіло — на годину чи на кілька хвилин.

Мій знайомий німець переконував мене, що третина життя пересічного берлінця проходить у пивній або в кав'ярні. Він говорить, що ходити в кав'ярню є рація й з економічних причин. Приміром, у пивній сидить вся родина цілий вечір. Трохи розважаються, але часто приходять і з роботою — переважно жінки. Таким чином, кожному з них за вечір треба витратити копійок п'ятнадцять, бо їм пиво править за вечерю, особливо біднішим. І разом з тим дома зовсім не горить електрика, яка коштує і в Берліні не так дешево.

Ясно, що по таких пивних і дешевих кав'ярнях немає багатих німців. Вони розважаються по інших місцях і по інших кав'ярнях. **П**артійне пиво. Власне кажучи, не пиво партійне, а пивні поділені дуже цікаво за партійними ознаками. Так би мовити, класовий підхід до пивних додержано. Хоча пиво, мабуть, всюди однакове. Мені доводилося пити лише в комуністичних кнайпах та в позапартійних. Приблизно однакового гатунку цей чудовий напій, кольору чистого бурштину. Чорне пиво занадто тендітне і для порядного чоловіка не підходить. Смак

чорного наївного пива прекрасно знає наш товариш по мандрівках, прекрасний друг Валеріян Підмогильний. Але, здається, на нього найбільше вражіння справило чеське пиво. Чехи справді великі майстри і варити, і пити пиво.

Все ж таки — про партійні пивні. Справді, в робітничих частинах Берліна комуністи і червоні фронтовики мають свої кнайпи, соціал-демократи — свої і т. д. П'ють партійне пиво і відвідують такі заклади переважно свої люди, так що тут в більшості знають гості один одного. Тільки нехай ніхто не думає, що такі пивні подібні до наших установ „Нової Баварії“. У німецьких робітників кнайпи правлять за клуби. Не напиватись і хуліганити сюди приходять. Тут вони зустрічаються один з одним, відпочивають за шклянкою пива, за шахами й шашками та доміном. Різні засідання відбуваються в цьому ж таки помешканні, лише в іншій кімнаті.

Наші товариші виконали свою обіцянку — повезти показати клуби червоних фронтовиків. Увечері, коли вулиці Берліна бавилися світлом, з дверей кав'ярні вилітали фокстротні мотиви і розсипалися в гістеричному, хриплому ревінні сирен, ми поїхали в східну частину міста. За якісь півгодини підземка перенесла нас на інші буденні квартали з підсліпуватим світлом, з дешевими вітринами і часто з брукованими, а не асфальтованими вулицями. Тут уже все простіше, звичайніше, зрозуміліше, як і життя людське. Немає того зовнішньо гучного й бучного, крикливого й поверхового, штучного, зверху замаскованого оксамитом і шовком, як це ми бачили там на центральних вулицях. Тут злодії одверто ненавидять поліцію і зухвало пиячать по своїх напівшинках, напівпритонах. Проститутки голосно торгуються за кожну копійку, більше видно робітників, одягнених у в'язані робочі блузи, в кепках на голові. По вулицях купи бруду біля тротуарів і шмаття паперу вітер гонить кудись у підвороттє. Взагалі контраст дивовижний, коли враз попасти з якоїсь Курфюрстендам або Фрідріхштрассе сюди.

Довгенько ми брели цими вулицями, кривулями, ринаючи в юрбі, доки товариш Василь не привів нас у клуб.

Перша кімната, прямо з вулиці — ніби звичайна собі пивна. Тільки дуже дешева і малесенька. Одна височенька стійка з різними сифонами та грантом, відкіля господарка точить пиво. І всього один невеликий стіл круглий у кутку ліворуч. Але прямо проти дверей гасло німецькою мовою — „Пролетарі всіх країн, єднайтесь!“ Це гасло висить над дверима у другу кімнату.

Ми попрохали собі по кухлю пива. Гурток товаришів, що сидів за круглим столом, чемно уступив нам свої місця. Більшість із них у вбраннях сгалевого кольору — військового типу. Сорочка підперезана ремінним паском і ремінь через плече. Це треба лише зброю — і товариші готові до бою. Це — червоні фронтовики. Весь час, як ми сиділи, заходили в подібному одязі молоді

фронтвики, випивали склянку пива або так просто проходили в другу кімнату. Інші виходили швидко на вулицю. Ця енергійна хода, уривчаста розмова, ніби наказ, молоді енергійні обличчя зі слідами думок і спрацьованості, великі руки, що звикли держати в руках не перо, а ричаг машини або лопату чи кирку, нагадали мені часи повстань у моїй країні, власне, штаби цих повстань, що містилися в такий прокуреній кімнаті і відкіля дух запалу до боротьби, дух повстання й перемоги скажено мчав стривоженими вулицями повсталих околиць.

Я почав ще оглядати кімнату. На стіні під портретом Леніна, дбайливо вирізаним з якогось журналу, висить кулак — емблема боротьби фронтвиків. Кулак, мабуть, утримі більший за звичайний кулак пересічного робітника. Вище, під якоюсь червоною розеткою — плакат чи монтаж з фотографіями демонстрацій, і на цьому тлі Карл Лібкнехт та Роза Люксембург.

У кутку саме над столом висить дерев'яна шухлядка. Передня стінка покреслена на квадратики, і всередині кожного квадрата щілинка. Це — ощадна каса фронтвиків. Хто має зайвих кілька пфенігів, кидає в щілинку свого квадрата, так би мовити, в свій „сейф“. А потім раз на місяць, чи що, секретар організації відкриває касу. В більшості ці гроші йдуть на потреби організації, на найнеобхідніші витрати.

У другій кімнаті уже справді клубне приміщення. Невелике, правда, але досить затишне і чистеньке. На стінах плакати, об'яви, прапори в кутку, на столі газети й журнали

Побували ми ще в одній подібній кав'ярні чи пивній, де відвідувачі переважно комуністи або ті, хто їх підтримує. Тут уже грає оркестра-піяніно і скрипка. Кімнатка більша і більше схожа на дешеву клубну залу, ніж на кав'ярню. Відвідувачів багатенько, переважно молодь типу наших комсомольців з пушком на щоках і на верхній губі. Одягнені дуже просто, і тут почувавш себе як дома. Літні відвідувачі чомусь купкою стоять біля стійки і щось сперечаються напівголосно. Частина молоді сидить за шахами і за шашками, зосереджено і нервово слідкуючи за рухом фігур у ворога, інколи несвідомо підспівуючи знайомі мотиви музики. Інша компанія юнаків і дівчаток підвищено, весело розмовляє у кутку, один одного перебиваючи. Дівчатка у дешевих, але чистеньких пальтах і капелюшках — видно, робітниці. Біля кожного стоїть кухоль пива з кучерявим білим шумованням, але цього кухля вистачає кожному на цілий вечір, додавши ще півдесятка вонючих цигарок.

У цій кав'ярні навіть музиканти комуністи. Почувши, що ми приїхали з СРСР, вони почали грати наших революційних пісень: „Сміло коханці не долі“ та інші. Потім заграли й „Інтернаціонал“.

В кутку цієї кімнати так само висить скринька, точно подібна до тієї, що ми бачили у червоних фронтвиків. Але ні

плакатів, ні гасел немає на стінах. Крім того, в кімнаті трохи й бруднувато.

Відчинилися двері ліворуч, і почали виходити люди з сусідньої кімнати. Вийшло душ десять робітників, так само просто одягнених, майже у звичайному робітничому вбранні. Там, у сусідній кімнаті, відбувалося засідання. Бо кілька кімнат далі, в цьому помешканні, займають різні комуністичні організації. Пізніше довелося й нам виступати тут з докладом про життя Радянської України на зборах української робітничої організації „Воля“.

Найвище досягнення європейської культури, або жебрак у краватці!.. Цілком серйозно — жебраків у Берліні на вулицях побачите тільки в краватках, хоч протягають вони руку так само, як і всі жебраки на всьому світі. Це дивує, мабуть, чи не більше за всі досягнення європейської культури. Бо нахабнішого, лицемірного знущання з людини вигадати дуже важко. Таке лицемірство прямо приголомшує, коли побачиш людину з голодними вогниками в очах, що мусить одягати комірця, штани з випрасованою складкою та піджака, який на ваших очах зараз розповзеться на гноття. Невідомо, чи є в того жебрака сорочка, чи ні. Напевне немає. В більшості він носить лише саму манишку, ловко сховану під піджаком. Я спостерігав раз, як манишка в одного виїзла з - під борта піджака, і наочно було показано конструктивний туалет цього страдника за культуру. Треба бути дуже спритним, щоб приладнати й скріпити на власному тілі таке опереткове халтурне вбрання. Мабуть, однаково доводиться вбиратися дбайливо і довго — фабрикантові або спекулянтові наравт і жебракові, ідучи на вулицю вимолювати нещасні пфеніги. Тільки ріжниця занадто велика в одязі, та жебрак повинен бути геніяльною людиною, щоб із нічого створити собі вбрання. Але інакше не можна. Інакше його не пустять жебрати, а вмирати з голоду навіть у Німецькій республіці не кожному охота.

Власне кажучи, я говорю неправду. Ніяких жебраків у Берліні немає. Є просто люди, що займаються дрібною торгівлею. Себто звичайні крамарі. Їм ніхто не забороняє мати навіть автомобіля! Нехай собі нагорує грошей і купить машину Бенца! Будь ласка! Не вірите? От скептики! Ну, гаразд... Підходить до вас чоловік у кав'ярні чи на вулиці, німецький, зголоднілий, і жалібно прохає!

— Купіть, будь ласка, сірників... Дуже прохаю вас, купіть сірників...

Ну хіба ж це жебрак? Купите в нього сірники, а то просто даєте йому кілька пфенігів, а сірники залишаєте йому. Знову ж таки, інакше не дозволять прохати, коли не буде чогось продавати. Так би мовити, розвиток торгівлі рідної! Але продають

сірники, булавки та інший подібний крам лише ті, що жебрачать на центральних вулицях міста. А ближче до околиць — там просто протягують руку і прохають ніби зовсім не в Європі. Там важче цю справу врегулювати. Тому і вбрання на жебраках що ближче до околиць, то звичайніше і демократичніше. Ясніше сказати — просто таки сидять чи стоять обірвані, неголені, нуждою з'їдені люди і прохають, простягаючи порепану брудну руку.

Особливо якимось вражають жебраки — інваліди світової війни. Мені зразу здавалося, коли я їх уперше побачив, що кожен з них іде погордо, голову догори звівши, нарочито демонструючи своє каліцтво і убогість. Ніби докоряючи людей за їхню жорстокість, щоб розбудити в людині те людське, що в ній ще залишилося, і в першу чергу — жаль до себе. Потім я додивився, чому вони так ходять. Бо в них немає тих надзвичайних органів, що ними природа обдарувала людей і тварин. У них немає очей. Їм вибито очі на війни. Ось чому ці інваліди, як і всі сліпці, ходять, так гордо несучи голову.

Мов підмурок до сірих стін будинків, мов жива кар'ятида, стоить такий сліпець, прилипнувши до фасаду. Це живий докір.

Потім він тихо сказав щось собаці, і німецька овчарка повела його в інший квартал. Держава-благодійниця безплатно дала інвалідам собак муштрованих, що правлять для нещасних і за очі, і за проводирів. Увечері в собаки на нашійнику висить електричний ліхтарик, що освітлює сліпому шлях по світилах, мов удень, вулицях божевільного міста.

Я йшов за таким жебраком-інвалідом, коли його вела собака в інший квартал. Потім стояв і дивився, як він держить у руках традиційні сірники, нікому не пропонуючи їх, чекаючи, доки хтось покладе йому в руку монету. Швидко-швидко, похапцем ховає в карман свою злобич. Не тому, що радіє тій копійці, ні! Я бачив, чи, може, то мені лише здавалося, що ті сірники, ті офіровані копійки печуть йому руки, палять долоні розпеченим металом. Людина, здорова фізично, сильна, мусить простягати руку за тими копійками, що недбало кинуть їй на вулиці.

Собака такого інваліда, ніби розуміючи, з ким має справу, дуже обережно й дбайливо ставиться до свого випадкового хазяїна. Опустивши хвіст, поволеньки, не поспішаючи, похмуро веде вона сліпця. Шлях такий знайомий, і люди такі звичайні. Тому й не озирається на всі боки, інколи через плече розумним оком зиркне на господаря. От тільки собаки турбують. У Берліні дуже багато собак... Прямо на кожному кроці. Ось така симпатична біжить на ланцюжкові такса клишонога і очима кличе до себе. Але на один момент застигла вівчарка-проводир, затремтіла під шкірою м'язи, глянула заздрісно й спокійно пішла далі, знову опустивши хвіст униз...

Я йшов по Іоахіменштрассе увечері. Вже починала горіти реклама. Раптом перед очима замайоріли сині літери: „Ви ніколи не почували себе чистим, коли не милися милом Мольє!“ З другого боку по фасаді будинку гадюкою скотилося: „Найбільша в світі насолода — курити наші цигарки!“ І на стіні вималювався різнокольоровий хлопчик, підморгуючи очима, показуючи блискучу цигарку. Потім лаконічна реклама поважної фірми вина: з фіолетової пляшки в чарку, накреслену тоненьким ланцюжком дрібних синіх лямпочок, виливається золоте вино електричних іскор, і бризки рясні штучного шумовиння посипалися угору.

На вулиці та особлива вечірня метушня, що пізніше переходить у чад нічних насолод. Юрба виливалася на веселу, широку, осяяну рекламним ореолом славетну Курфюрстендам.

Десь угорі непомітний повний місяць і нікому не потрібне чорне небо. У саяві електрики, у змаганні реклами ці необхідні аксесуари сільського пейзажа здаються тут якимось анахронізмом.

Я теж ішов у юрбі. Попереду обережним кроком сліпця ішов інвалід. Ремінець, на якому вела його велика собака, було причеплено до грудей сліпого. Він був без обох рук. З півквартала я йшов за інвалідом на десяток кроків од нього. Потім у юрбі сталося щось дивне, загарчав собака, і коли я підійшов ближче, то побачив, що сліпець качається по землі, б'є ногами, головою об асфальт і, задихаючись, вигукує якісь слова, здається із словника військової муштри. Кілька рук держало вже його, притиснувши до землі. Собака стояв з боку одвіязаний і тонко скавчав, ніби уривчасто зідхав. Через хвилину крізь густу юрбу цікавих пробився поліцай, а ще через кілька хвилин з'явилася авто — карета швидкої допомоги. Припадочного втиснули в дверцята, з ним сіли двоє санітарів. До авта кинувся й собака. Поліцай держав ремінець і хотів вести собаку з собою, лагідно звертаючись до стривоженої тварини. Але собака виширив такі ікли і так красномовне загарчав, що довелося посадить і його в авто до шофера, куди сів і поліцай...

... Курфюрстендам — чудова широка вулиця, головна артерія буржуазної східної частини Берліна. Тут рівні будинки, дерева і надзвичайні, найдорогші крамниці. У цих крамницях і крам дорожший, ніж у будь-якій іншій частині міста. Бо покупці дорогих крамниць — буржуазія, що живе в цьому районі.

Вдень на цю прекрасну вулицю виходять прогулюватись жінки, що самі не працюють і що одягають на себе коштовне манто продемонструвати його на заздрість інших жінок. Така чудова фрау з задоволенням на ситому обличчі веде на ланцюжкові дитину, а за руку — якогось расового песика. А може, навпаки — нехай буде так.

На цьому тлі, так би мовити, серед цих декорацій, я спостерігав кілька разів одного жебрака. Він сидів на тумбі без капелюша, блідий, ніби в нього немає крові, і чорні пасма бруд-

ного волосся спадали на сухе чоло. Старенький комірець і зімнята манишка, чорний піджак, і в худих пальцях пачка сірників. Він теж сліпець і обома руками на обох колінах тримав своїх дітей, що весь час вовтузилися непосидячі. Часто стрибали з колін, одбігали в бік або до вітрин, а потім щось щебетали, вмошуючись зручніше на колінах. Одна дівчинка чорнява, соромливо-тиха, надто серйозна для своїх років. Це старша — їй років шість, вона схожа на батька, друга — білява і вертлява, мов дзига:

Жебрак продавав свої сірники, збирав копійки. А за спиною у нього горять дві величезні вітрини ювелірної крамниці Альберта Розенгайна. Сонце щедро сипало інколи промінням із-за швидких хмар, і тоді вітрини ювелірної крамниці горіли так, що різало очі відблисками діамантів на різних прикрасах.

Котра сердобольна фрау спиниться, довго шукає мідяка, дає своїй дитині, зробивши жалісливе обличчя, говорять:

— Піди дай отим діткам, вони бідні...

Фрау ще відчував привмний смак прекрасного глясе, — воно сьогодні було таке чудове в тій кав'ярні, де вона зараз сиділа. То чому б і не офірувати жебракові мідяка, коли такий чудовий настрій!

Через кілька день жебрака з дітьми вже я не бачив тут. Напевне, потурбувався про це гер Розенгайм. Берлін — Харків, Надто убого виглядав цей інвалід на тлі вітрин ювелірної крамниці.

Розділ сьомий. Хазяйка повернулась через три тижні. ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ¹

Вона схудла, під очима чорніли синці, а самі очі вони випроміню-

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

вали якимсь чуднуватим блиском. Та й взагалі вона стала якась тихіша, побожніша, неприємно тільки вражав новий вираз на її устах, — такий вираз був тільки у дуже грішних вже черниць, — щось грішне й побожне було в ній. Зустріч вона, мені здається, розіграла навмисне по-театральному. Увійшовши до хати, Олімпіяда Степанівна довго молилась перед іконами, потім поклонилась у ноги хазяїнові і тихим голосом промовила:

— Добридень вам, Самійло Кіндратовичу, з четвергом будьте здорові! Ось вам проскурка з монастиря.

Хазяїн мовчки взяв проскуру і поклав на стіл.

— Помолилась? — гиркнув він.

Олімпіяда Степанівна вигідно сіла на стілець і солодко промовила:

— Помолилась... Відмолила і свої, і ваші, Самійло Кіндратовичу, гріхи. Сподобив господь бачити чудотворну ікону нашої

¹ Див. 131 і 132 — „Літературного ярмарку“

владичиці пресвятої богородиці. Молилась і плакала за наші гріхи великі перед нею. І був мені ніби голос з небеси, щоб я повернулась до вас і доглядала вашого дому!..

— За те, що повернулась, дякую. Будемо снідати, чи як? Юрко, подавай самовара!..

Життя попливло, як і раніше; і падали в минуле сірі дні, такі ж, як і колись. Все було таке ж сіре, таке ж одноманітне, і ніщо не віщувало змін. У нас було тихо, Мандрика, радіючи, що повернулась хазяйка, майже зовсім перестав пити, навіть різдвяними святами ні разу не був дуже п'яний.

І от раптом вдарив грім: вибухнула русько-японська війна. Першу звістку про неї приніс Печений, що заклопотано забіг ранком до хазяїна. Я чув, як брязнула ложка, і хазяїн неймовірно запитав:

— Не може бути?.. А ви не брешете часом?

— Що ви, що ви, Самійло Кіндратовичу! — закивав той. — Хіба цим можна шуткувати? Кажу ж вам, що вже царського маніфеста видрукували!..

Ейн випив чарку горілки, нашвидку закусив і став збиратись.

— Та посидьте, розкажіть докладніше!..

— Ні, ніколи, побіжу. У мене тепер ділов, ділов буде, що й не повернеш!

Печений щось сказав на вухо хазяїнові.

— Та то правда!.. Вони той!.. Заходьте вечером!..

Чутка про війну вже облетіла всю Ковалівку. Робота стала, на вулиці почали збиратись купки людей, що жваво обговорювали події. Хтось приніс свіжо видрукованого маніфеста і стали його вголос читати. Слухали мовчки, похмуро, не розуміючи, за ради чого ця війна. Ніхто не знав, що то за люди такі японці, що про них оце вперше почули і з якими доводиться оце воювати. Власне, саме страшне слово „війна“, самий зміст її ще не дійшов до свідомости людей і не всі розуміли, що вона принесе з собою.

Хтось сказав:

— Ну, що там, якісь японці! Та ми їх в три дні рознесемо! Подумаєш, вояки які знайшлися!

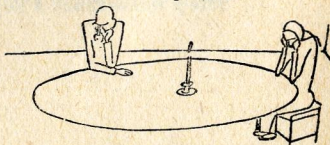
Інші підхопили:

— Проти руського саддата ніхто не встоїть... Не раді будуть, що й зачепили!

— Шапками закидаємо!.. Хіба це народ? Азіяти якісь, а не народ, одно слово!..

І всі прийшли до того висновку, що війна буде легкою, і ми тих жовтолицих в „два счета“ роздушімо.

Вийшов хазяїн і наказав приступити до роботи, але робота не клеїлась, всі були зайняті розмовами про війну та маніфест. Оскільки Зайців жив на Сибіру, то до нього звернулись за поясненням, хто такі були японці, наївно думаючи, що він краще, ніж хто інший, за них знає.

— Що за народ? — допитувався у нього Ванька - Вотяк.

— Що за народ? Кигаїця знаєш? Ну, так що китаєць, що японець — то все одно; тільки японці дрібніші на зріст, а такі ж жовті й косоокі. Народ нікудишній, слабкий, бо на рижові виріс. Хліба японець ніколи й на очі не бачить!..

— Такщо пустяк, а не народ?

— А я тобі, що кажу? Народ легкий, і жере всяку непотріб.

— А, наприклад, що саме?

— Ну, скажімо, собак, кішок, щурів, мишей...

Всі плювали з огиди і лаялись.

— Та на якого ж біса ото вони все це жеруть? Що їм їсти нічого, чи що? — запитав Головань.

— Ясна річ, що не з жиру! — відповів Зайців. — Японці живуть на острові і розплодилось їх там стільки, що вже й жерти нема чого. Ото ж хоч у себе, на острові, здихай з голоду, хоч нові землі здобувай. Тут мимоволі станеш воювати.

— Та як же, ото, вони мишей їдять?

— Дуже просто. Обсмалить, цукром посипле і готово! — брехав Зайців.

І знову всі обурювались і лаялись і сходились одностайно на тому, що такому народові не місце під сонцем і що його треба винищити до ноги. А втім, це була думка не тільки наша, — така ж думка була й усієї вулиці. Несподівано у всіх прокинувся патріотизм і всі горіли бажанням негайно ж їхати до Манчжурії і розправитись з японцями так, щоб аж небові було жарко.

У найближчу неділю мали служити у церкві молебня про „нізпосланнє побіди христілюбивому воїнству“. Ще в суботу хазяїн наказав нам убратись у чисту одежу, бо ми всі разом мали йти з ним до церкви. Вийшли з будинку урочисто, впереді хазяйка, хазяїн і Зайців, за ними решта робітників; ми з Молоканом йшли позаді. Вулиця була чорна від народу, бо до церкви йшли всі. В самій церкві був такий тиск людей, що ми з трудністю пролізли наперед. Служба правилась довго, обличчя у всіх були якісь поважні, просто не вірилось, що це мешканці вічно п'яної й буйної Ковалівки. Після обідні слухали ще молебня, потім піп прочитав маніфеста про оповіщення війни і виголосив казань про те, що нечистиві й погані японці по-зрадницькому напали на нас і що бог через війну посилав Росії тяжкий іспит. Прогнівили православні люди бога, але милість його велика, і, уповаючи на його силу й милосердя, щиро покаявшись у своїх гріхах, ми матимемо над нечистивим народом перемогу. Проповідь піп закінчив словами:

— Боже великий, боже сильний, боже Ізраїля, поможи нам!..

Народ висипав в ограду, куди виносили короги, бо мали йти на маніфестацію до міста. Впереді двов несли великого царського портрета, далі ікони й короги. Був мороз, і холодний вітер полоскався в корогах, налітаючи десь із - за вулиці. Натовп

співав „спаси, господі, люди твоя“ і „боже, царя храни“. Спів був не влад, але це мало кого обходило. Дорогою до нас приєднавалось ще багато людей, так, що утворилась величезна колона, йшло майже все передмістя.

Перед Московською вулицею довелося довго стояти, поки нас пропустили. На вулицях було повно людей. Коло міської думи зупинились. На балкон вийшов міський голова і щось кричав у натовп. У відповідь несло „ура“ і спів царського гімну.

Далі пішли до буди ку губернатора. Губернатор теж вітав. — Братці, — казав він, — постоїмо за Русь святую і за царя нашого православного. Ура!..

— Ура-а-а!.. — кричала Ковалівка.

— Шапками закидаємо!..

— Правильно, братці!.. Ми їм покажемо, жовтолицим!..

— Смерть макакам!..

— Ура-а-а!.. Ура-а-а!..

Греміла оркестра, розносилося „ура“, розлягався спів, вся площа колихалась від народу.

Вийшов архієрей з собору і благословив юрму. Всі впали навколюшки і знову почали співати „спасі, господі, люди твоя“. Між іншим, багато тут було і залізничників, і робітників заводу Шульце, що через кілька місяців розмовляли з царем вже зовсім іншою мовою.

Повернулись ми додому в якомусь піднесеному настрої. Обідали на цей раз всі разом, що траплялось тільки раз на рік — в день іменин хазяїна.

* * *

Та патріотичний чад потроху вивітрювався. Замість великих і жданих перемог з фронту почали надходити тривожні чутки. На великодня загинув „Петропавлівськ“, потім надійшла Ялу. Руське військо терпіло поразку за поразкою.

Народ спершу не розумів, в чім справа, все була надія, що це тимчасові невдачі, що, мовляв, японцям дуже близько представляти на фронт своїх салдатів, а нам далеко, що коли „наші“ підвезуть військо, то тоді японцям не втриматись і „ми“ їх просто скинемо у море. Інші говорили, — і це, певно, був відгомін тих статтів, що їх друкували в тодішніх газетах, — що руські генерали просто заманюють японців подальше на суходіл, щоб потім їх оточити і розбити одним ударом. Казали, що в японців скоро не хватить салдатів, що мікадо наказав мобілізувати шостидесятилітніх дідів, що перемога скоро буде на нашій боці. Але минав тиждень за тижнем, а перемога не приходила.

— Як же воно так? — міркували на Ковалівці. — Росія наймогутніша держава в світі, в неї найкраще військо, в неї прекрасні генерали, нарешті, за Росію сам бог, а от якихнебудь

паршивих японців не можемо подолати. Ні, тут щось не так! — казали ковалівські політики і дошукувались причини.

Хазяїн почав передплачувати місцеві „Губернские Ведомости“ і вечорами кликав мене читати вголос телеграми з фронту. Часто заходив титар, Распопов, Печений, зрідка піднімався знизу Зайців. — Телеграми слухали мовчки, а після того починалась розмова.

— Не інакше, як зрада, — казав титар, перебираючи волосся на своїй ріденькій борідці. — Потому все за нами, а щастя немає. А, може, бог хоче випробувати нашу терпеливість і віру? Мовляв, дам їм цей тяжкий хрест, хай несуть, а то переповнились гординою, умствувати багато стали, розумнішими за бога которі вчені стали себе вважати! — і дивився суворо на мене, ніби і я з тими нечестивцями мав якесь діло.

Печений дивився на події трохи інакше:

— Тут бог не при чому, — міркував він, — а от нащот ізмен, то тут, розуміється, не без неї. Только ж нада узять у вніманіє, хто цю ізмену робить? — і він обводив всіх своїми пукатими очима. — Скажімо так: єсть у нас враги внешні, от, наприклад, зараз японці, ну, може, ще англічанка їм тайно допомагає. Але єсть враги і внутрішні! — Печений зупинявся, ніби вагаючись, чи продовжувати далі, чи ні. Всі бажали, щоб він продовжував, і тому, витримавши павзу, він говорив: — Враг внутрішній гірший за врага внешнего. Кого ми рахуємо внутрішнім врагом? жида — це вам раз! — і він загинав пальця на руці, — студенти і взагалі учоні, що по всяких ніверситетах та нікодїміях вчатья — це вам два; сіділісти і всякі прочі, що бунтують народ проти власти — три, штунда усяка — чотири, мордва там, чуваші, татари, одним словом, азія всяка, що живе у нас — пять... Ось вони всі і роблять все, щоб допомогти японцеві!..

— Жида — це точно враги! — кидав Распопов.

— Жид що? — ораторствував Печений. — Він звик жити, як паразита нещасная, на руському. В жидові весь корінь. Знищить жиди — і все піде на добре!..

Найменше говорив мій хазяїн. Він тільки слухав і робив якісь свої власні висновки з усього цього. Одного разу, коли Печений уже дуже почав лаяти „сіділістів“, він запитав:

— Та чого ж їм треба, тим сіділістам? Ви толком розкажіть!

Печений набрав таємничого виразу, оглянувся по кутках і сказав:

— Ви не знаєте? Хоч це і державна таємниця, але я, як своїм приятелям, скажу. Сіділісти — це вороги царя. Зрозуміли? Але видно було, що присутні не зовсім розуміли його.

— Непонятно? Ну, так я поясню. Це люди, що хочуть скинути царя, дати явреям рівноправ'я, поставити над нами президента, теж, може, якогонебудь яврея, — от вам хто такі сіділісти!..

Хазяїн не стримався, стукнув по столу кулаком і, брудно вилаявшись, сказав:

— Та чого ж їх не передувать всіх до одного? Ач, що задумали! Всіх, значить, під жида. Здорово!..

— Та ви не турбуйтеся, Самійло Кіндратовичу! Боремось. Потроху боремось. Котрі не дуже опасні, так тих до тюрюги, а которі серйозні, то на Сибір їх, а декого і на зашморг!

При цих словах хазяйка мерзлякувато повела плечима.

— І ви бачили? — спитала вона.

— Доводилось! — скромно відповів Печений.

В підвалі розмови точились трохи інакші. Там також чекали перемги, але коментували події не так. Правда, і тут були певні, що без „внутрішнього“ ворога не обійшлося, тільки того внутрішнього ворога шукали зовсім не там, де нагорі.

— Я так гадаю, — міркував Ванька-Вотяк, — що царя обдурюють пани. Оточують його німці та поляки, вони ото й продають Росію японцям!..

Головань додавав:

— Коли я служив на военній службі, то бригадою нашою командував німець, а полковим командиром був поляк. А руським у нас ходу не дають!

— Не інакше, як генерали орудують! — продовжував Ванька-Вотяк. — Стесель хто? Не інакше, як німець. А Шварценберг? Теж німець. А Гріпенберг? Знову німець. Незрозуміло тільки, для чого німцям доручають командувати армією?..

Це була думка не тільки нашого підвалу. Про генералів, про їхню зраду говорила вся Ковалівка, при чому дехто з старіших згадував про Суворова та Скобелева.

— Оце були герої, да! Скобелев навіть цареві не мовчав. А англійська королева так його боялась, що надіслала своїх шпигунів, щоб його отруїли.

Народня поголоска шукала героя, який би врятував „честь“ Росії. Царя поки що прямо не винували, але в розмовах чулось приховане роздратовання, чому, мовляв, він не прожене „німців“, „поляків“ і взагалі панів, що його оточували й дурили.

Голови були наелектризовані, чутки одна неймовірніша другої носились серед людей. Люди глухо хвилювалися, одразу з'явилась маса незадоволених порядками. Говорили дуже багато і часто різко. Ніби у відповідь на ці балачки на Ковалівці було додано кілька поліцайських.

* * *

В травні місяці було оголошено мобілізацію запасних. Ковалівка одразу обернулась у величезній вулик. З дворів неслись крики, плач, — це там, чиї батьки та чоловіки мали їхати до далекої невідомої Манджурії.

До цього часу війна безпосередньо Ковалівку не чіпала, вона була десь за тисячі верстов, тепер же її обличчя показалося безпосередньо перед нами. У нас, наприклад, мавіти Головань. Коли він прочитав указ про мобілізацію, то спершу зблід, а потім зухвало, з робленим сміхом, сказав:

— Нічого. Ось ми підемо, так накладемо макакам по перше число!..

Другого дня пішов до поійомного пункту. Повернувся перед обідом здорово випивши. Його оточили й нетерпляче питали:

— Ну що, прийняли?

Головань махнув безнадійно рукою і похмуро сказав:

— Прийняли!

Потім сів на варстат, попрохав закурити і, зробивши кілька затажок, розвів руками і розгублено вимовив:

— Що, братця, робиться, що робиться!

В роїтні стояло важке мовчання

— Всіх беруть, — казав Головань. — Калік, хворих. Ну, куди годяться такі воєнки? А молодих лишають! Га? Хіба це порядки? Мені ж уже тридцять п'ять років, я хворий. Молодих би треба брати! Головань у нас не любили, але тепер до нього ставились якось по-новому, по-хорошому, ласкаво, ніби боючись торкнутися якихось хворі сгинути. Було таке враження, що іншим соромно було перед ним. Зайців кудись побіг і скоро повернувся з пляшкою горілки. Налив ючи в чарку, казав:

— Давай вип'ємо! Ти ж тепер, можна сказати, будеш страждати за нас всіх!..

— Давай! Ух, і погуляю ж! Все одно помирати!

На цю сцену наскочив хазяїн, але на нього ніхто не звернув уваги. Тільки Ванька-Вотяк сказав:

— А Голованова нашого забрали, Самійло Кіндратовичу!

— Ну що ж, хай послужить цареві Бач, які діла у нас на фронті!

— За що воювати то, Самійло Кіндратовичу?

— Ну як за що? — відповів хазяїн. — За Росію, я так розумію, за царя, за віру православну!

— Е-ех, Самійло Кіндратовичу, Самійло Кіндратовичу! — похитав головою Головань. — А чия Росія то наша? Чия вона?

— Ну, ти, Карпе, дурниць не тороч, — перебив його похмуро хазяїн. — Випив ти трохи, піди виспись. А Росія, сам знавеш, чия. Царська вона, Росія то!

Робота стала. Шохвилини хтось забігав до нас і передавав новини. Казали, що п'яні мобілізовані почали громити базари і монополки. Один розповів уже зовсім страшну історію, ніби салдат-удівець приїзв до пункту своїх трьох дітей і сказав, щоб їх кудись приділили, але ніхто на цю заяву не звернув ніякої уваги. Тоді він пішов додому і повбивав їх, а потім прийшов до воїнського начальника і сказав:

— Тепер можете брати!..

Місто жило кілька днів у тривозі, всі говорили про те, що мобілізовані можуть погромити город. Титар і Печений в одну душу твердили, що це не інакше, як робота японських шпигунів.

— Та де там тим шпигунам у нас узятись? — попробував їх урезонювати хазяїн.

— Де їм узятись? — закип'ятився Печений. — А от, дозвольте, Самійло Кіндратовичу, я вам зараз історію розкажу. Слухайте. В одному селі, зятяйте собі, зимою появився якийсь собі чоловік, чорнявий і низький на зріст. А найдивніше в тому чоловікові було те, що він ходив босий і простоволосий. З'явився ото він, значить, і стоїть на паперті і просить милостиню. Ну, а мужики, сами знаєте, дурні. Не інакше, як святий, говорять. І пішло, — святий та святий, і то один його до себе на обід кличе, то другий, гостять його, значить. Він нічого, ходить, обідать обідає, ну, а горілки там або вина, то ні-ні, ні краплі! Міжду прочім, його спрашнують, звідки ви будете родом і по якій причині удостоїлись ото благодаті, що можете на морозі по снігу голими ногами ходити і вам нікаторої шкоди. Ну, він прямо, конешно, не відповідає, а просто говорить: я здалеку, лишився змалечку сиротою, одно слово, в некотором роді, як би дурачком прикидається. Урядник бачить, що святой то святой, но вроді як підозрітельна личність у нього. І написав рапорта становому, станозий — справнику, справник — до губернатора, так, мов, і так, з'явилась у селі підозрітельна личність, що з нею накажете ізделать? Ну, поки там бумажки ходили, поки там писали, святий то, мабуть, рознюхав і зник, як у воду впав. Тільки його й бачили. А оказалось, що то був японський шпійон!..

— Та з чого ж то видно, що то шпигун був японський? — допитувався хазяїн.

— Ну, який же ви, Самійло Кіндратовичу, неймовірний, право. Босий він зимою ходив? Ходив. У селян про все розпитував? Розпитував. З села зник? Зник. Хіба ще більших доказів вам треба. Ви от у себе в робітні сидите, працюєте спокійно, а того й не знаєте, що, може, біля вас переодягнений шпигун стоїть?

Всі злякано оглянулись навколо себе.

— Що ж, його шукають тепер? — спитав Распопов.

— А певно, що шукають. Тільки як його найдеш, коли він може перерядитись чим хочеш: захоче — урядовцем, захоче — купцем, захоче — в гості до губернатора поїде, а то становим переодягнеться, а ти, замість того, щоб його ловити, честь йому будеш віддавати. От в чому справа!

— Цікаво, чим він ноги намазував? Не інакше, як спиртом! — міркував титар.

— Да, спиртом можна, спирту мороз не берють, — авторитетно погодився Печений. — А то, може, просто на ногу таку резинову панчошу вроді як би надівав. Та тоді хай мороз хоч і в п'ятдесят градусів, так не возьмьоть!

Під ці розмови надійшла чутка, що має приїхати цар, який проведжатиме салдат на фронт. Для дотримки порядку на вулицях мали організувати спеціальну о орону з благонадійних людей. На Ковалівці таких людей переписував сам Печений, і розуміється, що наш хазяїн, з також Зайців і Ванька-Вотяк попали в число їх. У призначений день ми замкнули будинок і, по-святочному одягнені, пішли на іподром, де малась відбутись церемонія.

Дивитись на царя зійшлося усе місто. Скрізь по вулицях стояли шпалери війська, потім живий ланцюг з людей, що стримували публіку, яка напирала на брук Печений казав, що на заводах для додержання порядку вибирали старіших робітників, що мало теж піднести авторитет царя.

Була спека. Сліпуче світило сонце, юрми народу колихались вулицями. Чекати довелось довго. Та ось десь далеко почулись вигуки „ура“. Всі витягли шиї в тому напрямку. По вулиці проскакала сотня козаків. збиваючи золотий пил. По ім показалась відкрита коляса, в якій сиділо двоє військових — один високий і товстий, а другий маленький з рудуватою борідкою.

— Цар, цар!.. — пронеслось по людях.

— Ура-а-а!.. — ревло навколо. — Ура-а-а!..

Натовп був сам не свій, летіли догори шапки, люди давили один одного, намагаючись хоч одним оком глянути на царя.

— Гура-а-а!.. — кричав над моїм вухом чоловік, по виду різник — Гура-а-а!..

Через цей рев, гармідер і шум я ясно почув, як хтось інший гукав:

— Поцілуй у гузно кнура-а-а!..

Я обернувся, сам не довіряючи своїм вухам.

— Ура-а-а! — переливалось по натовпу.

І знову чийсь глузливий голос ясно прокричав те ж саме. Але хто кричав, невідомо. Я про цей інцидент не сказав нікому ні слова.

Увечері ділились вражіннями. Ванька-Вотяк міркував:

— Такий непоказний чоловік — і така власть! Все, що захоче, може зробити!

Зайців відповів:

— Часто й він не може всього робити. Попробуй до нього достукатись. Все одно не допустять!

* * *

Знову пішли сірі й одноманітні дні, закрашені далеким відгомінном війни. На містові війна відбивалась мало, і, може, єдиним показником її було те, що в садах грали вальс „На сопках Манджурії“ та співали „Варяга“, люди ж попростіше співали „Поехал мой милый на Дальний Восток“.

Проте, війна збудила сонну думку і змушувала людей міркувати. З'явилося багато людей, що були невдоволені життям і жорстоко його критикували. І хоч яке мале було коло моїх спостережень, і хоч я сам був ще малий, але й мені це різко кидалось у вічі. До цього всі якось покірно несли ярмо життя, тепер же кожний ніби почував, що так далі жити не можна.

На базарі у букіністів та щітильників появилось багато батальних картин: „Бой на реке Ялу“, де з хрестом у руках ішов попереду салдаг піп; „Бой на реке Шахе“, „Бой под Вафангою“; були картини, що малювали бої на морі; були портрети генералів у парадних мундирах і при орденах. Всі ці картини відзначались ідністю замислу, були бездарні, і їхньою особливістю було те, що всюди лежали купи вбитих японців і не було зовсім убитих і поранених руських. Завдання їх було вузько-утилітарне: підживлювати в масах патріотизм і ненависть до ворога.

Біля картин завжди збирались купи цікавих, що вголос обмінювались своїми вражіннями.

— Диви, диви! — казав якийнебудь [наївний дядько. — Самі тапонці побиті, а де ж наші?

— Наших прибрали! — шуткував хтонебудь з гурту.

Дійсний стан речей був далекий від того, що його було намальовано на цих лубках; японці руських били, били й били. Вже давно затихли розмови про те, що, мов, шапками закидаємо; навпаки, стали прохоплюватись слова про те, що японці народ, видно, башковитий. Разом з тим зростало роздратовання проти цієї непотрібної війни. Пам'ятаю, як один дядько міркував з цього приводу:

— Та хіба у нас своєї землі мало? — казав він. — Та її й за рік не обійдеш! А ми поперлись у чуже. Розуміється, що люди будуть боронитися!

Продавали ще різні для простого народа патріотичні книжечки. Я витрачав на них свої останні гроші і всі перечитував. А як у мене була буйна фантазія, і я чомусь боляче переживав поразки руського війська, то й став мріяти про рятунок Росії. Мені уявлялось, що от прикличе мене до себе цар і доручить мені командування армією. Я від'їжджаю на фронт, але генерали не хочуть мене слухати і готують зраду. Тоді я їх заарештовую і караю лютою смертю, а на чільні місця висуваю простих салдат. Справа одразу налагоджується на краще. В кількох битвах я розбиваю Ногі, Курокі, фельдмаршала Ойяму, звільняю Порт-Артур, далі перепливаю море і громлю японців уже на їхній землі. Мутсу-Хіто попадає до мене в полон, і я везу його до Петербургу, а Японію, звичайно, приєднують до Російської імперії. В Петербурзі мені влаштовують пишну зустріч, цар з слізьми обнімає мене, жалув найвищим чином, обдаровує грошми і маєтками і обіцяє видати за мене одну з своїх дочок. Нарешті, мені за життя ставлять пам'ятника.

Чого в цих наївних мріях було більше — чи від Бруслана Лазаревича, чи від чогось другого, не знаю. Тепер, коли я пригадую все це, то приходжу до висновку, що ці фантазії були результатом читання певного ґатунку літератури. Війна взагалі викликала в мені колосальний інтерес до військової літератури. За короткий час я встиг прочитати книжки про Наполеона, Суворова, Скобелева; пам'ятаю, що я читав щось і про Юлія Цезаря, Ганнібала, Олександра Великого, а поскільки фантазерство було завжди слабою стороною моєї вдачі, то от вийшло, що я тоді мріяв про ролі царської Жани д'Арк у штанях. Я гадаю, що читач просто не повірить тсму, щоб такі мрії були не в гімнасиста, а в слюсарського учня з робітні міщанина Мандрики; але стверджую, що це так.

Та скоро мої думки пішли зовсім у протилежний бік, і сталося це завдяки 9-му січня 1905 року. Я вже, здається, згадував, що джерелом усіх політичних новин був у нас Печений. От і тепер він прибіг до хазяїна, і вони про щось довго говорили удвох, але так тихо, що я ніяк не міг, скільки ні прислухався, розібрати, про що саме. Хазяїн, ніби догадуючись про те, що я можу підслухати, послав мене для чогось униз. Там ішла жвава розмова.

— Але для чого стріляли? — питав Зайців. — Раз були попи, корогви, то тут щось не так.

— Робітники хотіли цареві на панів скаржитись, — сказав Ванька-Вотяк. — А пани царя обдурили і так зробили, що військо стало стріляти в робітників.

— І багато побили?

— Та, кажуть, кілька тисяч. Гапон, ніби, втік. А народу загинула сила.

— А хто тобі говорив?

— Та чудак же ти! На вулиці, на базарі он говорять. Тільки поліція стежить. Як кого примітить, так за шиворот і до участку!..

Днів через чотири після цього, коли я рано вийшов на вулицю, то побачив у нас на тину наліплену відозву. Вулиця була порожня. Оглядаючись, я підійшов і прочитав: „Пролетарии всех стран, соединяйтесь! Российская социал-демократическая рабочая партия“. Проклямація викладала історію розстрілу робітників коло Зимового палацу, вказувала на те, „що царський уряд веде злочинну й нікому не потрібну війну в Манджурії, де тисячі салдат умирають во ім'я царської камарільї“. Мене вразив не стільки зміст прокламації, скільки тон її. До цього часу я чув, що про царя говорили як про якусь вищу істоту, що його показували доброю людиною і справжнім батьком своїх підданих. І раптом проти нього кидали важке обвинувачення в убивстві сотень робітників, жінок, дітей, що не вчинили ніякого злочину, а тільки хотіли йому поскаржитись, як справжньому своєму батькові, на своїх злих хазяїв. І мені чомусь прийшли на пам'ять

скорпіони Ровоама, сина Соломона, і та відповідь, що він їм сказав, коли прийшли скаржитись на челядь його.

„Геть самодержавство! Хай живуть свобода, рівність і братерство! Хай живе демократична Республіка!“

Я вдивався в чорні літери, що ними були надруковані ці гасла, і в голові моїй крутився вихор думок. Взагалі, це було мое перше знайомство з підпільною революційною літературою; досі я її не знав і не читав. Ніби роблячи якийсь злочин, я обережно зірвав проклямацію і сховав до кишені. В кухні я ще раз, при сірому світлі ранку, її перечитав і сховав на дно мого сундучка.

Про проклямацію я нікому нічого не сказав, бо розумів, що це справа небезпечна. І справді, скоро на Ковалівці появилася цілий загін поліцаїв, що лазили по дворах, зупиняли людей на вулиці і пильно їх обшукували. Опівдні до нас забіг Печений, випив з рук хазяйки чарку перцівки і вибухнув страшенною лайкою проти „соціалістів“.

— Це ж для мене скандал! — гукав він так, що аж піна йому бризкала з рота. — До якого нахабства дійшли: розклеїли перед самим моїм носом проклямації, га? Чи ви бачили таке? Тепер мене можуть за це і зі служби вигнати. Куди, скажуть, дивись? Ну, та брешуть, я таки доберусь до них. Хай тільки котрий з них попадеться мені до рук, я вже знатиму, що робити!..

І він довго ще лаяв соціалістів, яких уважав не тільки за ворогів державного ладу, а й за своїх особистих. Щодо мене, то я радів з того, що таємничі, нікому не відомі „соціалісти“ такі дужі, що їх навіть поліція боїться і ненавидить, і разом боявся за них, бо почувалось, що Печений не помилював би їх.

Але на цьому не скінчилось. Того ж дня вся Ковалівка захрипала від салдатів. Ми дізналися, що салдатів пригнали через те, що застрайкував завод Шульца; на вухо передавали, що страйкують і інші заводи. Місто наповнилось тривогою, всі чекали якихось надзвичайних подій.

Увечері в хазяїна, як і завжди, зібрались Распопов, титар, забіг на кілька хвилин Печений, він взагалі тепер був страшенно заклопотаний, і від колишнього апломбу у нього не лишилось нічого. Він навіть дав зрозуміти, що революціонери постановили його вбити і тепер стежать за ним.

Обговорювали події дня Титар передавав чутки, що страйкарі ніби збираються громити місто, і, щоб їх не допустити до цього, скрізь на вулицях розставлені військо й гармати. І знову я почув стару пісню.

— Це не інакше, як робота японських шпигунів, — говорив Распопов. — Японцям бажано, щоб у нас всередині були бунти!..

Всі з ним погодились, що і справді це, мабуть, японська робота.

— Соціалісти теж на їхнє золоту працюють! — зауважив титар. — Зрадники!.. Вішати їх треба!..

Через два дні робітники приступили до роботи, військо з вулиць зняли, і все набрало свого звичайного вигляду.

Але в глибинах ішла робота, діяли якісь чинники, готувалась буря.

І вона прийшла.

Розділ восьмий. Весна й літо минули в якомусь чеканні великих змін. Місто жило нервово, колишній рівний темп життя тепер змінився на гарячковий, і по всьому було видно, що так довго тривати не може. І хоч якою далекою від подій була наша робітня.— і на ній це відбивалось; головною ознакою загального незадоволення були балачки: все сміливіше, все одвертіше критикували державні порядки; лаяли генералів, павнів, купців, а іноді й царя.

Коли хтось виступав у його захист, мовляв, що цар цього, може, і не знає, що його дурять ті, хто його оточує, на такого накидалися з злими словами:

— Не знає?.. Який же він тоді цар, коли не знає, що у нього в державі робиться?..

Тої поваги й віри в царя, яку можна було спостерігати ще півтора роки тому, принаймні, в нашому колі, тепер не було. Люди шукали винних в своїх нещастях, у своїх злиднях, у своєму сірому, безбарвному житті. Іхня думка билась у звичних формулах думання, що, як тенета, держали її. Було схоже, що ніби якийсь гігантський павук розкинув павутиння і в ньому заплутались мільйони людей. Вони намагалися розірвати те павутиння, але ще дужче заплутувались в ньому і не знали, чи є рятуюнок, чи немає.

Война була головною темою розмов, і під її знаком всі думали й говорили. Я в цей час взагалі став почитувати газети і тому знав дещо більше за военні події, ніж той же Ванька-Вотяк або Зайців. П'ятаю, як у нас, при перших звістках про великі бої під Мукденом, виникла розмова. Ванька-Вотяк переконано доводив, що тепер Куропаткін, напевне, поб'є японців, і війні буде скорий кінець. Якраз перед цим я купив номер „Русского Слова“, де подавались жакливі картини боїв під Мукденом і про те, що руське військо терпить поразку. Слухаючи теревені Ваньки-Вотяка, я не стерпів і сказав, що перемагає не Куропаткін, а японці.

— А ти звідки це знаєш?— визвірився на мене Ванька-Вотяк.

— В газеті вчитав!

— Брешуть твої газети! То, видно, жидівська газета!

На що я наївно відповів:

— Ні, то газета не жидівська, а називається „Русское Слово“!

У розмову втрутився Зайців.

— Ану, синку, неси твою газету, почитаємо.

Я побіг за газетою, і мене примусили спершу читати телеграми, потім кореспонденції. Зайців уважно слухав, палячи цигарку за цигаркою, Ванька-Вотяк мовчки сопів. Коли я скінчив. Зайців сказав:

— Видно, накладуть Куропаткину знову по перше число! — і згодом з призирством додав: — Суворов, мати його за ногу! Ванька-Вотяк спалахнув.

— Та хто пише! — кип'ятився він. — Яка газета пише! Брехня!..

Зайців помахав перед ним газетою:

— „Русское Слово“ пише... Розумівш? „Русское Слово“! Православна газета, пана Ситіна!..

В цей момент непомітно увійшов хазяїн.

— Про що сперечаєтесь? — запитав тихим, глухим голосом.

— Та от про війну. Говоримо про те, хто кого переможе.

— А ти як думаєш? — спитав він Зайцева.

— Та хто його знає, Самійло Кіндратович! Звичайно, бажано, щоб наші!..

— А це що за газета? — спитав хазяїн, хапаючи газету.

У мене й душа в п'яти втекла. Він прочитав назву, лице його почорніло, і він хрипко гукнув:

— Де дістали?

— Та от Юрій говорить, що купив! — відказав Ванька-Вотяк.

— Правда? — спитав він мене.

— Правда!

— Марш зараз же нагору! — наказав він мені.

Ні живий, ні мертвий, я пішов до себе. За мною важко ступав хазяїн. У кухні він запитав мене:

— Нащо ти купуєш газети? Для чого вони тобі?

— А так, просто поцікавився. Газетярі вигукували, що бої йдуть великі, я й купив.

Він недовірко подивився на мене, потім щось довго думав і кінець-кінцем, сказав:

— Більше ти не повинен цього робити. Зрозумів? Попереджаю, коли я помічу, що ти купуватимеш і читатимеш газети на кухні, то не гнівайся!.. Зарубай це собі на носі!.. — і він важко пішов.

Я й не сподівався, що так щасливо скінчиться вся ця історія. Та чи доводиться говорити про те, що я не виконав наказу свого хазяїна. Газету я все таки читав, тільки вже не дома, а десь на вулиці. А коли Зайців іноді, навіть у присутності хазяїна, з посмішкою питав мене: — „Синку, ану, розкажи, що новенького пишуть в газетах? — я нерозважливо відповідав: — „Не знаю!“.

Я це наводжу як приклад того, як у нас відносились до війни. Наприклад, коли було надруковано повідомлення про Цусимську катастрофу, то Ванька-Вотяк, що весь час був

найбільш патріотично настроєний, напившись п'яним, плакав, як мала дитина, і кричав: — Продали! Продали, сукини сини генерали, Росію!..

Літом ми знову пережили тривогу. Якось опівдні загули на заводі Шульца гудки, на Ковалівці одразу з'явилось маса поліції, проскакали козаки. Рухливий Колька, що завжди був у курсі всіх подій на передмісті, на бігу кинув мені:

— Юрко, гайда зі мною. Робітники бастують, директора на тачці вивезли. Зараз козаки стріляти будуть!..

Хазяїн, що чув це, наказав мені:

— Марш у двір! І без мого дозволу — ні кроку!..

Ковалівка пережила неспокійну ніч; на ранок Молокан мене по секрету повідомив, що на заводі взяли п'яťох агітаторів і що в багатьох родинах робітників поліція цілу ніч робила труси.

На цей час припадає ще одна подія. Одної неділі я пізно повертався з міста додому. Раптом десь за рогом засюрчали поліцейські сюрчки, почувся тупіт ніг, потім вискочив чоловік, що швидко шмигнув у провулок, кинувши якийсь пакунок під тин у бур'ян. За ним бігли двоє городовиків і один чоловік у цивільному. Побачивши мене, вони зупинились.

— Малий, ти нікого тут не бачив? — спитав один із поліцейських.

— Ні, бачив, — сказав я. — Побіг до річки!

Вони кинулись в указаному напрямкові, а я, заждавши кілька хвилин, поки вони зникли, підняв пакунок і швидко пішов до себе. Вдома я сховав його під залізні стружки. Через кілька днів я вирішив витягти пакунка і подивитись, що там є. Оказалось проклямації. Довго я думав, що мені з ними робити, і, нарешті, вирішив.

Другої ночі, набравши їх скільки можна було за пазуху, я тихо вислизнув на вулицю і став їх розклеювати. Було темно, тихо накрапав теплий дощ, і моїй роботі ніхто не заважав. Заслихий і втомлений, я повернувся до себе і міцно заснув, думаючи про те, який фурор викличе це завтра на Ковалівці, і як буде бігати та лаятись Печений.

* * *

Надійшла плаксива осінь. По небу безконечною валкою сунули хмари; краєвид став похмурий, Ковалівка брудна і ночами по ній гуляв рвачкий вітер, що налігав звідкілясь із степу і настирливо атакував місто. Рясно падали дощі; тоді обрій затаївся густим серпанком, крізь який мутно маячили шпилі будинків, хрести церков, димарі фабрик і заводів. У такі дні небо ніби давило місто, по землі слався вонючий дим, люди, зігнувшись, заклопотано проходили вулицями, тихо їхали візники або, скулившись, стояли на розі вулиць, — у такі дні Ковалівка дзвеніла

від молотів, сипала іскрами, брєніла піснями. Шум і гамір міста долітав притишеним, ніби, заким дійти сюди, він довго блукав плутаними вуличками передмістя.

Робота в робітні пішла повною ходою, бо хазяїн взяв кілька нових замовлень. Він навіть збільшив плату Зайцеву та Ваньці-Вотякові, щоб вони часом не покинули його, а Молокана перерів на підручного. Проте всі відчували якусь непевність і працювали ніби для того, щоб про ту непевність забути. А тут надійшли чутки про переговори за мир. І всі з затаєною надією чекали кінця їх.

І раптом все захиталось під ногами. До цього часу всі були певні, що ми ходимо по твердій землі, що лад, серед якого ми живемо, вічний і що ніяка сила в світі не може його похитнути.

Пам'ятаю, як одного ранку, коли ми всі були вже в робітні, раптом на заводі Шульця загули тривожні гудки. Всі вискочили на вулицю, гадаючи, що трапилось якесь нещастя. Через хвилину до цих гудків приєднались інші заводи, потім загула сотня паротягів на залізниці. Повітря наповнилось густим гуком, що розносив тривогу й паніку. Цей велетенський гук, здавалося, робив комусь виклик на герць; він викликав саме небо на бій.

І небо якось одразу підібралось догори, обрій прояснився, а на банях монастирських церков заграло сонце.

Вулиця вся захрясла від майстеровщини, що вискочили з кузень, слюсарень, робітень, хто з молотом, хто з обдєньками. На обличчях було написане нерозуміння.

— Забастовка? — сказав Зайців, вдивляючись в похмуро-червоні корпуси заводу Шульця.

Ми всі стали дивитись туди. Нам було видно якусь метушню сотень людей, що бігали по великому подвір'ї і по пустирю. Потім ми побачили, як, підібравши поли чорних шинелей, тікають від заводу городовики. Пролетів на візнику Печений і, побачивши хазяїна, щось крикнув, але за гуком не можна нічого було розібрати.

В той час як городовиків змїтало з вулиці, неначе вітром, вигін біля заводу зачорнів від людей, що великою колоною сунули до містка. Всі чекали, що буде далі.

Десь процокотіли копита коней, і мимо нас вихором пробігла козака сотня. Гудки увірвались. Запанувала зловісна тиша.

На вулиці показалаься галаслива юрба дітей, а за нею чути було топін великого натовпу. Ось із-за рогу з'явились перші лави — ішли робітники в робочих блузах, у пальтах, піджаках. Повітря полоснуло червоне, перед очима розвернувся червоний прапор і заколихався над головами. З сотень грудей вилетіла пісня:

„Смело, товарищи, в ногу...“

А в задніх лавах, переливаючись гнівом і бадьорістю, лунала марсельєза.

Отречемся от старого ми - ира,
Отряхнем его прах с наших ног!..

І як хвиля під саме небо плескалось :

Вставай, поднимайся, рабочий народ!..
Иди на врага, люд голодный!
Раздайся. крик песни народной:
Вперед, вперед, вперед, вперед, вперед!

І те „вперед“ гупало, як тисячопудовий молот, що від його ударів здригались будинки.

Мимо нас проплив цей рухливий і надзвичайної сили людський потік. Мигтіли чорні, засмальцьовані обличчя, блищали зуби, очі багагбох з якимсь дивним захватом дивились на червоний прапор, що колихався попереду демонстрації, що маяв над їхніми головами і вів їх, вів, вів уперед. Очі випромінювали блиском, а уста співали бойових пісень і „вперед, вперед, вперед“ п'янило кров, радістю стискало серце, а прапор тяг за собою з непереможною силою.

Ми всі стояли коло воріт настільки здивовані, що, власне, не знали, що саме твориться. Я крадькома глянув на хазяїна, що похмуро дивився на демонстрантів; потім подивився на Ваньку-Вотяка, що його маленькі оченята блищали, а чорне конопате обличчя було повернуто дггори, туди, де плив, переливаючи червоним, прапор, далі перевів очі на Зайцева і побачив, що він стоїть ніби зачарований, а під повислими вусами у нього бігав посмішка, а сам він, не помічаючи того, підтягав разом з демонстрантами марсельезу; побачив, як Молокан, весь напружившись, втопивши очі у натовп, ось - ось відірветься від свого місця і зіллється з цим людським потоком.

Помігивши мене, Зайців гукнув:

— Ну що, синку, весело живем!..

До нас підійшов молодий робітник, що, поблискуючи білими зубами з - під чорних вусів, сказав:

— Товарищі! Во ім'я солідарности приведнуйтеся до нас!
Геть самодержавство! . Хай живе свобода!..

Я не пам'ятаю, як воно так трапилось, тільки я опинився між Зайцевим і Молоканом у лавах демонстрантів, і ми, як і інші, запалені і повні надхнення, співали й вигукували з піднесенням:

Вставай, поднимайся, рабочий народ!..
Иди на врага, люд голодный!..
Раздайся, крик песни народной:
Вперед, вперед, вперед, вперед, вперед!..

І коли ми повертали за ріг вулиці, то я ще раз оглянувся на нашу робітню: хазяїн все так же стояв, нахиливши голову впе-

ред, ніби вгрузнувши по коліна в землю, а Ванька-Вотак так само проводив очима прапор. Потім і він зник, потонувши в юрмі.

* * *

Це було дивно. Ми йшли вулицею, повною людей, але крамниці були зачинені, городовиків ніде не видно, ніби їх зроду ніколи й не було, не було й чистих, випещених людей — вулицю вщерть напознювала робоча маса.

Всі нам назустріч весело посміхалися й махали руками. До нас приєднувалося все більше й більше людей. Ось перейшли місток і влились у головну вулицю.

Тут картина була ще дивовижніша: на вулиці стояли покинуті трамваї, попереду тікали візники, крамниці були щільно зачинені, вулиця перед нами спорожніла, і тільки де-не-де мелькала постать городовика, що поспішав ускочити кудись у двір. За ним зараз же бігло кілька охоч комонних, услід несло: — „Ей, сельодка, зажди!“ — Проте почувалося, що ми вступили у вороже оточення. Та настрій у всіх був лагідний, бадьорий, всі весело реготали з дотепів, що щедрою рукою сипались навколо. А пісня лунала, розбуджуючи місто, відбиваючись од стін, і росла, росла, як росла сама колона демонстрантів.

На хвилинку зупинились. Над головами піднеслась постать, що гукала:

— Товариші, вимагайте волі!.. Геть війну! Геть царя! Хай живе республіка!.. Хай живе свобода!..

— Хай живе-е-е!.. — несло у відповідь, і цього крику не могла вмістити вулиця.

Коли вже майже доходили до центру міста, раптом стали. А ззаду натискали все нові й нові колони, і скоро ми всі були так стиснуті в берегах вулиці, що стало важко дихати.

— Чого стали? Чого стали? — нетерпляче питали в лавах,

— Чекайте, товариші, зараз вияснять. Кажуть, що з Вознесенської проходять залізничники!..

Та минуло дві, три, п'ять хвилин, а ми не рухались. Тиск ставав дужчим. Спереду доносився якийсь шум і голоси.

— Салдаги! — раптом і зловісно пронеслось по багатотисячній юрмі.

Обличчя посіріли, а очі потухли. Але тільки на мить. Уста зімкнулись залізною рішучістю, обличчя набрали камінного виразу. В'юнкий робітник, пропихаючись по натовпу, заспокоював:

— Товариші, спокій! Бійтесь провокаторів!..

Попереду нас великий на зріст молотобовець, повернувши своє кругле веселе обличчя, поволі вимовив:

— Ото!.. Не стануть же вони стріляти в нас!..

Мене хтось смикнув за рукава. Я озирнувся і побачив Кольку, що сміявся всім своїм ластовинним обличчям.

— Юрко, тут нічого не видно. Ходім вперед!..

Я оглянувся, щоб сказати Зайцеву, що я піду, але його не було коло мене, — видно, в юрмі ми непомітно розлучились.

— Ходім...

Ми вислизнули і попід стіною стали продиратись наперед. Дорослі щось гукали, інші сперечались між собою, і ніхто не звертав на нас жадної уваги. За кілька хвилин ми були в голові колони.

Картина, що ми її побачили, була не зовсім звичайна. Центральний майдан, де були урядові установи, мав чотири виходи, що були загороджені козаками та городовиками. Він весь був сірий від салдатів, що теж були вишиковані обличчями до виходів. Вони стояли сірими лавами, і в їхніх руках холодно поблискували багнети рушниць. Від однієї групи салдатів до другої перебігали заклопотані й збентежені офіцери, метушились окологородні й чорні постаті городовиків, розносились команди. Почувалась скрайня напруженість.

Раптом наперед верхи на коні виїхав офіцер і наказав:

— Прохаю негайно розійтись!..

— Пропустіть нас вперед! — закричало кілька голосів.

Та хоч би передні й захотіли повернути назад, цього неможливо було зробити, бо підходили все нові й нові колони, і голова демонстрації поволі посувалась вперед.

На тумбу вискочила якась молода дівчина і дзвінким голосом закричала:

— Браття-салдати! Ваші командири затримують демонстрацію! Пропустіть нас! Хай живе армія! Геть самодержавство!..

Офіцер прямо осатанів від цих слів:

— Прошу з військими чинами не балакати... Прошу осадити!..

А натовп не тільки не посунувся назад, а навпаки — зробив кілька кроків вперед, так що козаки примушені були подати коні.

Військові, очевидно, про щось радились, а може чекали. На їхніх обличчях було видно боязку злість. А юрму все дужче й дужче обіймала нетерплячка, з неї чулись гнівні вигуки і вимоги йти вперед. Можна було чекати, що кожної хвилини вона прорве кордон і залле майдан.

І тут десятки рук підхопили з тумби ту молоду дівчину, біля неї замавав прапор, з тисячі уст вирвалось: „Смело, товарищи в ногу“, і демонстрація, змітаючи все на своєму шляху, як гнівний потік греблю, прорвала ланцюг козаків і почала заливати площу. Нестримане, побідне ура розляглося навколо.

Раптом з протилежного боку почувлись часті постріли. Юрма здригнулась. Серед сірих шинелей видно було рух. Почувлась різка команда. Козаки відскочили на боки, і ми перед собою побачили лаву салдатів, передній ряд яких стояв на колінах.

Клацнули замки рушниць. Хтось злякано крикнув:— Стій!.. Стій!..

Та ніщо вже не могло зупинити юрми. Вона сунула вперед, і та дівчина кричала щось і вимахувала руками. Ми з Колькою прикипіли до стіни і трималися з усіх сил, щоб нас не одірвало й не викинуло на майдан. Пролетів камінь і вдарив коня. Брязнуло десь скло вітрини. Юрма гнівно рокотала. По ній проносились хвили гнівних вигуків.

Далі трапилось щось незрозуміле. Я тільки бачив, як за якісь п'ять секунд, що на протязі їх юрма зробила кілька кроків вперед, щось вибухло страшним гуком, а потім десь збоку залунали сальви пострілів з рушниць. Розлігся страшний і гнівний тисячоголосий крик:— А-а-а!..— і лавина коней кинулась прямо на людей. З очей зникла золотоволоса дівчина, захитався й упав прапор.

Я помітив, як мимо мене з перекошеним обличчям проскакав козак, вимахуючи шаблею, хтось упав, вулиця й будинки здригнулись, ніби підняті догори, так що я з страху на мить заплушив очі. Несвідомо я посунув назад вздовж стіни, як тут же з жахом побачив, що на всю широчінь вулиці з багнетами на перевіс швидким кроком ішла сіра маса салдатів. Ухопивши Кольку за руку, я йому гукнув:— Тікаймо!— і ми кинулись бігти без тями геть. Я інстинктивно весь час тримався попід стіною, надіючись добігти до найближчого рогу вулиці і найти там сподіваний рятунок. Вулиця обернулась на якесь пекло: по ній бігли, падали, спотикались, кричали, підводились і знову падали люди; з лускотом цюкали кулі, з брязкотом розсипались шибки, стугоніла земля. І уявіть мій жах, коли біля спасенного повороту ми почули часті постріли, і перелякані люди кинулись до стіни, а другі лягали просто на брук. В одну з коротких павз між сальвами Колька рвонувся вперед через вулицю; не пам'ятаючи себе, я кинувся за ним. Коли ми вже перебігли на той бік, Колька якось чудно похитнувся і прихилився до стіни.

Я підбіг до нього.

— В чім річ?

— Мене поранено, — відказав він слабим голосом.

Я побачив, що на шії йому струменем текла кров. Він став поволі осідати на пішоход. Обличчя одразу стало блідим-блідим. Схопивши мене за руку, він ледве чутно сказав:

— Тікай, Юрко, тікай!.. Перекажи мамі, хай вона не сердиться. Я її люблю... — і він упав.

Я, весь пройнятий жахом, кинувся геть від нього, щось кричачи не своїм голосом під грім сальв, що лунали в кількох частинах міста.

Все трапилось, буквально, за кілька хвилин, — газети потім писали, що між зупинкою демонстрації перед центральним майданом і першими пострілами не пройшло й десяти хвилин.

Я біг доти, поки несподівано для себе не зупинився перед річкою майже за містом. Навколо було тихо й порожньо, тільки над містом ще іноді небо роздирали сальви пострілів. Мене мучила спрага, і я довго просто з річки пив воду. Потім тихими кроками, весь час спочиваючи й оглядаючись, пішов додому.

Там я застав уже Молокана, Ваньку - Вотяка і Зайцева. Вони сиділи мовчки за столом і не дивились один на одного. Я теж сів, і мене трясло від пережитого жаку.

Куховарка ставила вечерю на стіл і говорила, що хазяїн страшенно сердитий і погрожував всіх звільнити.

— А, ну його! — сказав Ванька - Вотяк і матерно вилаявся. — Вип'ємо, чи що? — звернувся він до Зайцева.

Той відмовився. До вечері ніхто й не доторкнувся. Спав я на цей раз на кухні разом з іншими.

А другого дня, коли зайнявся сірий, похмурий ранок, місто було мертве. Все стало. Люди поховались. Пошепки передавали, що біля вокзалу, на „Нових заводах“ збудовано барикади, що на вулицях стоять гармати, і що буде страшний бій, що місто може бути зруйноване.

Опівдні зайшов до нас хазяїн. Він, як звичайно, не поздоровкався з майстрами, а тільки спитав, обвівши всіх очима:

— Юрко є?

Я вийшов.

— Іди нагору прибирати. Там Олімпіяда Степанівна на тебе чекає!..

Я пішов, чекаючи нагінки. Але я вже вирішив, що як тільки хазяїн почне мене лаяти, то я йому скажу, що кидаю його і йду геть.

Мовчки я прибрав у кімнатах, помив посуд і настановив самовара. Хазяйка на хвилину зайшла до кухні, подивилась на мене і сказала:

— Самійло Кіндратович страшенно сердитий на тебе. Ти його перепроси. . Не то він тебе вижене.

На це я не відповів нічого і мовчки подав самовара, потім сів у своєму кутку і мені перед очей все ще не зникав Колька і останні його слова.

Увечері я вийшов у двір. Місто тонуло в страшному морозі. Була мертва тиша. Не мерехтіло, як колись, сяйво від тисячів ліхтарів. Чорну землю давило не менш чорне небо. В повітрі нависла якась невимовна, тоскна тривога.

Я твердо вирішив, що завтра піду геть звідси. Куди — для мене все одно. Спершу на село, а там видно буде. З цієї думкою я й заснув.

(Далі буде) На ранок телеграф приніс маніфест 17 жовтня в № 134) про „свободи“.

Прочитавши, я Аве-
роес. Записки

ІНТЕРМЕДІЯ

Юрія Діброви, волю ще раз повернутись до
Сенченка.

Пригадую собі, описує цей автор життя беду-
їнське. Бедуїни ті живуть і п'ють, і не читають
Курилихи. Таким побитом це є зовсім нереальні
бедуїни, бо справжні звичайно читають Кури-
лиху і перед кавою Мокка вранці, і перед шаш-
ликом в обід, і перед сном на печі.

Але сам Фесько Андибер усе таки читає
якісь книжки, в яких я добачаю вплив і цитати
з названого підручника. І можна думати, що
згодом цей самий Андибер дійде і до самої
Книги. Тоді він не буде плутати зв'язку слів і
недоладу їх ставити. На все є свій час, як
сказано в „Увагах“. На все є своє місце, як
сказано тамо ж таки.

Недавно сталося так, що обсерватор Сатани,
що живе поруч моєї келлі, засуджуючи якогось
оповідача до засмаження на сковороді, закинув
тому оповідачеві, що його герої не читають
„Уваг“ і найбагатші з них узивають іудеїв
жидами, а комуністів — сволочами. Цей обсер-
ватор, очевидно, хотів, щоб і вороги радянської
влади її хвалили в оповіданнях. Цього, сказав
той обсерватор, вимагає сучасний реалізм.

Це мені нагадує, як захворів одного разу
Аль-Мансур Володар і став гукати на всю
країну: „Принесіть мені „Дон-Кіхота“, я хочу
зробитися Сервантесом“.

Недаремно я, Ібн Рошд (тоді я вже був лейб-
лікарем Володаря), доводив йому, що він трохи
поспішає з тим і що еспанський письменник
Сервантес має народитися лише через кілька
сот років і тоді вже написати „Дон-Кіхота“.
Аль-Мансур кричав і тупотів ногами. Усі по-
чали думати, що його доведеться відсилати

в оазис для божевільних, де ніхто не заважав би йому зробитися Сервантесом у 1193 р. після народження назаретського єврея.

Отому я дуже радий, що слюсарчук Діброва не відразу зробився марксистом, а попереду був патріотом, вірив у бога і проробляв усі ті стадії, що їх належиться проробляти провінціальному слюсарчукові. Бо хто ж би повірив тому, що Діброва і багато хто інший, з якої кори він не був зроблений, одразу зробився марксистом, як тільки одяг штани. Усяк зрозумів би, що говориться не те, що є.

Той самий обсерватор має ще одну скоропоспішну звичку, недостойну спокійного араба. Прочитавши він „Юрія Діброву“, гукає: „автор П. Лісовий і є оцей Ю. Діброва. Усе ясно: Лісовий! Діброва! — терміни з спілки Всеробітземлісу! Засмажити на сковороді! Утопити в коряковій воді!“

І так само про інших авторів: „Куркуль називає єврея жидом! Значить, сам автор — куркуль! Значить, сам автор називає єврея жидом! Засмажити на сковороді! Утопити в коряковій воді!“

На все є час і на все є місце. Я думаю, що Фесько Андигер не повік життя плутатиме слова, а колись добере в них змісту. І з того, як він зміниться в кінці, видно, що він почасти вже почав до того змісту докопуватись.

Що ж до автора „Юрія Діброви“ скажу, що автор цей навчився розповідати. Ніякої конструкції не добачаю я в його оповіданні, рівно і тихо тече воно. І все таки ніяк не можна від нього одірватися. Бо ж оповідач уміє показати річ, а це головне для оповідача.

Я думаю, що скоро учителі словесности прийдуть до нього з пишними вінками на могилку і почнуть точити слину.

Але крізь рядки я вбачаю, що автор цей — чоловіга кремезний і рішучий. Я думаю, він візьме їх за барки і примусить зжерти вінки разом із папером, дротом і стрічками. Селям алейкю!

Таким чином я, Ібн Рошд,
прозиваний від франків

Е П І Л О Г

Авероес, з'явився з Пекла, щоб коментувати цю книгу. Я вже казав тобі, о сине Всесвітньої Матерії, що викликано мене таємничим способом стукування в стіл. По ньому так довго гупали кулаєм, що я не міг не зрозуміти заклику, і атрамент на столі, підтанцювавши до самого краю, проллявся долі чорною рікою, що дуже нагадала мені невеселий темний Ахеронт, у якому ми щодня купаємося в Пеклі, а найбільш оптимістичні з нас пробують піймати на вудку оселедця.

Отож я зрозумів заклик і появився. Вивчившись на триденних курсах кінофекальської мови, я взявся читати цю книгу і коментувати її. Більшість бо коментаторів і на триденних курсах не вчилися, як у тім і я, Ібн Рошд, коментував Стагіріта, зовсім не знаючи еллінської мови і дуже слабо знаючи сирійську мову перекладів.

Тепер мені доводиться вертатися до Пекла, де я, мабуть, перебуду ще з тисячу, а то і дві літ, поки десь знову із'явиться потреба в моїх коментарях.

Передивляючися отож ще раз перед тим, як поринути назад у темну безвість давноминулих віків, оцю книгу, оцей торг, де дзвенять таланти¹, я бачу, що не сказав нічого про оповідання С. Пилипенка „Чув'яки“.

Попереду я й не збирався нічого говорити про нього, бо вже прочитав десь у журналі, що „С. Пилипенко є український Генрі“. (Генрі, о сине Матерії, то письменник, що жив у країні, яка з'явиться на світ куди пізніше, ніж я вмер, і дуже вправний письменник), Оповідання С. Пилипенка теж управне.

Але, о сине Матерії, скільки разів Стагіріт учив вас не робити отак висновків! Ніколи не міркувати так: я ходжу в толстовці і написав роман, Толстой теж ходив у толстовці і теж написав роман, і значить я український Толстой. Така діалектика нікуди не годиться.

¹ Талант — монета. — Р е д.

Коли ви написали перший роман, то насамперед покайтеся і спаліть його. Те ж саме зробить і з другим романом. Тільки тоді, коли ви зрозумієте, що вашому романові ще дуже далеко до Толстого, тільки тоді друкуйте його; поки ж ви думаєте, що ви вже Толстой, паліть, паліть, паліть. Тоді ви навчитесь.

Але це про вас, о синове Матерії, а тепер про Пилипенка. Вправно написав оповідання Пилипенко.

І от, коли я дочитав і добрав, то в мене залилося неясне враження. Не зовсім сподобався мені також авторів вибачливий тон, а також думка, що пігмеї не можуть творити великі поеми.

Я, Авероес, сказав би інакше. Я думаю, що велетні роблять великі діла, а пігмеям тільки і залиється, що творити величні поеми про діла, яких вони, будучи пігмеями, не можуть творити. Та все ж автор прекрасні знає слова і добряче ними орудує.

Ах, любий мій сине Матерії, мене, мудрого і спокійного Авероеса, бере сум. Ще півгодини мені залишилося перебувати туг, серед вас, а тоді я маю поринути назад у темні ріки забуття. Переді мною стоїть годинник, і, коли весь пісок пересиплеться вниз, я муситиму сісти на мітлу і летіти в Пекло. Які щасливі ви, що залишаєтеся тут, угорі, і творитимете далі життя. Які ви щасливі, що можете битися за щастя бідних і за долю тих, що працюють!

Я бачу, як ви веселою лавою ідете вперед, як перед вас репаються майбутні століття і пропускають вас у своє серце. Я бачу, як ви, молоді і потужні, копаєте в пустелі оазиси, долаєте моря і затопляєте гори. Я бачу, як ви не боїтеся вмирати, бо знаєте, що ви не смертельні.

Насаджуйте дерева — і з них виросте ліс. Будуйте будинки — і з них виростуть міста. Робіть машини — і вони завоюють вам світ.

Але час пливе, і мітла чекає на мене в кутку. Я можу ще один раз глибоко зідхнути земним повітрям. Пісок скінчився. Селям алейкюм!

Автобіографія Майка Йогансена	1
Передмова: До книги 133-ої — лютий 1929	4
А. Чужий — Ясносте, ясносте, ясносте!	6
Інтермедія	7
Ю. Яновський — Козак Швачка	8
Інтермедія	33
Л. Гребінка — З „кривих усмішок“	34
Інтермедія	35
І. Дніпровський — Яхта „Софія“	38
Інтермедія	87
Ол. Влизько — Саркастичне Романцєро	89
Інтермедія	93
Г. Сенченко — Червоноградські портрети	94
Інтермедія	152
С. Пилипенко — Чув'яки	153
Дер Ністер — Сп'яніло	157
Інтермедія	194
В. П'ятниченко — З записок консула	195
Ол. Копиленко — Два Берліни	204
П. Лісовий — Записки Юрія Діброви (продовження)	2 6
Інтермедія	237
Епілог	239

Сорочка — панно із „Сорочинського Ярмарку“ —
роботи худ. Анатолія Петрицького.

Карусель — дереворит роботи худ. Ів. Падалки

На берегах малюнки художників: Петрицького і Бриз-
кина.

Технічне оформлення — Я. Руденського.

Остап Вишня вже на-
певне закінчив своє опові-
дання, і ми його у себе, як
обіцяли, таки видрукуємо,
так само як видрукуємо і
матеріяли про письменни-
цький спорт!

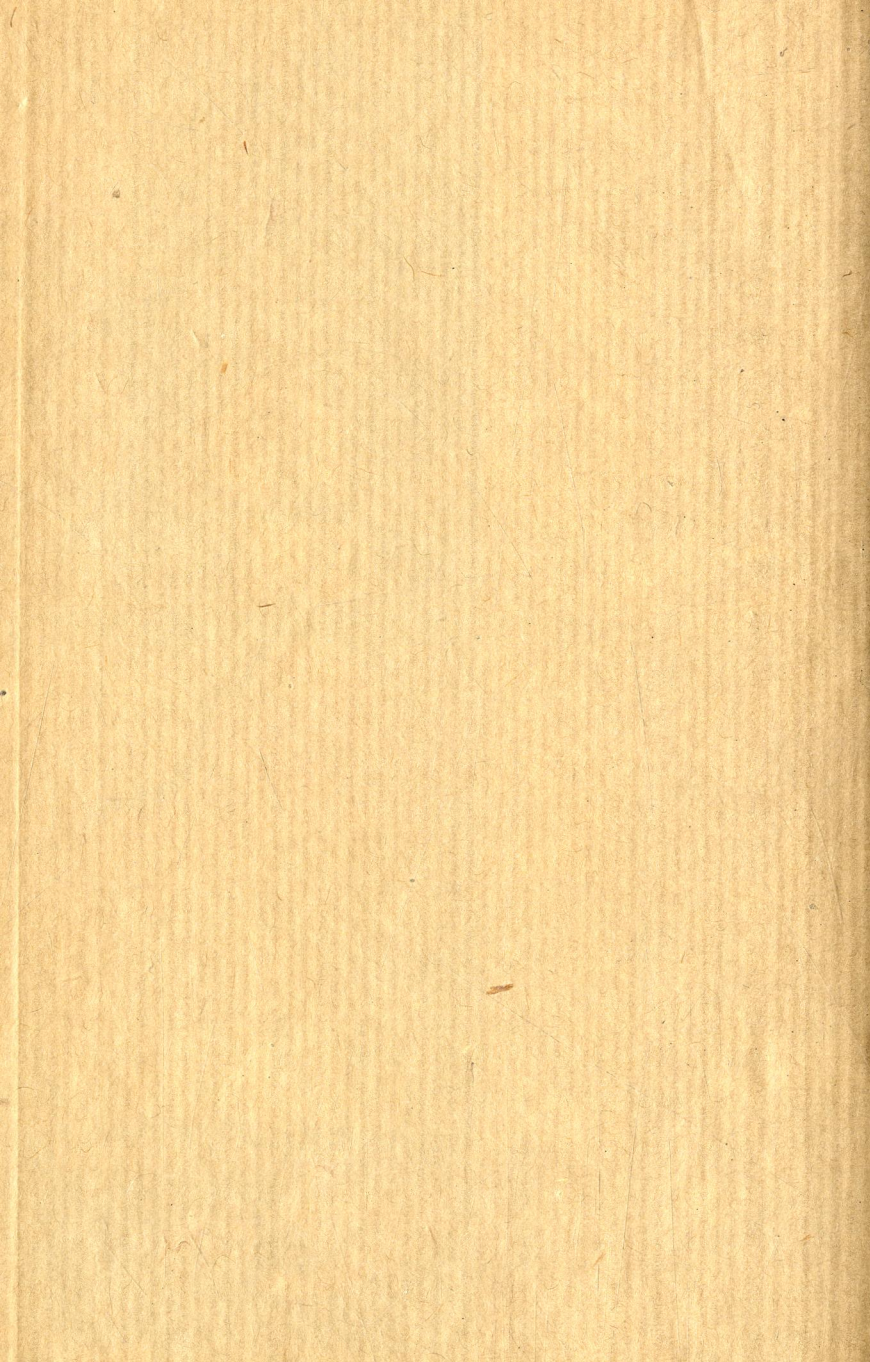
Вимагайте дальші номери
„Л. Я.“!

Ціна 1 крб. (Р)

44002/3

2370

РЛЗр. 20к.

12

У

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

III

44002

1929 III

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

III

1929